

Masarykova univerzita v Brně
Ekonomicko–správní fakulta

Mikroekonomie

distanční studijní opora

Kamil Fuchs

Brno 2005

Socrates
Grundtvig

Tento projekt byl realizován za finanční podpory Evropské unie v rámci programu SOCRATES — Grundtvig. Za obsah produktu odpovídá výlučně autor, produkt nereprezentuje názory Evropské komise a Evropská komise neodpovídá za použití informací, jež jsou obsahem produktu.

This project was realized with financial support of European Union in terms of program SOCRATES — Grundtvig. Author is exclusively responsible for content of product, product does not represent opinions of European Union and European Commission is not responsible for any uses of informations, which are content of product

Recenzoval: doc. Ing Jiří Blažek, CSc.

Mikroekonomie

Vydala Masarykova univerzita v Brně
Ekonomicko–správní fakulta

Vydání první
Brno, 2005

© Kamil Fuchs, 2005
ISBN 80-210-3808-X

Identifikace modulu

Znak

- PEMIKI

Název

- Mikroekonomie

Určení

- Pro výuku všech studijních oborů v kombinované a distanční formě studia na Ekonomicko-správní fakultě MU – 1. semestr studia.

Garant/autor

- Doc. PhDr. Kamil Fuchs, CSc.

Cíl

Vymezení cíle

V předmětu mikroekonomie I si na základě zvládnutí obsahu studijního textu osvojíte základní teoretické znalosti z mikroekonomie. Vzhledem k tomu, že se jedná o první část základního kurzu ekonomie, je v úvodní části kladen důraz rovněž na osvojení základních souvislostí mechanismu fungování národního hospodářství jako celku. V úvodní části půjde především o pochopení předmětu zkoumání ekonomie a funkcí hospodářství. To bude základem při popisu a analýze hospodářských procesů a bude vytvořen rámec, ve kterém tyto procesy budeme zkoumat. Ke správné interpretaci je nezbytné osvojení si základních metod, které ekonomická teorie využívá. Výklad mikroekonomie pak umožní pochopit motivaci jednání spotřebitelů i firem na trhu a důsledky jejich jednání pro fungování tržního mechanismu v konkrétních podmínkách. Tím se vytváří předpoklady k úspěšnému zvládnutí nejen teorie mikroekonomie a bezprostředně navazujícího kurzu makroekonomie I, ale naplněna bude rovněž funkce ekonomie jako teoretického základu pro oborově profilující předměty studia.

Dovednosti a znalosti získané po studiu textu

Úspěšné absolvování kurzu Vám umožní, na základě zvládnutí základního pojmového aparátu ekonomie, postihovat mikroekonomické souvislosti fungování trhů. Tím se vytváří předpoklady k Vaší schopnosti identifikovat mikroekonomické jevy a porozumět mikroekonomickým vlivům na proměny a vývoj hospodářské situace. Zvládnutí kurzu by mělo především oprostít Vaše myšlení od zjednodušených interpretací hospodářských procesů, a tím vytvářet předpoklady pro kvalifikované jednání.

Časový plán

Časová náročnost

■ prezenční část – tutoriál	12 hodin
■ samostudium	55 hodin
■ vypracování kontrolních testů	4 hodiny
■ vypracování POTu	1 hodina
■ opakování a procvičení látky před zkouškou	28 hodin

Celkový studijní čas

- 100 hodin

Harmonogram

■ 1. týden semestru	samostudium (1. kapitola)
■ 2.–3. týden	samostudium (2.–4. kapitola)
■ 4.–5. týden	samostudium (5.–6. kapitola)
■ 6.–7. týden	samostudium (7.–8. kapitola)
■ 8. týden	vypracování POTu
■ 9.–10. týden	samostudium (9.–10. kapitola)
■ 11. týden	samostudium (11. kapitola)
■ 12.–13. týden	opakování a procvičení celé látky

Způsob studia

Studijní pomůcky

Doporučená literatura:

- FUCHS, K., TULEJA, P.: *Základy ekonomie*. Praha, Ekopress 2003. ISBN 80-86119-74-2
- FUCHS, K., TULEJA, P.: *Základy ekonomie. Průvodce a cvičebnice k učebnici*. Praha, Ekopress 2004. ISBN 80-86119-88-2

Návod práce se studijním textem

Pochopení a osvojení učebního textu vytváří dostatečné předpoklady pro úspěšné absolvování závěrečné písemné zkoušky. Nezbytnou podmínkou, vzhledem k obsahové provázanosti jednotlivých témat, však je, aby se studium každé další kapitoly opíralo o zvládnutí předchozího textu. K orientačnímu ověření dosažené úrovně mohou posloužit závěrečné části jednotlivých kapitol, nebo zejména podrobněji rozvedené ověření poznatků ve výše uváděném „Průvodci a cvičebnici“.

K ověření základní úrovně zvládnutí látky budou sloužit 4 kontrolní testy umístěné na síti. Přístup k nim bude možný pouze v uváděném časovém úseku, který vychází z výše uvedeného harmonogramu samostudia a vychází z předpokladu průběžného studia předmětu.

POT

Zadání POTu bude zpřístupněno na síti v 8. a 9. týdnu semestru. Současně budou zveřejněny pokyny týkající se odevzdání. Zpracování předpokládá zvládnutí látky prvních 8 kapitol textu a mělo by s k němu přistoupit poté, co byly úspěšně absolvovány kontrolní testy I. a II.

Adresa zadání kontrolních testů a POTu

econ.muni.cz

rychlé odkazy: CDCV

Studium On-Line

autorizovaný vstup

KEMIKR MIKROEKONOMIE

cvičení, úlohy, POTy

Obsah

Stručný obsah

Kapitola 1

Základní pojmy a souvislosti ekonomie

V kapitole jsou zavedeny základní pojmy, které budou používány k popisu hospodářství a jeho fungování. Důraz je kladen na skutečnost, že moderní hospodářství má tržní podobu a jeho základem je nejen užívání výrobních faktorů, ale také směna toho, co je vyprodukováno.

Kapitola 2

Ekonomie a její předmět

Popsány jsou základní souvislosti formování ekonomického myšlení, včetně vzniku ekonomie jako vědní disciplíny, a vysvětleno je pojetí předmětu zkoumání. Pozornost je věnována vymezení metod zkoumání ekonomie s důrazem na ta specifika, která ovlivňují způsob interpretace získaných poznatků.

Kapitola 3

Mechanismus hospodářské koordinace

Zdůrazněny jsou základní souvislosti, od kterých se odvíjí potřeba existence mechanismu usměrňujícího ve společnosti užívání zdrojů. Vedle obecných principů uspořádání těchto mechanismů je těžiště položeno do zvýraznění předností, které obsahuje mechanismus tržní koordinace.

Kapitola 4

Trh a jeho vlastnosti

Rovnováha trhu a tomu odpovídající rovnovážná cena ilustrují situaci, kdy na trhu odpovídá alokace zdrojů požadavkům, které jsou odvozeny od potřeb společnosti. Následuje vysvětlení konkurence a zavedení základních podob, které budou v následujícím výkladu používány. Obdobně se zavádí monopol jako ekonomický jev a tržní struktura. V závěru je věnována pozornost tzv. tržním selháním a jejich zdrojům.

Kapitola 5

Poptávka na trhu výrobků a služeb

Chování spotřebitele představuje východisko k analýze poptávky na trhu a jejich změn. Hledání základních pravidel, kterými se řídí chování spotřebitele je vysvětleno pomocí základů teorie mezní užitečnosti a poslouží k ujasnění vlivů, které mohou stát za změnami tržní poptávky. Pružnost (elasticita) poptávky slouží k pochopení toho, jak stejné impulsy (změny cen nebo důchodů) mohou vyvolávat odlišné efekty v chování spotřebitelů.

Kapitola 6

Nabídka na trhu výrobků a služeb

Analýza nabídky firmy je založena na zavedení nákladů a jejich analýzy. Změna rozsahu výroby se projevuje změnou nákladů, a to celkových, průměrných i mezních. Změna velikosti produkce může rovněž být provázána změnou tržní ceny. Odvozeny jsou základní pravidla vztahu nákladů a příjmů, která jsou významná pro rozhodování firmy o změně rozsahu produkce a pro maximalizaci zisku.

Kapitola 7

Rovnováha firmy na dokonale konkurenčním trhu

Na dokonale konkurenčním trhu je pomocí mezních nákladů a jejich vztahu k mezním příjmům

odvozena nabídková křivka firmy. Pro každou firmu na dokonale konkurenčním trhu je z dlouhodobého hlediska výhodné vyrábět právě to množství produkce, při kterém jsou minimalizovány náklady. Současně platí, že se na trhu realizuje množství odpovídající stavu tržní rovnováhy.

Kapitola 8

Trhy nedokonalé konkurence

Soudobé trhy se charakterizují jako nedokonale konkurenční a jejich vznik je spjat se základními vývojovými tendencemi, kterými prošlo kapitalistické tržní hospodářství. Firmy se pod tlakem konkurenčních sil přizpůsobovaly změnám v technologiích výrob, rostla kapitálová náročnost a došlo ke změnám v uspořádání vlastnických poměrů. Důsledkem bylo vzdalování se od homogenní struktury odvětví ke struktuře heterogenní.

Kapitola 9

Rovnováha na trzích nedokonalé konkurence

Monopol představuje tržní situaci, při které se rovnováha tržní struktury utváří, ale je vysvětleno, proč je provázena tendencí k omezování a zdražování výroby. Navazuje vysvětlení základních nástrojů protimonopolní regulace a důsledků jejich použití pro trh a spotřebitele. Rovněž tržní struktury oligopol a monopolistická konkurence směřují k utváření rovnováh doprovázených výrobní a alokační neefektivností.

Kapitola 10

Utváření cen a rovnováhy na trzích výrobních faktorů

Na trzích výrobních faktorů se rozhoduje o tom, jakým způsobem budou alokovány zdroje. Za jakých podmínek se firmě vyplácí nakupovat dodatečný výrobní faktor a kdy je pro ni naopak výhodné omezovat poptávané množství výrobního faktoru. Poptávka po výrobním faktoru je vysvětlena pomocí teorie mezní produktivity. Utváření rovnováhy na trhu práce, ekonomické důvody nezaměstnanosti a důsledky mzdové regulace na situaci trhu práce.

Kapitola 11

Trh kapitálu

Kapitál jako výrobní faktor představují především kapitálové statky. Pojetí kapitálu prochází vývojem a je závislé na tom, ve které oblasti lidské aktivity se zabýváme otázkou užití zdrojů. Tvorba úspor je předpokladem akumulace kapitálových statků. Investice (obnovovací) slouží jednak k obnově spotřebovaných kapitálových statků, jednak (čisté) mohou zvyšovat zásobu kapitálových statků.

Úplný obsah

1. Základní pojmy a souvislosti ekonomie	15
1.1. Základní pojmy	16
1.2. Směna a peníze ve vzájemné souvislosti	21
1.3. Základní ekonomická souvislost užívání zdrojů – hranice výrobních možností	22
2. Ekonomie a její předmět	31
2.1. Východiska teoretického ekonomického myšlení	32
2.2. Vznik ekonomie a vývoj jejího předmětu	37
2.3. Předmět ekonomie a její hlavní soudobé směry	42
2.4. Metody ekonomie	46
3. Mechanismus hospodářské koordinace	55
3.1. Nutnost koordinace	56
3.2. Základní způsoby koordinace hospodářství	58
3.3. Centrálně plánovaná ekonomika	60
3.4. Tržní hospodářství	63
4. Trh a jeho vlastnosti	71
4.1. Rovnovážná cena trhu	72
4.2. Konkurence	75
4.3. Monopol	78
4.4. Zdroje tržních nedokonalostí	81
5. Poptávka na trhu výrobků a služeb	85
5.1. Rovnováha spotřebitele	86
5.2. Indiferenční analýza	89
5.3. Poptávka, poptávané množství a jejich změny	92
5.4. Pružnost poptávky	94
6. Nabídka na trhu výrobků a služeb	101
6.1. Mezní produkt	102
6.2. Náklady firmy	107
6.3. Příjmy a zisk firmy	111
6.4. Minimalizace nákladů	113
7. Rovnováha firmy na dokonale konkurenčním trhu	117
7.1. Postavení firmy v podmínkách dokonalé konkurence	118
7.2. Nabídková křivka firmy	121
7.3. Funkce cen	122
7.4. Efektivnost trhu dokonalé konkurence	125

8. Trhy nedokonalé konkurence	131
8.1. Základní souvislosti vývoje výrobní jednotky tržního typu	132
8.2. Nové organizační struktury a vlastnické formy firem	136
9. Rovnováha na trzích nedokonalé konkurence	143
9.1. Rovnováha výrobce v postavení monopolu	144
9.2. Protimonopolní regulace	148
9.3. Rovnováha v podmínkách oligopolu	152
9.4. Monopolistická konkurence a rovnováha firmy	155
9.5. Neefektivnost nedokonale konkurenčních trhů	157
10. Utváření cen a rovnováhy na trzích výrobních faktorů	161
10.1. Ceny výrobních faktorů	162
10.2. Půda a pozemková renta	166
10.3. Trh práce	168
10.4. Nezaměstnanost	171
11. Trh kapitálu	175
11.1. Pojetí kapitálu	176
11.2. Kapitálové statky a jejich akumulace	178
11.3. Trh kapitálu	181

Úvod

Učební text je určen studentům 1. ročníku a vytváří předpoklady pro osvojení základních kategorií, souvislostí a zákonitostí obecné ekonomické teorie, s důrazem na pochopení základních souvislostí mikroekonomické sféry národního hospodářství. Po obsahové stránce je součástí základního kurzu ekonomie, jehož zvládnutí předpokládá doplnění poznatků a znalostí studiem navazujícího textu Makroekonomie. Z téhož důvodu je úvodní část textu věnována problematice předmětu ekonomie, jejího vývoje a mechanismu fungování národního hospodářství, tedy tématům obsahově spíše makroekonomickým.

Při studiu je vhodné si uvědomovat, že lidské myšlení není prosto určitých poznatků a soudů o hospodářských otázkách a naprostá většina z nich představuje zjednodušení vypěstovaných v myslích lidí a vnímaných jako nezvratné pravdy o hospodářství. Skutečnost, že ekonomie pojednává o otázkách, které souvisí s každodenním životem, vede mnohé při čtení textu k tomu, že fakticky neakceptují ekonomii jako vědní disciplínu. Pojmy a kategorie užívají s obsahem, který tyto pojmy mají v běžném životě, např. v hospodářských zprávách či diskusích na pracovištích nebo v rodinách. Místo zvládnutí základů teorie ekonomie pak nastupují zdánlivě logické soudy a závěry, které však potvrzují absenci ekonomického myšlení. Úspěšné zvládnutí studia ekonomie vyžaduje schopnost oprostít se od zjednodušujících závěrů a pěstování schopnosti osvojovat si poznatky ujasňováním si obsahu jednotlivých kategorií, a to ve vzájemných souvislostech a podmíněnostech.

Efektem pečlivého osvojování si základních pojmů a souvislostí je schopnost vidět hospodářský svět, který je nám blízký a každodenně se nás bezprostředně dotýká. Svět, který je nesmírně proměnlivý, plný zákonitostí i nahodilých vlivů. Svět, ve kterém neplatí jednoduchá a univerzální řešení. A právě proto má smysl se jím zabývat a k jeho poznání využít ekonomii.

K hlubšímu osvojení poznatků a jejich procvičení je vhodné text doplnit o učební pomůcku „Stručný průvodce a cvičebnice k učebnici Základy ekonomie“ (Fuchs, Tuleja, Ekopress, 2004). Autorem obrázků a grafů v tomto učebním textu je P. Tuleja.

Motto:

„Každá věda jest o sobě překrásná, bez ohledu na své praktické upotřebení. Myšlenkové ovládnutí vlastních forem myšlení i vnějšího světa člověka povznáší a uspokojuje. Některé vědy honosí se i krásným předmětem, jako astronomie.“

Co říci o národním hospodářství jako vědě? Není návodem, jak se někdy za to má, jak zbohatnouti, nýbrž odhaluje nám zákony lidského jednání neméně zajímavé a překvapující, nežli jsou zákony o oběhu sluncí. Její předmět však není pouze bohatství národů, jak řekl v záhlaví své knihy Adam Smith, ale též jejich bída a utrpení, práce a odříkání.“

(Engliš, K.: Národní hospodářství (příručka). Brno, nakladatelství Fr. Borový v Praze, 1924. str. 609)

- Základní pojmy
- Směna a peníze ve vzájemné souvislosti

1.

Základní pojmy a souvislosti ekonomie

Cíl kapitoly

Vstupní kapitola především vymezuje základní kontext, ve kterém bude pojednáváno o hospodářských otázkách, které jsou předmětem zkoumání ekonomie. Cílem je vymezit základní pojmový aparát, se zdůrazněním ekonomického obsahu jednotlivých pojmů. Zvláštní pozornost je v úvodní kapitole nutno věnovat obsahu některých běžně užívaných pojmů. Obsah pojmů se v ekonomii často odlišuje od obsahu, který je týmž pojmům přiřazován mimo oblast ekonomické teorie (diskuse na pracovišti, mezi občany, ale také např. v informacích sdělovacích prostředků). Správné používání pojmů je předpokladem porozumění odborným textům a názorům a zakládá východisko ke kvalifikované diskusi či porozumění úkolům, jejichž řešením budete prokazovat zvládnutí obsahu látky.

Časová zátěž

- 5 hodin
 - 4 hodiny studium – v 1. týdnu semestru
 - 1 hodina procvičení

Způsob studia

V kapitole je zaváděno postupně mnoho pojmů, které budou užívány i v dalším výkladu. Je proto nezbytně nutné věnovat pozornost porozumění a osvojení si těchto pojmů a vztahů mezi nimi. Mnohé z pojmů náležejících do pojmového a kategoriálního systému ekonomie jsou používány v běžném životě s odlišným či modifikovaným významem. Nedojde-li ke správnému pochopení obsahu pojmů, projeví se to jednostrannými a neadekvátními soudy v následujících tématech. K procvičení a ověření znalostí je vhodné využít (rovněž u následujících kapitol) cvičebnici uváděnou v doporučené literatuře, a to především pojmy, otázky a kontrolní testy).

1.1 Základní pojmy

Ekonomie, jako každá věda, má svůj pojmový aparát, pomocí něhož popisuje, analyzuje a vyjadřuje svůj předmět zkoumání. Zavádění pojmového aparátu a postizení základních souvislostí nás bude provázet celým základním kurzem ekonomie, nicméně hned v úvodu musíme přistoupit k vymezení těch základních pojmů a posléze souvislostí, které nám umožní kvalifikovaně se zabývat hospodářskými otázkami.

Abychom byli schopni postihnout souvislosti hospodářství a proniknout k základním poznatkům ekonomické teorie, zavedeme nejdříve některé běžně užívané pojmy. Přitom budeme dbát na to, že tyto pojmy mají v ekonomii přesné obsahové vymezení, které se často odlišuje od jejich obsahu, který jim lidé dávají v běžném životě. Přesné užívání pojmů a respektování jejich obsahu nám umožní definovat ekonomii, její předmět zkoumání, zákonitosti a základní souvislosti hospodářství.

K základním pojmům ekonomické terminologie patří potřeby a v ekonomické literatuře se často zdůrazňuje, že ekonomie začíná právě u potřeb. To proto, že **potřebou rozumíme pocit**, že se něčeho nedostává. Odstranit pocit nedostatku může člověk pouze spotřebou, která je procesem uspokojování potřeb. To, co slouží k uspokojování potřeb se nazývá **statek**. U problematiky potřeb a jejich uspokojování ekonomie začíná, neboť nezbytnou podmínkou naplnění touhy po jejich uspokojování potřeb, souvisí hospodářská aktivita lidí – proces vytváření statků.

Potřeba
a statek

Jedním ze základních omezení provázejících člověka je skutečnost, že statky nejsou v dostatečné míře volně dostupné. Význam **volných statků** – *statky volně dostupné z přírody* – s vývojem společnosti klesá a jejich množství je navíc omezováno. Naproti tomu potřeby se neustále rozšiřují a jsou nejsilnějším podnětem rozvoje hospodářské činnosti, které vtiskují smysluplnost i cílovou orientaci.

Lidské potřeby představují širokou škálu, kterou je možno analyzovat podle různých kritérií. Potřeba je vždy výrazem nedostatku něčeho, chtění něčeho, jako prostředku k dosažení účelu. Nemusí však jít o pocit nedostatku, jehož odstranění je nutné pro zachování existence. Je nejen rozdíl mezi potřebou, kterou pociťuje žíznící na poušti, a potřebou návštěvníka kina, ale i pocit žízně, tak jak jej vnímá jedinec, je v různých situacích a prostředích různý, často kvalitativně nesrovnatelný.

Tím se dostáváme k základním vlastnostem, které můžeme u potřeb identifikovat.

Vlastnosti
potřeb

- **Naléhavost potřeby** je souvislost, které budeme věnovat zvýšenou pozornost při rozboru chování subjektů v roli kupujících.
- **Potřeba je pocit, je subjektivní.** Různí jedinci mají různé potřeby, škála potřeb téhož jedince se mění.

Potřeby nejsou výlučně ekonomickou kategorií a v dalším výkladu se nebudeme zabývat celou škálou potřeb. V ekonomické teorii se pro nás stane výchozí **dělení potřeb na ekonomické a neekonomické (mimoekonomické)** a nás budou zajímat ekonomické potřeby.

Ekonomické potřeby jsou uspokojovány spotřebou statků a služeb, které jsou produktem hospodářské činnosti.

Statky, které jsou výsledkem hospodářské činnosti se nazývají **ekonomické statky**.

Neekonomické potřeby jsou uspokojovány jinak (např. potřeba vystoupit na vrchol hory, potřeba si zazpívat) a nebudeme je v dalším výkladu zohledňovat.

Výroba a potřeby se vzájemně podmiňují a ovlivňují. Od struktury potřeb se odvíjí struktura produkce a tedy i výroby. Přitom platí, že rozvoj výroby ovlivňuje dynamiku vývoje potřeb.

Vztah výroby
a potřeb

Od počátku 20. století dochází v rámci specializace činností ke specializaci orientované na tuto vzájemnou vazbu. Např. součástí moderního marketingu

je „formování“ trhu, jehož součástí je reklama orientovaná na vyvolávání potřeb.

Vztah potřeb a spotřeby je provázen nejrůznějšími omezeními. Např. samotná vzácnost statků ve vztahu k rozměru pociťovaných potřeb, ale také peněžní (důchodové) omezení atd. Důsledkem je **nesoulad mezi potřebami a spotřebou, který nutí ekonomické subjekty k racionálnímu chování. Subjekty se ocitají v pozici, kdy úroveň spotřeby neza- bezpečuje uspokojení všech potřeb.**

Ekonomické statky jsou výsledkem hospodářské činnosti (výroby) a jejich vznik předpokládá využití zdrojů.

Výrobní
faktory

Pro zdroje používáme v ekonomii označení **výrobní faktory**.

Ekonomické statky jsou vytvářeny pomocí výrobních faktorů: **půdy** (dále také *P*), **práce** (dále také *L*) a **kapitálu** (dále také *K*). Všechny **výrobní faktory jsou** k dispozici v omezeném množství, budeme je považovat za **vzácné**. Vzácností se rozumí v ekonomické teorii situace, kdy disponibilní zdroje sloužící k výrobě statků jsou nedostatečné k uspokojení všech potřeb. Jak uvidíme v dalším výkladu, právě tato souvislost stojí v pozadí vzniku ekonomie jako vědy.

Půda je produktem přírody, ale není volně dostupná. Výrobním faktorem půda se v ekonomice rozumí nejen půda využívaná k zemědělské výrobě nebo místo, na kterém se uskutečňuje jiná hospodářská činnost (např. stavebnictví), ale veškeré přírodní zdroje. Jedná se o faktor *vnitřně nehomogenní, půdy se liší svojí kvalitou (úrodnost, poloha)*.

Ve vyspělých průmyslových zemích je nemožnost rozšiřovat rozlohu hospodářsky využívané půdy jedním z nejvýznamnějších faktorů ovlivňujících ekonomické procesy. Projevuje se soustavným tlakem na požadavek hospodárného využívání půdy. Trvale rostoucí poptávka po půdě jako výrobním faktoru a omezenost rozsahu půdy působí na růst vzácnosti půdy.

Práce je výrobním faktorem vyznačujícím se množstvím specifických charakteristik. Práce je *především lidská činnost*, lidská námaha. Jejím nositelem je člověk. Jedná se o činnost účelnou a cílevědomou. Člověk ji koná proto, aby mohl uspokojovat své potřeby. Vlastnosti a schopnosti člověka jsou okolnostmi ovlivňujícími jak množství, tak kvalitu práce. Schopnost konat práci se nazývá *pracovní síla* a je ji možno rozvíjet. Pokud je možno konat práci bez přípravy, zaškolení, získávání potřebné kvalifikace, hovoříme o *práci jednoduché*. Čím vyšší jsou požadavky na kvalitu pracovní síly, tím *složitější je práce*. Pracovní síly nejsou volně zastupitelné. Složitost práce je jedním z faktorů působících na trhu práce a ovlivňujících cenu práce.

Množství práce je limitováno počtem práce schopných osob ochotných pracovat, délkou pracovní doby (pracovního fondu) a intenzitou práce.

Intenzita práce je množství práce vynaložené za časovou jednotku. S růstem intenzity práce se zvyšuje pracovní výkon, a tím i množství vyrobené produkce. Od intenzity je nutno odlišit **produktivitu práce**, která vyjadřuje

účinnost vynakládané práce. Produktivita práce roste, jestliže stejným množstvím práce je výrobce schopen vyprodukovat větší množství produkce.

Růst produktivity práce patří k obecným zákonitostem rozvoje výroby a opírá se především o zdokonalování strojů, výrobních zařízení, technologií a organizace výroby. Produktivita práce je přímo úměrně ovlivněna kvalitou pracovní síly.

Průvodním jevem provázejícím vynakládání výrobního faktoru práce je **dělba práce**. Svými důsledky bezprostředně ovlivňuje produktivitu vynakládané práce a výroby vůbec. Dělba práce je projevem společenského charakteru výroby. Člověk vynakládá práci proto, aby získal statky potřebné k uspokojování potřeb. I pokud práci vynakládá izolovaně, vynakládá ji v rámci společnosti a daných hospodářských poměrů. K uspokojování potřeb používá i statků vyráběných jinými výrobci (někdy výlučně takových statků), stejně jako statky jím vyráběné spotřebovávají i jiní.

Dělba práce znamená specializaci účastníků výroby na jednotlivé druhy pracovních činností nebo i pracovní operace. Je to soustavný, neustále se prohlubující proces, v jehož průběhu se původně jednotný proces výroby statku dělí na jednotlivé části, které se osamostatňují. Jestliže řemeslo bylo založeno na mistrovském zvládnutí výroby statků řemeslníkem, pak produkce dnešních trhů je zpravidla výsledkem součinnosti mnoha (desítek, stovek i tisíců) výrobců.

Výchozí podobou dělby práce byla její **přirozená forma**, ve které se pracovní činnosti dělily mezi muže a ženy, staré a mladé. Již tato forma prokazovala účelnost projevující se ve vyšší produktivitě. Efekt spojený s tím, že lovili ti, kteří měli pro lov lepší fyzické předpoklady, zvyšoval účinnost lovu a zároveň osvobozoval od činností, které mohli zvládnout méně zdatní. V obou případech je výsledkem takové specializace vyšší um při zvládnutí činnosti, a tím se zvyšovalo množství statků, které měla pospolitost k dispozici. Čím se hospodářská činnost stávala mnohostrannější, tím lepší předpoklady měl rozvoj dělby práce. **Významnými mezníky se staly procesy společenské dělby práce.** V první došlo k oddělení pastevectví od zemědělství a ve druhé se vydělilo řemeslo. Rozvoj výroby pak vyústil i do osamostatnění obchodu jako činnosti.

Vývoj dělby práce nezůstal omezen na osamostatňování jednotlivých druhů činnosti. S přechodem k manufakturní výrobě se vytvořily předpoklady **k rozvoji dělby práce podle pracovních operací.** Jednalo se o přelom ve výrobních podmínkách.

Výroba statku se skládala z celé řady na sebe navazujících pracovních operací nutných k tomu, aby vznikl statek. **Dělba práce tyto operace osamostatňuje a specializace výrobce na určitou operaci výrazně zvyšuje jeho produktivnost** (nejen důkladnější zvládnutí pracovního úkonu, ale i přizpůsobování nástrojů jedinému či omezenému počtu úkonů vytváří předpoklad vyšší výkonnosti). Současně **prohlubuje vzájemnou závislost výrobců.** Jednotlivý výrobce již není producentem statku, ten může vzniknout

Význam
dělby
práce

jen kooperací prací výrobců vzájemně oddělených dělbu práce. Kooperace je objektivně vynucena dělbu práce, je to součinnost, na kterou můžeme nazírat v různých rovinách.

Nejčastěji budeme mít na mysli kooperaci výrobců nutnou k tomu, aby byl vyroben statek, nebo kooperaci v rámci hospodářského systému jako celku. Přitom není třeba zdůrazňovat, že kooperace není omezena národními hranicemi. Kooperace i dělba práce mají svůj mezinárodní rozměr založený na rozdílných přírodních a klimatických podmínkách, ale významnými faktory jsou i technické podmínky výroby a kvalita pracovních sil v jednotlivých teritoriích.

Kapitál
jako
výrobní
faktor

Kapitál je výrobním faktorem, který se od předchozích výrobních faktorů odlišuje tím, že je sám výsledkem předchozí výroby. Jsou to tedy statky, které byly vyrobeny a pomocí nichž se vyrábějí statky jiné. **Kapitálové statky** neslouží konečné spotřebě, ale **vstupují do výrobní spotřeby**, stávají se výrobním faktorem. Příkladem mohou být stroje, nástroje, výrobní zařízení, tedy vše co bylo vyprodukováno a je použito ve výrobě.

V pozdějším výkladu uvidíme, že termín kapitál je používán i v širším smyslu než odpovídá vymezení kapitálu jako výrobního faktoru, tzn. kapitálových statků.

Vzhledem k výše uvedené charakteristice **se výrobní faktory dělí na prvotní (půda a práce) a druhotný (kapitál).** Výrobní faktory mají své vlastníky, kteří je prodávají těm, kteří pomocí nich vytváří statky. Použití výrobního faktoru přináší výnos v podobě příslušného důchodu, a to mzdy (práce), renty (půda), zisku či úroku (kapitál). Tyto důchody se utváří na trzích výrobních faktorů, kterým budeme věnovat závěrečné kapitoly tohoto učebního textu.

Výčet základních pojmů musíme rozšířit ještě alespoň o dva. Společnost se musí zabývat nejen vytvářením statků, ale ve společnosti musí také existovat určitý mechanismus, kterým se vytvořený statek dostane do rukou toho, kdo jej spotřebuje. Až ve spotřebě se naplňuje smysl výroby statků. Na výrobu statků navazují rozdělovací procesy. Právě podle toho, jak je uspořádán mechanismus přemístění statků ke spotřebiteli, rozlišujeme mezi **směnou a přímým rozdělováním.** Jedna soustava vylučuje druhou.

***Přímé rozdělování** předpokládá, že to, co bylo vytvořeno, je přímo přiděleno jednotlivým subjektům tak, že mohou uspokojovat potřeby. Co získá v rozdělování také spotřebuje.*

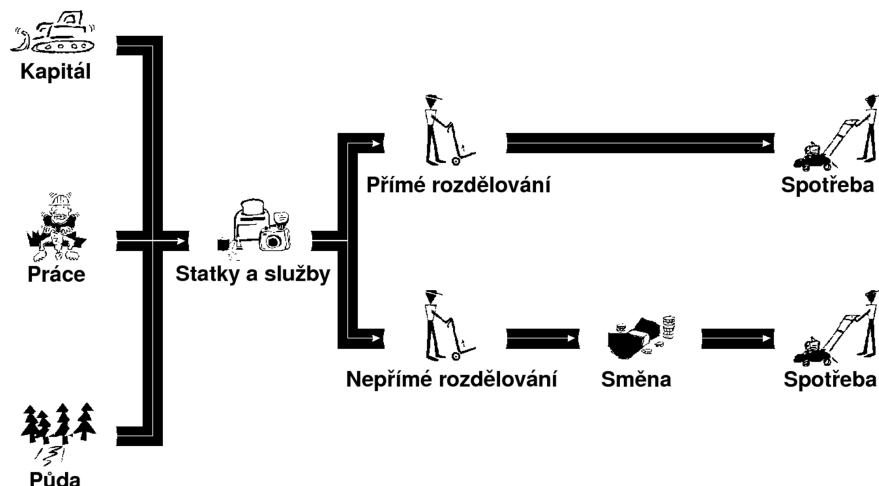
Význam
směny

Směna je nutná tam, kde subjekty jsou nuceny proměnit to, co v rozdělování získají, v takové statky, které budou spotřebovávat. V moderních podmínkách je směna založena na tom, že v rozdělování získávají subjekty zpravidla peněžní důchod, za který potom ve směně nakupují statky. Základem a předpokladem směny je existence dělby práce a soukromého vlastnictví.

Vlastnictví zakládá právo na užívání zdrojů i výsledků jejich použití a rovněž na převod těchto práv prodejem. Soukromé vlastnictví zakládá účastníku

směny možnost svobodného disponování se statkem.

Hospodářství, které je založeno na směně, se označuje jako směnné, neboli **tržní hospodářství**. Pokud je základem přímé rozdělování, hovoříme o **hospodářství naturálním**.

Obrázek 1.1: Od zdrojů ke spotřebě

1.2 Směna a peníze ve vzájemné souvislosti

S rozvíjející se (prohlubující se) dělbou práce souvisela rostoucí výměna výsledků činností mezi lidmi. *Dělba práce je podnětem směny a rozvoj směny působí jako mocný stimul pro další prohlubování dělby práce.* Člověk je výrobcem, aby vytvářel statky pro uspokojování potřeb a v rozvíjející se dělbě práce se stává stále specializovanějším výrobcem. Tentýž člověk je spotřebitelem a pro spotřebitele se stala charakteristickou neustále se rozevírající škála požadavků na spotřebu. Tento narůstající rozpor je řešitelný pouze směnou a jak uvidíme v dalším výkladu, bude provázet vývoj společnosti a jejího hospodářství do současnosti a opakovaně vyvolávat nové tendence řešení.

Směna prošla historickým vývojem v závislosti na společenských poměrech a zejména na vlastnických formách. Subjekt může vystupovat ve směně, je-li vlastníkem toho, co nabízí.

Výchozí formou směny byl **barter** – **přímá výměna** výrobku za výrobek – naturální forma směny. Složitost a omezení této formy směny se staly impulsem vývoje směřujícího k vydělení univerzálního směnného prostředku. Tím se nejdříve stala některá vybraná zboží a poté, kdy nabyla charakteru univerzálního směnného prostředku, došlo ke vzniku zbožových (komoditních) peněz. **Peněžní směna** – směna prostřednictvím peněz, se stala faktorem stimuluje rozvoj směny i výroby.

Peníze se vyvinuly jako produkt rozvoje směny. Zboží se směňuje v určitých

Vývoj
směny

1. Základní pojmy a souvislosti ekonomie

kvantitativních poměrech (směnných hodnotách). Směna však předpokládá oboustranný zájem na jejím uskutečnění. Chce-li vlastník za zboží A získat zboží B, předpokládá přímá výměna, že vlastník zboží B je ochoten získat ve směně zboží A. To nebylo často možné a řešením se musela stát zprostředkovaná směna (vlastník zboží B je ochoten směniti pouze za zboží C, a proto vlastník zboží A musí nalézt takového vlastníka zboží C, který je ochoten směňovat za A. Teprve následně může získat původně požadované zboží B).

Vlastnosti
transakčního
prostředku

Ve směně se postupně vydělila zboží, která byla všeobecně žádána (kožešiny, koření, sůl, plátno aj. podle oblastí), ale rozvoj směny také formoval požadavky na vlastnosti univerzálního směnného prostředku. Patřily k nim:

- **dělitelnost** – vlastnost, kterou měl čaj, sůl, ale ne např. dobytek, který mohl vystupovat ve směně jen v kusech
- **trvanlivost** – stálost proti přírodním vlivům (plátno mohlo lehce shořet, dobytek pojít atd.).
- **stejnorodost** – vlastnost doplňující dělitelnost. Aby část celku reprezentovala ve směně přiměřenou část původní hodnoty
- **velká hodnota (vysoká kupní síla)** – umožňující, aby ve směně mohlo vystupovat poměrně malé množství.

Směna prokazovala, že požadované vlastnosti splňuje mezi směňovanými druhy zboží nejlépe zlato a stříbro, tedy drahý kov. Tím se vývoj směny posunul ke zlatým penězům (**monetizace zlata**). Ve 20. století proběhl a byl fakticky završen proces **demonetizace** zlata (nahrazování zlata v oběhu papírovými penězi, které se postupně plně oddělily od svých zlatých obsahů).

Funkce
peněz

Vývoj, kterým prošly peníze souvisí s **funkcemi, které peníze plní**. Jsou to:

- **prostředek směny (transakční prostředek)** – základní funkce založená na schopnosti peněz zprostředkovat směnné transakce. Při plnění této funkce hrají stále významnější roli vedle *oběživa* (mince, bankovky) i *depozitní peníze* (peníze na účtech peněžních ústavů). S rozvojem peněžní a bankovní soustavy roste podíl bezhotovostního placení, které je dnes jednoznačně převažující.
- **míra hodnot (prostředek oceňování)** – v této funkci slouží peníze k oceňování statků a služeb (dávají jim cenu). Cena je peněžním vyjádřením statku či služby. Tím, že peníze slouží k poměrování jednotlivých statků a služeb, slouží k jejich vzájemnému srovnávání.
- **uchovatel hodnot** – tato funkce představuje propojení současnosti hospodářského života s jeho budoucím vývojem. Funkci uchovatele hodnot peníze plní, nejsou-li vynakládány, čímž se vytváří předpoklad pro jejich možné využití v budoucnu. Předpokladem je, že si uchovají do budoucna kupní sílu. Schopnost uchovat hodnotu mají i některé jiné statky. Nejen zlato, které tuto schopnost prokázalo již ve funkci peněžního kovu, ale např. nemovitosti, umělecké předměty, starožitnosti aj.

1.3 Základní ekonomická souvislost užívání zdrojů – hranice výrobních možností

Dnešní možnosti spotřeby, které dosahují vyspělé průmyslové země, jsou výsledkem ekonomického pokroku, který provází vývoj lidské společnosti. Ekonomický pokrok je provázen dvěma tendencemi, které sice obecně, ale dostatečně charakterizují jeho obsah:

- první tendence je spjata se snahou maximalizovat výsledek vynakládání výrobních faktorů
- druhá tendence spočívá ve snaze využívat co nejúčinněji použitelné výrobní faktory

Neoddělitelnost těchto tendencí souvisí jak se samotným smyslem hospodářské aktivity, tak především se skutečností, že zdroje a výsledky jejich užití jsou v ekonomickém smyslu vzácné.

Využívání výrobních zdrojů je provázeno řadou zákonitostí. Dvě z nich tvoří východiska ekonomie, a proto si je objasníme. **Omezenost zdrojů nutí k rozhodování (provádění volby), jaké množství výrobních faktorů a na jaké činnosti bude vyčleněno.** Přitom platí, že stejným množstvím výrobních faktorů se vytváří různá množství rozdílných statků či služeb.

Je-li dáno množství a kvalita výrobních faktorů, kterými společnost disponuje, a jsou-li dány způsoby jejich používání (technologie), pak existuje hranice výstupů, kterou není možno za daných podmínek překonat. Množina maximálních výstupů ekonomiky za výše uvedených předpokladů se nazývá **hranice výrobních možností**. My si ji budeme ilustrovat na zjednodušeném příkladu, kdy země provádí volbu mezi dvěma druhy statků, např. potravinami (statek x) a oděvy (statek y). Jsou dvě krajní možnosti, kdy zdroje budou určeny pro výrobu jediného statku (tzn. potravin nebo oděvy). V těchto případech je výstupem jediný druh produkce, ostatní možnosti představují volbu, jejímž výsledkem je produkt tvořený jak potravinami, tak oděvy. Přitom platí, že rozšiřování výroby jednoho statku se může uskutečňovat jedině za cenu omezování výroby druhého statku.

Tyto souvislosti můžeme ilustrovat obrázkem 1.2, jenž je sestaven na základě údajů zachycených v následující tabulce:

statek	MJ	množství statku								
potraviny (statek x)	tuny	0	1	2	3	4	5			
oděvy (statek y)	100 ks	25	24	22,5	15	20	15	15	19	0
kombinace statků	x	A	B	C	V	D	S	E	L	F

Tabulka 1.1: Kombinace statků x a y

V tabulce jsou výstupy výrob uváděny v příslušných jednotkách, tzn. oděvy např. ve stovkách a potraviny v tunách. Hranice výrobních možností je vyjádřena křivkou procházející body A, B, C, D, E a F . **Zobrazuje všechny**

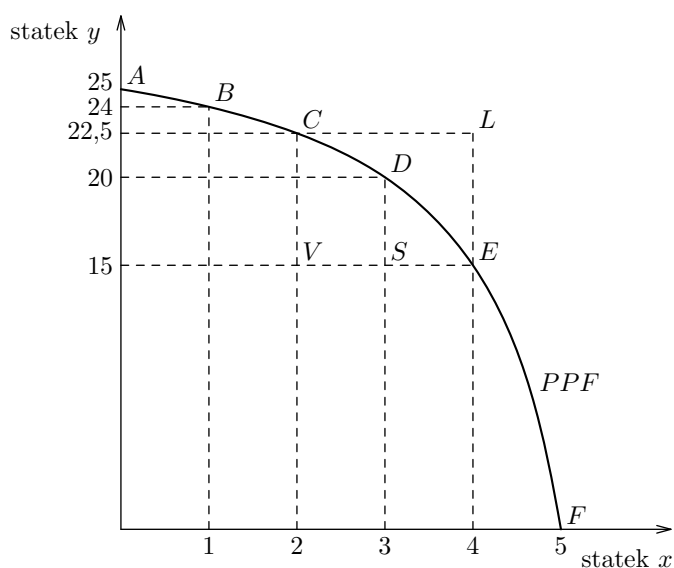
Tendence ekonomického pokroku

Hranice výrobních možností

1. Základní pojmy a souvislosti ekonomie

maximálně dostupné kombinace produkce uvedených statků. Body ležící vně křivky (bod L) představují nedostupné kombinace, při daných výrobních faktorech nedostupné. Body ležící uvnitř křivky (body S a V) jsou pod hranicí výrobních možností a vyjadřují skutečnost, že výrobní faktory nejsou užívány dostatečně efektivně (je možno dosáhnout vyššího výnosu). Křivka výrobních možností je vyjádřením efektivního využívání výrobních faktorů. *Dosahuje-li ekonomika výkonu na hranici výrobních možností, dosahuje tzv. výrobní efektivnosti, tzn., že společnost nemůže zvýšit výstup jednoho statku, aniž by snížila výstup jiného statku.* Výkon pod hranicí je projevem neefektivnosti, a to bez ohledu na skutečnost, zda snížený výstup je důsledkem existence nevyužívaných zdrojů nebo skutečnost, že výroba není uskutečňována efektivně (např. v důsledku špatné organizace).

Obrázek 1.2: Hranice výrobních možností

Výrobní
efektivnost
ekonomiky

V tomto pojetí efektivnost vyjadřuje, že společnost nemá možnost (při daném množství a kvalitě výrobních faktorů) zvýšit produkci jednoho statku, aniž by současně nebyla nucena omezit produkci jiného statku.

Křivka však vyjadřuje i jinou ekonomickou souvislost, souvislost stojící v pozadí rozhodovacích procesů jednotlivých subjektů. Jsou to tzv. **alternativní náklady** (v ekonomické literatuře označované také náklady obětované příležitosti).

Při rozhodování je základem porovnání prospěchu (užitku), který volba přinese, s obětí (nákladem, ztrátou), která je s volbou spojena. V našem případě přechod od takového využití výrobních faktorů, jehož výsledkem je produkce odpovídající bodu C , k využití, jehož výsledkem je produkce D , znamená, že získání třetí jednotky potravin je dosaženo obětováním dvou a půl jednotek, ve kterých jsou vyjadřovány oděvy. Alternativní náklady jsou z definičního hlediska vyjádřením nákladů druhé nejpříznivější varianty. Tzn. va-

rianty, která nebyla zvolena, ale byla by vybrána, pokud by se nerealizovala varianta první.

Hranice výrobních možností (ekonomiky, firmy) odpovídá vždy dané kvalitě a množství výrobních faktorů, proto se s jejich rozvojem posunuje. Závisí i na kvalitě používaných výrobních technologií (způsob spojení výrobních faktorů). Ekonomickým pokrokem je posunována, i když se množství výrobních faktorů nezmění. Souvislosti posunu můžeme ilustrovat na příkladu, který patří mezi základní a nejcitlivější národohospodářské problémy. Jedná se o poměr mezi tou částí produkce, která bude spotřebována (vstoupí do konečné spotřeby) a částí, která se promění v dodatečné kapitálové statky (vstupuje do výrobní spotřeby). Tvorba kapitálových statků se uskutečňuje obětí současné spotřeby ve prospěch spotřeby budoucí (kapitál je používán pro výrobu statků, tedy pro budoucí spotřebu). Složitost problému spočívá v tom, že poměr mezi statky určenými pro běžnou spotřebu a prostředky vydělenými na tvorbu kapitálových statků určuje nejen možnosti spotřeby v dané chvíli, ale i možnosti spotřeby do budoucna.

Jestliže např. dvě srovnatelné země dosahují stejné výkonnosti, vyjádřené shodnou křivkou výrobních možností, pak rozdílný poměr spotřeby (viz C_0) a tvorby kapitálových statků (viz C_1) způsobí, za jinak nezměněných podmínek, že v následujícím období budou i hranice výrobních možností odlišné. To ilustruje obrázek 1.3.

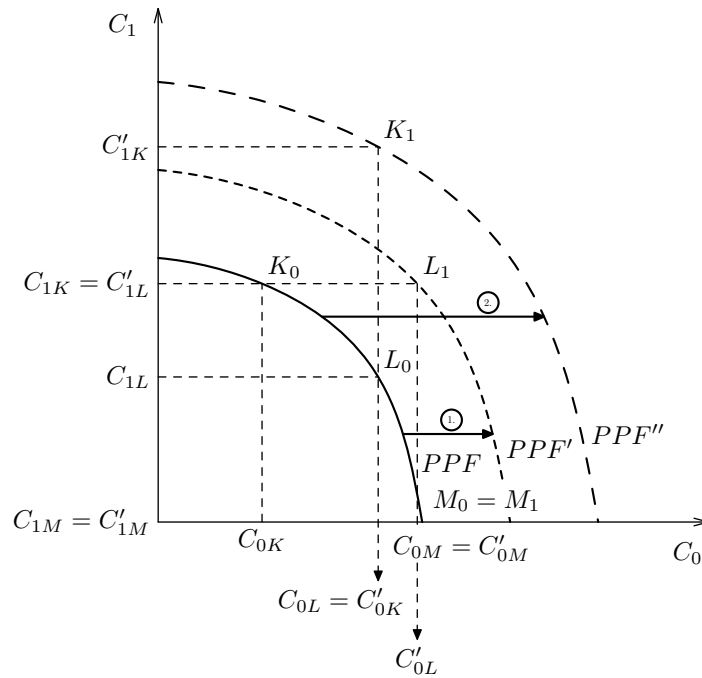
Křivka s body K_0 , L_0 a M_0 je původní hranicí výrobních možností. Každý z těchto bodů udává poměr mezi spotřebou a investováním do kapitálových statků. Nejvyšší výdej ve prospěch budoucí spotřeby je u země, jejíž poměr je označen bodem K_0 . Křivka této země se v následujícím období posune nejvýše doprava nahoru (viz posun 2.). Země M je příkladem jednostranného upřednostnění současné spotřeby, neinvestuje, pouze obnovuje spotřebované výrobní prostředky. Její výkonnost se tak nemění ($M_0 = M_1$). Z posunu křivek je možno vyčíst jeden z nejdůležitějších požadavků sledovaných na národohospodářské úrovni. Posun křivky směrem doprava nahoru umožňuje, aby v budoucnu rostla běžná spotřeba a zároveň se zvyšovala tvorba kapitálových statků, a tím i spotřeba v následujícím období, tj. budoucí spotřeba (viz posun z bodu K_0 do bodu K_1 , resp. z L_0 do L_1).

Zákon klesajících výnosů

Množství výrobních faktorů je omezené, nikoliv neměnné. Pokud jsou do výroby zapojovány dodatečné výrobní faktory (změna na straně vstupů), dojde ke změně na straně výstupu, změní se velikost produktu. Zapojováním dodatečných jednotek vstupu se bude celkový produkt zvyšovat. Ekonomická teorie rozlišuje odlišné souvislosti, které se prosazují v závislosti na charakteru změny na straně vstupů.

Jednou z klíčových souvislostí je zákon klesajících výnosů. Souvislost, kterou vyjadřuje, byla formulována již ve druhé polovině 18. století (J. Steuart, A. R. Turgot) a jeho vyslovení je spojováno s počátkem 19. století a osobností D. Ricarda. Přesto se s touto zákonitostí pojí řada polemik provázejících vývoj

1. Základní pojmy a souvislosti ekonomie

Obrázek 1.3: Posun hranice výrobních možností

ekonomie i v moderní ekonomii.

Celkový
a mezní
produkt

Co vyjadřuje zákon klesajících výnosů? Nejčastěji bývá vyslovován v podobě: *Zvyšujeme-li používané množství některého z výrobních faktorů, zatímco množství ostatních výrobních faktorů se nemění, zpomaluje se tempo růstu celkového produktu.*

Tedy, zapojujeme-li do výroby dodatečné množství **jediného výrobního faktoru**, je výsledkem růst celkové produkce, ale přírůstky se snižují. To znamená, že klesá množství produkce připadající na dodatečnou jednotku výrobního faktoru, jehož množství se zvyšuje.

Jestliže používáme x jednotek výrobního faktoru kapitál (xK), y jednotek práce (yL) a dále z jednotek výrobního faktoru půdy (zP), pak označme rozměr dosaženého výstupu (výnos, celkový produkt) TP_1 . Zvýšíme-li množství použitého faktoru práce o jednotku, tzn. použijeme $(y+1)$ jednotek práce a množství kapitálu a půdy se nezmění, pak pro dosažený produkt TP_2 platí:

$$TP_2 > TP_1 \quad (1.1)$$

Celkový produkt se zvýšil zapojením dodatečné jednotky výrobního faktoru práce – pro přírůstek celkového produktu dosažený za uvedených podmínek budeme používat označení **mezní produkt**, v tomto případě mezní produkt práce.

$$TP_2 - TP_1 = \Delta TP = MPL \quad (1.2)$$

Zákon klesajících výnosů vyjadřuje skutečnost, že růst celkového produktu je doprovázen **poklesem mezního produktu příslušného výrobního faktoru**. Platí, že mezní produkt dodatečné jednotky výrobního faktoru je

klesající. Jestliže přírůstek celkového produktu dosažený x -tou jednotkou práce označíme MPL_x a přírůstek dosažený $x + 1$ jednotkou práce MPL_{x+1} , pak platí nerovnost:

$$MPL_x > MPL_{x+1} \quad (1.3)$$

Poměrně dlouho vycházela ekonomická teorie z předpokladu, že tato zákonitost se prosazuje obecně s každou další jednotkou zapojeného výrobního faktoru. Např. člověk obdělávající určitou půdu dosahuje určitý výnos. Jestliže v následném období bude spolu s ním pracovat další člověk, zvýší se výnos, ale produkt připadající na každého z nich bude menší.

Je zřejmé, že takto chápaná souvislost vychází z předpokladu, že kvalita dodatečných jednotek výrobního faktoru se nemění. Jestliže se mění výnos z dodatečné jednotky výrobního faktoru, pak se mění i výnosnost daného výrobního faktoru. K vyjádření výnosnosti výrobního faktoru slouží tzv. **průměrný produkt** (AP), který získáme dělením celkového produktu (TP) počtem jednotek použitého výrobního faktoru.

Poznámka 1.1. *Vývoj mezního, průměrného a celkového produktu je ilustrován v dalším textu obrázkem 6.2.*

Je-li kvalita dodatečných jednotek výrobního faktoru shodná, zůstává ještě problém poměru mezi používanými výrobními faktory. Je-li v našem případě rozsah půdy dán, pak při dané kvalitě kapitálu je výnos závislý na množství použité práce a platí, že nejdříve každá dodatečná jednotka práce nejen zvyšuje výnos (celkový produkt), ale roste i produkt mezní. Určitá dodatečná jednotka práce dosahuje maximálního přírůstku produkce (je maximalizován MPL) a zapojení každé další jednotky práce již bude provázeno poklesem MPL (klesá výnosnost dodatečné jednotky práce) – **prosazuje se působení zákona klesajících výnosů**. Výnosnost výrobního faktoru práce (měří se průměrným produktem, tzn. vyjadřujeme pomocí AP) však ještě poroste, ale klesající mezní produkt dodatečných jednotek si vynutí i pokles výnosnosti výrobního faktoru.

Zákon klesajících výnosů se prosazuje v krátkém období. Zároveň platí, že při dané kvalitě výrobních faktorů se výrobce snaží o dosažení jejich optimální kombinace (optimální v rámci nejrůznějších reálných omezení, např. peněžní, umožňující pořídit pouze určité množství výrobních faktorů). Změní-li se kvalita faktorů nebo omezení, pak se optimalizace přesouvá do nových podmínek a zákonitost se může prosazovat v jiných proporcích.

Zákon klesajících výnosů se vztahuje výlučně k případům zvyšování množství používaného jednoho faktoru.

V praxi se běžně setkáváme s případy zvyšování množství všech výrobních faktorů, *zvyšováním jejich rozsahu*. Dochází k němu v delším časovém období a množství všech výrobních faktorů se zvyšuje takovým tempem, aby byla uchována jejich optimální proporce. Podle toho, co platí pro vztah mezi změnou vstupů a změnou výstupu, **rozlišujeme tzv. výnosy z rozsahu**:

- **klesající** – růst výstupu zaostává za tempem zapojování dodatečných

Výnosy
z rozsahu

1. Základní pojmy a souvislosti ekonomie

výrobních faktorů na vstupu. Jestliže vzroste množství vstupů o $1/5$, dojde k nárůstu celkové produkce, ale produkt vzroste o méně než $1/5$. Platí:

čas	množství vstupů	celkový produkt
t_1	K, L, P	TP_1
t_2	$6/5(K, L, P)$	TP_2

platí: $TP_2 < 6/5TP_1$

- **rostoucí** – výstup roste rychleji než dodatečné vstupy. Uvažujme obdobnou situaci jako v předchozím případě, tedy dojde k navýšení vstupů o $1/5$. Nejen, že se celkový výstup zvýší, ale dynamika jeho růstu bude vyšší než v případě navýšení vstupů.

čas	množství vstupů	celkový produkt
t_1	K, L, P	TP_1
t_2	$6/5(K, L, P)$	TP_2

platí: $TP_2 > 6/5TP_1$

- **konstantní** – výstup roste stejným tempem jako dodatečné vstupy. Jestliže se množství kapitálu a práce, případně jiných vstupů, zdvojnásobí, dvojnásobně vzroste i výstup. Tato souvislost je charakteristická spíše pro stupeň rozvoje opírající se o řemeslnou rukodělnou práci nebo obsluhu jednoduchých strojních zařízení.

Shrnutí kapitoly

V úvodní části kapitoly jsou vysvětleny základní pojmy, pomocí kterých se vymezuje soustava národního hospodářství (ekonomika). Od nutnosti uspokojovat potřeby je odvozeno užívání zdrojů (výrobních faktorů), jehož cílem je vytvářet statky. Jednotlivé výrobní faktory jsou popsány a charakterizovány.

Vzhledem k tomu, že moderní hospodářství mají tržní formu, následuje zavedení kategorie peníze a jsou popsány základní funkce peněz.

V další části je položen důraz na zákonitosti, které se prosazují ve vztahu mezi užíváním zdrojů a dosaženým výstupem (produktem). Zavedena je především hranice výrobních možností, pomocí které se vysvětluje, že existují výkony, kterých ekonomika za daných podmínek (množství a kvalita výrobních faktorů, úroveň technologií) nemůže dosáhnout. Zadefinován je rovněž zákon klesajících výnosů, který představuje klíčovou souvislost mikroekonomické teorie, a bude průběžně využíván při vysvětlování základních souvislostí chování firem. V závěru kapitoly je vztah zdrojů a produktu doplněn o tzv. výnosy z rozsahu.

Pomocí učební pomůcky: FUCHS, TULEJA: *Základy ekonomie. Průvodce a cvičebnice k učebnici* si ověřte zvládnutí:

- a) základních pojmů (viz 1.2)
- b) základních poznatků řešením testových otázek (viz 1.5)

Otázky k zamyšlení

1. Jak spolu souvisí potřeby lidí a ekonomika?
2. Co jsou statky a jak statky dělíme?
3. Charakterizujte rozdíl mezi produktivitou a intenzitou práce.
4. Proč se prosazuje tendence k prohlubování dělby práce? (K vysvětlení využijte důsledku, který má dělba práce na produkci.)
5. Uveďte předpoklady, při kterých je definována hranice výrobních možností a vysvětlete čím může být způsoben její posun.
6. Charakterizujte vztah mezi dělbou práce a směnou.
7. Jak a podle čeho dělíme výrobní faktory?
8. Jakou souvislost vyjadřuje zákon klesajících výnosů?
9. Vysvětlete, čeho se týká rozdíl mezi zákonem klesajících výnosů a klesajícími výnosy z rozsahu.

- **Východiska teoretického ekonomického myšlení**
- **Vznik ekonomie a vývoj jejího předmětu**
- **Předmět ekonomie a její hlavní soudobé směry**
- **Metody ekonomie**

2.

Ekonomie a její předmět

Cíl kapitoly

Cílem kapitoly je vymezit základní souvislosti formování předmětu zkoumání soudobé ekonomie, a to v kontextu vzniku a rozvoje ekonomického myšlení. Důraz je položen na pochopení proměny ekonomického myšlení v samostatnou vědní disciplínu. Stručná charakteristika diferencovaných přístupů, zejména příčin jejich formování, vytváří předpoklady k pochopení alternativních přístupů v soudobé ekonomii, která se rozvíjí v alternativních proudech. V pojednání o metodách je zdůrazněn vztah metod k předmětu zkoumání a hlavním otázkám, na které se snaží ekonomická teorie odpovídat. Ujasnění si předmětu a metod Vám vytvoří předpoklady k tomu, abyste se nedopouštěli běžných omylů, ke kterým patří např.: generalizace poznatků ekonomické teorie bez přihlížení k podmínkám a souvislostem, za kterých byly poznatky získány. Vedle přiznávání obecnějších vypovídacích schopností přístupům a metodám, které jsou charakteristické specifickými rysy, dochází často rovněž k přeceňování právě specifických znaků či konkrétních podmínek.

Časová zátěž

- 5 hodin
 - 4 hodiny studium – ve 2. týdnu semestru
 - 1 hodina procvičení

Způsob studia

Při studiu kapitoly nejde o to, aby byla pevně fixována jména a jednotlivé poznatky. Vývoj ekonomického myšlení je zde ilustrací postupného utváření předmětu zkoumání ekonomického myšlení a ekonomické teorie. Žádoucí je umět, v tomto kontextu, stručně charakterizovat přístupy jednotlivých směrů a škol a především pochopit, že vývoj ekonomické teorie čerpá impulsy z proměn hospodářství a skutečnosti, že dosažené úrovně poznání v nových podmínkách nenabízí potřebné a adekvátní odpovědi. V závěru je nezbytné zvládnout, jak se specifika předmětu zkoumání ekonomie odráží v metodách, které používá k poznávání hospodářských procesů.

2.1 Východiska teoretického ekonomického myšlení

Historie ekonomie jako samostatné vědní disciplíny je spojována s proměnami, kterými prošla společnost a její hospodářství v 18. století. Nástup průmyslové revoluce je provázen i vydělením teoretické disciplíny, která od svého vzniku prochází bouřlivým vývojem charakteristickým proměnami metod zkoumání, zpřesňováním předmětu zkoumání a v neposlední řadě proměnami celkového charakteru vědní disciplíny, který je především poznamenáván tím, zda jsou a jak široce jsou do zkoumání ekonomických souvislostí zakomponovány společenské souvislosti hospodářských procesů.

Vzniku ekonomie předcházela poměrně dlouhý proces formování ekonomického myšlení, ve kterém se krystalizovaly základy teoretického vnímání hospodářských jevů a souvislostí. Otázky a problémy hospodářského života, stejně jako hledání uspokojivých odpovědí a řešení, přitahovaly pozornost před mnoha tisíciletími a nepochybně ovlivňovaly podmínky vývoje společnosti.

Předmět zkoumání ekonomie se stal produktem vývoje ekonomického myšlení, které se utvářelo po dlouhá století i tisíciletí. V nejstarších památkách Sumeru, Babylónu či Egypta se můžeme setkat se zprávami o směně, obchodu, penězích, cenách, atd. Jevy, které mají nezastupitelné místo v moderních ekonomikách i současné moderní ekonomické teorii.

Jinak tomu ani být nemůže, neboť ekonomie a ekonomické myšlení se zabývá otázkami dotýkajícími se každodenní aktivity člověka, který, chce-li žít, musí uspokojovat potřeby a k tomu získávat vhodné statky. Ani mimořádné úsilí však nemusí zabezpečit hojnost, a dokonce ani nezbytně nutné množství statků, což tím více nutilo člověka hledat způsoby, jak zlepšit podmínky života. Otázky, které si kladl, byly v mnohém blízké těm, které si klade člověk i v moderní společnosti.

Vyhraněné ekonomické názory dokládající rozvinuté ekonomické myšlení jsou charakteristické pro mnohé významné myslitele antického Řecka. Jejich názory jsou často dováděny až do závěrů majících charakter zobecnění. Z tohoto období pochází i název samotné vědní disciplíny. Na přelomu 5. a 4. století př. n. l. napsal **Xenofón** (430–355 př. n. l.) spis *Oikonomikos*, čili ekonomika.

- ekonomikou se rozumí **naturální hospodářství** – rodinné hospodářství produkující vše nezbytné pro uspokojování potřeb domácnosti
- byla ztotožněna s ideálními hospodářskými poměry
- za **nejprospěšnější** hospodářskou činnost bylo považováno **zemědělství**
- **odmítavý postoj ke směně**, zejména k obchodu, jehož cílem by bylo dosažení zisku. Negativní vztah k obchodu byl postupně oslabován, pokud nebyl obchod motivován ziskem, ale realizací přebytku produkce, resp. získáním toho, čeho se v produkci domácího hospodářství nedostávalo. Takový obchod byl shledáván prospěšným.
- **půjčování peněz na úrok** (lichva) bylo jednoznačně odmítáno

Xenofón, stejně jako ostatní myslitelé, kladl důraz na zemědělskou výrobu a přesto, že domácí hospodářství byla schopna produkovat téměř vše pro vlastní spotřebu, věnoval pozornost i významu a místu obchodu a trhu.

Všeobecně uznávanou osobností se stal **Aristoteles** (384–322 př. n. l.). Jeho názory na peníze se staly na dlouhá století vrcholem jejich analýzy. Vznik peněz vyvozoval z rozvoje směny a pokud sloužily jako oběživo a usnadňovaly směnu, považoval je za jev přirozený. A to i přesto, že ideálem ještě dlouho zůstával velkostatek produkující vše potřebné a obchodující pouze s přebytky. Jsou-li však peníze použity k „tvorbě“ peněz, např. lichva nebo obchod pro zisk, zpronevřují se svému přirozenému poslání a Aristoteles to považuje

za nepřirozené. Aristoteles rozlišoval dva druhy bohatství a dva způsoby jeho nabývání a zvyšování: **ekonomiku a chrematistiku**. Ekonomika je souhrnem statků a činností, pomocí nichž si lidé opatřují věci nezbytné k životu. Chrematistika představuje bohatství v peněžní formě a způsoby jeho zvyšování. Odtud pak vyvozuje ekonomiku jako systém zaměřený na uspokojování lidských potřeb, potřebami motivovaný a přirozeně omezený. Chrematistika je ovládána snahou trvale rozmnožovat peněžní bohatství. Uvedené vymezení se stalo reprezentativní pro řadu následujících století. K pozoruhodným poznatkům se propracoval při rozboru směny ve spisu *Etika Nikomachova*. Precizně formuloval požadavek, který musí splnit každé zboží, zdůrazněním, že musí být užitečné pro toho, kdo je ve směně získává. Všimá si i aspektu, který již na tehdejších stupni rozvoje trhu poutal oprávněnou pozornost. Předpokladem směny je, že proti sobě stojí statky odlišných vlastností, dva statky schopné uspokojovat odlišné potřeby. Směnné relace, utvářející se na trhu, jsou relativně stabilní. Otázka, čím je dána relativní stabilita směnných relací, resp. hledání odpovědi, sehrálo mimořádnou roli při poznávání mechanismu trhu, zákonitostí jeho fungování i při vzniku ekonomie jako vědy. Řešení naznačené Aristotelem (dospěl k závěru, že směna vyjadřuje rovnost, jejíž předpokladem je souměřitelnost zboží), předznamenalo přístup k analýze trhu a směny vlastní klasické škole politické ekonomie, neboť vychází z požadavku ekvivalence směnných relací. I Aristotelova kritika společenského vlastnictví, kterému vytýká, že oslabuje soukromou iniciativu a zájem na výsledcích výroby, si uchovala trvalou platnost a vypovídací schopnost. V centru pozornosti ekonomických názorů antických myslitelů bylo zemědělství, všeobecně uznávané jako nejprospěšnější hospodářská činnost, poskytující statky představující skutečné bohatství společnosti.

Mezi nejvýznamnější autory prvních století našeho letopočtu musíme zařadit především **Aurelia Augustina** (354–430). V jeho spisu *O státě božím* zní myšlenky rozpracované již v Řecku. Zemědělství je nejlepší z hospodářských činností, odmítavý je jeho postoj k hospodářství založenému na směně (tržnímu hospodářství). U Augustina je zdůrazněna nutnost žít se vlastní prací a práci fyzickou cení stejně jako práci duševní.

Odmítavé stanovisko k půjčování peněz na úrok nalezlo ve 4. století vyjádření v administrativním zásahu proti lichvě. Církevním koncilem bylo duchovním zakázáno přijímat či platit úrok a tento zákaz je v 5. století rozšířen i na laiky.

Skutečnost, že hospodaření bylo založeno na tradičních postupech a vyvíjelo se velmi pomalu, se projevovalo i v tom, že se v následujících stoletích neseťkáváme s novými ekonomickými názory. Úroveň ekonomického myšlení i způsobu hospodaření nalézají svůj výraz v úpravách hospodářských poměrů, jak jsou zachyceny v tehdejších kodexech. Od 11. století se stával rozvíjející obchod, včetně mezinárodního, impulsem nejen pro rozvoj hospodářství, ale také pro rozvoj ekonomického myšlení.

Reprezentativní výklad ekonomického myšlení feudální společnosti představují ekonomické názory kanonistů, především **Tomáše Akvinského** (1225–1274). Zvláštní pozornost si zasluhuje především jejich učení o spravedlivé ceně, které představuje normativní zásadu upravující, že směna nemá být zdrojem obohacení jedněch na úkor jiných. Cena má přihlížet k nákladům výrobce, nákladům obchodníků a jejich přiměřenému zisku, k daním, clům a jiným poplatkům plynoucím feudálům. Náklady jsou zde chápány jako náklady na „přiměřené živobytí“, tzn. majetnější a výše postavený je má vyšší než chudý obchodník. A právě v úvahách a spravedlivé ceně začíná být u některých myslitelů (např. **Jan Duns Scot**) cena spojována se subjektivním oceněním věci člověkem. Na tyto názory navázal **Johannes Buridanus** (1295–1366), který již chápe hodnotu statku jako význam, který člověk věci přiřazuje. O pět století později se toto pojetí prosadilo a stalo se jedním ze základních stavebních kamenů moderní mikroekonomie. I když vztah k půjčování peněz zůstal i ve 13. století neměnný, peníze se stávaly jevem, ke kterému se začínala soustřeďovat hlavní pozornost. Nutila k tomu řada aktuálních otázek souvisejících s finanční politikou panství (např. otázky ražby mincí, znehodnocování mincí, atd.). Rodily se předpoklady pro vyhrcování konfliktu mezi *metalistickou koncepcí* (hodnota peněz je dána jejich vnitřní hodnotou, tzn. hodnota mince závisí na hmotnosti a ryzosti kovu, ze kterého je mince ražena) a *nominalistickou koncepcí* (peníze jsou pouze symbolem, abstraktní počítací jednotkou). Metalistické ztotožňování peněz s drahým kovem upřednostňovalo peníze jako prostředek poměrování hodnot, pro nominalisty byly peníze především oběživem. Převahu nutně získaly hlasy vyjadřující metalistickou pozici. Bylo to dáno jednak možností reálného pohybu drahého kovu v roli peněz, jednak zájmem vrstvy obchodníků, jejíž význam trvale vzrůstal. Obchodníci nemohli mít zájem na tom, aby bylo panovníkovi přiznáno právo a moc libovolně stanovit a měnit hodnotu mincí. Zvláště ne v případě obchodování na různých trzích, kdy s přechodem z jednoho trhu na druhý by docházelo ke znehodnocování peněz a mince by se měnily v bezcenné plíšky.

Jestliže se po dlouhá staletí opíralo ekonomické myšlení o soustavu poznatků zformovaných již antickými mysliteli, pak průběh 14. století je obdobím radikálního zlomu. Formoval se nový směr ekonomického myšlení, který odráží změny probíhající v hospodářství, změny směřující ke zrodu svobodného kapitalistického tržního hospodářství. Na tuto cestu vstoupily jako první přímořská města v Itálii (zejména Benátky a Janov), v následujícím století některé oblasti Španělska a Portugalska. V 16. století se nejrozvinutější zemí stalo Holandsko. Učení, které postupně ovládlo Evropu a stalo se vládnoucí hospodářsko-politickou doktrínou až do poloviny 18. století, vstoupilo do historie pod označením merkantilismus.

Východiskem merkantilismu se stalo nové pojetí bohatství. Bohatství bylo ztotožněno s penězi, resp. drahým kovem. Proto je odlišně posuzována i otázka zvyšování bohatství, která v tomto myšlenkovém proudu nutně vyúsťuje v požadavek hromadění drahého kovu v zemi.

Spravedlivá
cena

Merkantilismus
a zvyšování
bohatství

Tři základní způsoby zvyšování bohatství podle merkantilistů:

- vlastní těžba drahého kovu,
- koloniální politika získání oblastí s nalezišti drahých kovů,
- zahraniční obchod.

Na prosazování a rychlém šíření merkantilistických idejí měl vliv i zájem panovníků na zvyšování množství drahého kovu v zemi. Merkantilismus se vyvinul v systém státní regulace hospodářství, zejména zahraničního obchodu. Za čtyři století prošel vývojem odrážejícím měnící se podmínky v hospodářství i ve společnosti. Základní myšlenkové schéma se však nezměnilo.

Podle opatření, která byla státem realizována, můžeme odlišit dvě vývojové fáze:

- *raný merkantilismus* (soustava peněžní bilance),
- *rozvinutý merkantilismus* (soustava obchodní bilance).

Raný merkantilismus se snažil zabránit jakémukoliv vývozu peněz ze země, byla stanovena i povinnost zahraničních kupců utratit v zemi získané peníze.

Základním předpokladem uskutečňování obdobných zásad bylo, že země má co nabídnout, že je schopna s výhodou prodávat do zahraničí. Proto musel merkantilismus věnovat pozornost i rozvoji výrob ve vlastní zemi. Přes všechny odlišnosti v jednotlivých zemích se proto merkantilismus vyznačoval uplatňováním následujících zásad:

- zabraňování či omezování dovozu spotřebního zboží, zejména luxusních předmětů,
- zabraňování vývozu surovin a nezpracovaných zemědělských produktů,
- podpora a zvýhodňování exportu průmyslového zboží a zpracovaných zemědělských výrobků,
- podpora dovozu surovin pro exportní průmysl.

Rozvinutý
merkantilismus

K tomu bylo využíváno cel a vývozních premií. Tyto zásady byly plně uplatňovány v **období rozvinutého merkantilismu**, který se opíral o myšlenku, že příliv peněz do země je možno zabezpečit i tím, že peníze vyvážené do ciziny zabezpečí příliv většího množství peněz do vlastní země. Proto je často používán termín soustava aktivní obchodní bilance.

Exponenty rozvinutého merkantilismu byli významní obchodníci, např. ředitel Východoindické společnosti **Thomas Mun** (1571–1641). Jeho knihy sloužily jako učební texty na koleji Východoindické společnosti. Právě v jeho díle byly zdůrazňovány myšlenky o prospěšnosti reexportu zboží, o negativních důsledcích zabraňování vývozu peněz, a naopak prospěšnosti jejich vývozu, jsou-li schopny zabezpečit příliv většího množství peněz.

Významným a známým merkantilistou byl **Jean Baptiste Colbert** (1619–1683), od jehož jména je odvozen i název francouzského merkantilismu – *colbertismus*. Vstoupil do historie svojí naprosto jednostrannou podporou exportního průmyslu a jeho konkurenceschopnosti, která vedla k úpadku

francouzského zemědělství (tlak na nízké ceny zemědělské produkce zbavoval zemědělství reprodukčních prostředků).

Merkantilisté věnovali mimořádnou pozornost otázkám peněz a státních financí a jejich zásluhou se postupně rozšiřoval pohled na hospodářské otázky až na rámec společnosti. To byl také důvod, proč **Antoine de Monchrétien** (1575–1622) použil v názvu svého spisu o ekonomii přívlastek politická („Pojednání o politické ekonomii“ z roku 1615).

Významným přínosem merkantilistů bylo, že pragmatismus ovládající sféru obchodu a financí měl přímý vliv na změnu pohledu při hodnocení ekonomických jevů. Kritériem byl jednoznačně měřitelný příliv peněz, na rozdíl od dogmat, byť všeobecně akceptovaných. Merkantilismus položil základy pro vydělení ekonomie z širšího proudu filozofického myšlení, přispěl k formování pojetí předmětu a svými důsledky si vznik ekonomie jako samostatné vědy vynutil.

Pro následné formování učení klasické školy politické ekonomie bylo významné zejména:

- nastolení otázky pojetí bohatství společnosti a zdrojů či způsobů jeho zvyšování,
- přísná státní regulace hospodářství uskutečňovaná merkantilisty, a to nejen zahraničního obchodu, ale také výroby a spotřeby
- pozornost věnovaná problému směny – orientace na tržní prostředí.

2.2 Vznik ekonomie a vývoj jejího předmětu

Rozvoj manufakturních výrob doprovázený negativními důsledky jednostranně proexportní regulace domácího hospodářství přinášel protimerkantilistické citění. Měnící se hospodářské podmínky se staly impulsem k přehodnocování. Paradigma merkantilismu se dostávalo do rozporu se společenskou a hospodářskou realitou.

V merkantilistickém přístupu byl stát tvůrcem hospodářského systému, zatímco na přelomu 17. a 18. století převládlo přesvědčení, že hospodářství je systém ovládaný vlastními zákonitostmi, které jsou schopny zabezpečit jeho fungování.

V kontextu širšího proudu filozofického myšlení bylo i **hospodářství chápáno jako přirozený systém**. Tyto změny v pohledu na hospodářství nutně vyústily v přesvědčení, že nejlepší hospodářskou politikou státu je nevměšování se státu do hospodářství (francouzský požadavek „laissez faire“ či anglický „free trade“).

Do ekonomického myšlení vstoupila idea hospodářského liberalismu doprovázená úsilím odhalit zákonitosti fungování tržního hospodářství. Na těchto východiscích došlo k vydělení ekonomie v samostatnou vědu.

Jejím prvním směrem se stala klasická škola politické ekonomie. Učení klasické školy politické ekonomie se definitivně zformovalo v učení **A. Smi-**

Idea
hospodářského
liberalismu

tha (1723–1790). Smithova práce *Pojednání o podstatě a původu bohatství národů* (1776) znamená završení nového přístupu k hospodářství, který se v Anglii konstituoval sto let. Smith navázal na názory **W. Pettyho**, **J. Locka**, **D. Huma** a dalších Angličanů, ale také na některé myšlenky **francouzských fyziokratů** (zejména **F. Quesnaye**).

Ve Smithově díle se setkáme s jedním z prvních popisů fungování cenového systému a především je vysvětleno, jak je konkurenční mechanismus schopen zabezpečovat efektivní alokaci zdrojů. Vnější zásahy jsou ukazovány jako narušení tohoto mechanismu. Smithova „*neviditelná ruka trhu*“ vede jednotlivé tržní subjekty tak, že sledováním svého osobního zájmu a prospěchu jednájí současně v zájmu trhu a společnosti.

V učení klasické školy politické ekonomie nastal také zásadní obrat v otázce pojetí bohatství a jeho zdroje. V protimerkantilistické kritice je zdůrazňováno, že peníze nejsou skutečným bohatstvím. Růst množství peněz v zemi zvyšuje důchod země pouze nominálně a navíc vede k poklesu jejich kupní síly, vyvolává růst cen. Odtud vyvozují představitelé klasické školy politické ekonomie závěr, že bohatstvím je reálný národní důchod, *to co se v zemi vytvoří a může tak sloužit potřebám*. Tomu odpovídá i nové pojetí zdrojů.

Zdrojem hodnot je ve Smithově pojetí lidská práce a její produktivita, a proto v jeho systému zaujímá čelné místo i dělba práce, rozhodující činitel růstu produktivity. Předpokladem prohlubování dělby práce je rozvoj trhu. V této souvislosti Smith zdůrazňuje i potřebu dodatečného množství kapitálu a nutnost jeho rozšiřování. Snaha každého člověka o dosažení osobního prospěchu se realizuje prostřednictvím sklonu ke směně.

Trh se stává centrem celého hospodářského systému, zprostředkovává styky jednotlivých subjektů, je **nástrojem koordinace hospodářství**.

Ve Smithově systému jsou obsaženy ideje racionálně jednajícího člověka i dobrovolnosti směny, ale také idea rovnováhy systému a konkurence jako mechanismu, kterým systém nalézá svoji přirozenou rovnováhu. Pokud bychom doplnili ideu klesajících výnosů, získáme soubor základních idejí, na kterých byly založeny liberální tradice v ekonomii.

Učení klasické školy bylo poznamenáno dobou, ve které vznikalo a rozvíjelo se. Přesvědčivým dokladem jsou názory francouzských fyziokratů, dobových současníků A. Smitha. Vývoj klasické školy probíhal v období bouřlivého vývoje nového společenského systému i jeho výrobní základny. Průmyslová revoluce znamenala převrat v postavení výrobních faktorů (půdy, práce a kapitálu), což se brzy odrazilo i ve vývoji názorů na zdroje růstu společenského bohatství.

Výchozí koncepce byla poznamenána *výsadním postavením práce mezi ostatními výrobními faktory*, což odpovídalo stadiu výroby opírající se o řemeslnou ruční práci před průmyslovou revolucí. Svoji roli sehrálo i to, že lidská práce je nejpřesvědčivějším zobrazením lidského přičinění se o růst bohatství a jako argument v protimerkantilistických polemikách nejučinnější. Proto je také již u W. Pettyho prohlášena práce za zdroj bohatství. („...práce

je otcem bohatství a zem je jeho matkou“, uvádí Petty ve svém díle „Rozpravy o daních a poplatcích“ z roku 1662). Toto pojetí sdílí a propracovávají J. Locke, P. Boisquillebert, D. Hume i A. Smith. V klasické škole politické ekonomie je tento výklad završen v učení D. Ricarda (1772–1823) a vstoupil do historie jako **teorie pracovní hodnoty**.

Podle této teorie je cena výrobku určena množstvím práce nutné k jeho výrobě a vzájemné poměry prací obsažených ve směňovaných výrobcích určují směnné proporce (ceny) výrobků. **D. Ricardo** analyzoval výrobu a trh, na kterých se již projevovaly důsledky průmyslové revoluce, a dospěl k poznání, že zisky (tedy i ceny) se na trhu realizují v závislosti na množství kapitálu vloženého do podnikání. Tento problém nebyl schopen z pozice teorie pracovní hodnoty vysvětlit, což bylo hlavním podnětem pro jeho současníky, aby přepracovali přístup směrem k uznání hodnototvorného účinku i ostatním výrobním faktorům.

Touto cestou se vydal v Anglii **T. R. Malthus** (1776–1834) známý především svým „Pojednáním o populačním zákonu“, ale který zdůrazňoval, že vedle živé práce působí ve výrobě i mrtvá práce (kapitál), který si také žádá odměnu, neboť je neoddělitelnou podmínkou výroby.

Další vývoj ekonomického myšlení však byl ovlivněn především přístupem, se kterým vstoupil do teorie **J. B. Say** (1767–1832). Say vycházel ze spoluúčasti půdy, práce a kapitálu na tvorbě hodnot statků. Výrobní faktory poskytují služby, ze které jim náleží odměna (cena služby) podle významu jejich spoluúčasti ve výrobě. Až do 30. let našeho století se ekonomie opírala o jinou Sayovu konstrukci, **tzv. Sayův zákon trhů**, podle kterého dochází k automatickému vyrovnávání nabídky a poptávky a není možný vznik vážných realizačních poruch na trhu.

Završením vývoje klasické školy je dílo **J. S. Milla** (1806–1874), který je ekonomem druhé třetiny 19. století. Z hlediska vývoje ekonomického myšlení je toto období zajímavé tím, že dochází k diferenciaci směrů a všeobecně je věnována vyšší pozornost problematice rozdělování. Projevuje se to i u Milla, nicméně nedostatky učení klasické školy nepřekonal. Jednalo se především o dva:

- klasická škola politické ekonomie se orientovala na makroekonomii, ale téměř zcela mimo její pozornost zůstaly souvislosti mikroekonomické úrovně ekonomiky,
- její teorie cen vycházela z výrobních nákladů, které představují faktor ovlivňující chování nabídky na trhu,
- cena se však utváří jako výslednice působení nabídkové i poptávkové strany. Chování spotřebitele (poptávková strana) bylo považováno za nevýznamnou tržní složku, analýza trhu se neopírala o teorii poptávky.

Klasická škola představovala hlavní proud ekonomické teorie i v prvních dvou třetinách 19. století, ale její *vývoj se uskutečňoval pod vlivem alternativních přístupů*. Příčinami jejich vzniku jsou:

- polarizace probíhající uvnitř společnosti
- polarizace mezi zeměmi.

Příčiny vzniku alternativních ekonomik

Sociální
kritika

První příčina vyúsťuje do vzniku vnitřně značně diferencovaného směru, jež vychází z myšlenek, které je možno označit jako *socialistické kritiky*. Přes všechny odlišnosti je možno jednotlivé autory přiřadit do jedné ze tří skupin:

- autoři, kteří považovali vývoj po průmyslové revoluci (rozvoj továrního průmyslu likvidujícího v konkurenčním boji drobné výrobce, růst námezdního poměru) za nepřijatelný a východisko viděli v návratu k poměrům před průmyslovou revolucí (*renesance drobného vlastnictví*). Zpravidla také požadovali, aby stát takové poměry garantoval. K těmto autorům patřil např. **J. Ch. Sismondi** (1773–1842). Blízké byly i představy **P. J. Proudhona** (1809–1865).
- druhou skupinu tvoří autoři hledající východisko v *omezení individuálního soukromého vlastnictví* různými formami kolektivního (skupinového) vlastnictví. Např. **L. Blanc** (1811–1882) viděl základ problémů ve volné konkurenci, ale doporučoval zakládání společných dílen (oborová výrobní družstva) pracujících pro trh, na kterém by měly dosahovat lepších výsledků než soukromé podniky – úvaha byla založena na předpokladu vyššího zájmu dělníků o výsledky práce a vyšší zainteresovanosti na jejich výsledcích.
- třetí skupinou jsou **názory požadující odstranění soukromého vlastnictví** jako nezbytného a jediného předpokladu řešení nedostatků společensko-ekonomického systému. Nejucelenější podobu získal tento přístup v Marxově ekonomickém učení. **K. Marx** (1818–1883) rozvíjel svůj teoretický ekonomický systém nejen jako kritiku kapitalistických výrobních poměrů, ale současně jako ekonomické zdůvodnění historické přechodnosti kapitalismu. Marxova politická ekonomie se od ostatních směrů liší i pojetím předmětu. Nezabývá se výrobou bohatství, orientuje se především na důsledky výroby pro sociální skupiny a třídy společnosti.

Marx navazuje na Ricardovu teorii pracovních hodnot a její výklad využívá pro odmítnutí kapitalistických výrobních poměrů. (Protože práce je jedinou tvůrčnou hodnotou, mají důchody vlastníků kapitálu i půdy charakter srážky z hodnot vytvářených prací a označuje je jako vykořisťovatelské. Odstranit vykořisťování znamená odstranit vykořisťovatelské důchody, což v tomto pojetí znamená požadavek likvidace soukromého vlastnictví).

Historická
metoda

Druhou příčinou polarizace ekonomických názorů byly **rozdíly ve vyspělosti mezi zeměmi**. V zemích, kde došlo k opožděnému prosazování průmyslové revoluce (Německo, Rakousko-Uhersko aj.), se i ekonomické myšlení rozvíjí v jiných podmínkách. Výsledkem je vznik specifických směrů, jako např. **učení německé historické školy** (**W. Roscher** aj.). Od svého vzniku se vyznačuje kritickým vztahem k západní, zejména anglické ekonomii. Odmítá metodu abstrakce a staví proti ní historickou metodu. Tuto metodu využívá nejen k popisu toho, co se odehrálo, ale především je nástrojem odmítnutí ideje univerzálního hospodářského řádu a obecných ekonomických zákonů. Je rovněž využívána k absolutizaci zvláštností jednotlivých zemí.

Opožděná průmyslová revoluce se projevovala v těchto zemích i nižší konkurenceschopností produkce, což *motivovalo hlasy požadující odstranění volné*

konkurence, jako prostředku zvýhodňujícího vyspělejší producenty a jejich země. Propracovávaly se a **byly zdůvodňovány protekcionistické projekty** na ochranu domácí produkce, na dobu nezbytnou k tomu, aby se domácí výrobce vypracoval na úroveň zahraničních konkurentů.

Skutečným mezníkem ve vývoji ekonomie se stal počátek 70. let 19. století. Vedle snahy překonat nedostatky učení klasické školy sehrála důležitou roli skutečnost, že probíhající změny v hospodářství se projevovaly v nových tržních souvislostech. Rokem 1870 se datuje nástup nového ekonomického směru, **tzv. neoklasické ekonomie**. Nový přístup se projevuje i změnou názvu, místo politické ekonomie nastupuje **economics** s přesně vymezeným předmětem.

Nástup neoklasické ekonomie se opírá o liberální tradice klasické školy, ale orientuje pozornost k problematice tržní rovnováhy.

K tomu využívá jednak matematických metod, jednak nové metodologie přístupu k trhu – teorie mezní užitečnosti (chování tržního subjektu je výsledkem porovnání užítku, který směnná transakce přináší, s obětí, která musela být podstoupena, např. výdej určitého množství peněz). Těmto otázkám bude věnována samostatná kapitola dalšího textu. Neoklasická ekonomie vznikla a rozvíjela se prostřednictvím tří škol:

- **Rakouská psychologická škola** a její představitelé **C. Menger** (1840–1921), **E. Böhm-Bawerk** (1851–1919) a **F. Wieser** (1851–1926) propracovali teorii mezního užítku, která se stala součástí moderní ekonomie při objasňování tržní poptávky. Na rozpracování teorie mezní užitečnosti se podílel i **W. S. Jevons** (1835–1882). Užití tohoto přístupu znamenalo skutečné překonání klasické školy.
- **Matematická (lausannská) škola** se soustředila především na využívání matematického aparátu při řešení otázek rovnováhy, ale i jiných ekonomických jevů, se snahou nalézt matematické řešení problému. K nejvýznamnějším představitelům patří **L. Walras** (1834–1910) se svojí teorií celkové rovnováhy. Významné jsou i práce **V. Pareta** (1848–1923), který přispěl k přeměně teorie mezní užitečnosti v teorii poptávky po spotřebních statcích.
- **Anglo-americká větev** neoklasické ekonomie se formuje s mírným časovým odstupem (90. léta), ale její vznik znamená přesun centra neoklasicismu do těchto zemí. Jejími hlavními představiteli byli **A. Marshall** (1842–1924) v Anglii a **J. B. Clark** (1847–1938) v USA. Clarkova verze teorie mezní produktivity byla využita při objasňování poptávky po výrobních faktorech.

Vnitřní diference naznačuje, že neoklasická ekonomie nebyla homogenním systémem. *Sjednocujícími prvky však bylo vymezení předmětu i základní metodologické přístupy.* Održení přívlastku politická mělo zdůraznit, že se neoklasická ekonomie více přibližuje k přírodním vědám a že se očistila od etických, ideologických i politických soudů. Byla zdůrazněna podoba „čisté“ teorie, která nedává doporučení pro konkrétní hospodářskou politiku. *Metodologie se opírala o individualismus jako východisko rozhodování tržních*

subjektů a teorie mezní užitečnosti a mezní produktivity, které tvoří základ moderní mikroekonomie současnosti. K přínosům pro vývoj ekonomie patří především:

- úspěšně byla rozpracována mikroekonomie a tím se „zaplnil“ prostor, jemuž klasická škola nevěnovala pozornost. O tom, že se to skutečně podařilo svědčí to, že **mnohé z poznatků jsou organickou součástí soudobé moderní ekonomie.**
- objasňování fungování mechanismu trhu a hospodářství se posunulo z roviny „přirozeného řádu“ do roviny rozhodovacích procesů hospodářských subjektů a v nich se prosazujících zákonitostí.

Vysoká úroveň abstrakce neoklasické ekonomie podněcovala rozvoj sociálního proudu v ekonomickém myšlení. (Např. spory mezi mladší historickou školou v Německu a psychologickou školou v Rakousku.) Určitou formou reakce byl i vznik amerického **institucionalismu**. K čelným představitelům patřili **T. Veblen** (1857–1927) a **J. R. Commons** (1862–1945) a jejich pokračovatelé zdůrazňující potřebu integrace ekonomické vědy s ostatními společenskými vědami. Usilovali rovněž o přiblížení ekonomické teorie k hospodářské realitě. Tato jejich snaha vyústila do podrobných kvantitativních studií hospodářství.

Základem analýzy se stalo poznávání institucí, právně uznaných zvyků, které se prosadily v lidském jednání. Jejich poznání předpokládá zkoumání lidské psychologie. Již toto vymezení naznačuje i dva hlavní proudy v institucionalismu, podle toho, je-li zkoumán psychologický aspekt institucí (Veblen) nebo jejich právní forma (Commons). K nejvýznamnějším představitelům vycházejícím z institucionálních tradic v současnosti je kritik soudobého neoklasicismu **J. K. Galbraith** (1908) či představitelé nové institucionální ekonomie, jako **Douglas C. North** (1920) či **Ronald H. Coase** (1910).

2.3 Předmět ekonomie a její hlavní soudobé směry

Současné pojetí předmětu ekonomie se utvářelo na půdě neoklasicismu. Již **L. Walras** zdůraznil pojem vzácnost v souvislosti s definicí bohatství. **Vzácná je ta věc, která je užitečná a přitom existuje v omezeném množství v poměru k potřebám.** To znamená, že subjekt stojí před rozhodnutím, jak z omezených zdrojů maximalizovat efekt. Toto pojetí zdůraznil **L. Robbins** v roce 1932, když *definoval ekonomii jako vědu o lidské činnosti, pokud se tato činnost utváří jako volba, jinými slovy, ekonomie zkoumá lidské chování jako poměr mezi cíli a vzácnými prostředky s alternativním použitím.*

Uvedená definice je obsahově shodná s těmi, které jsou i dnes užívány v nejrozšířenějších učebnicích a kterou využijeme i pro náš další výklad. Tedy: **Ekonomie zkoumá, jak lidé a společnost rozhodují o využití vzácných zdrojů, které mají alternativní užití, za účelem výroby různých statků a služeb a jak jsou tyto komodity rozdělovány pro**

Definice ekonomie

současnou i budoucí spotřebu mezi jednotlivé osoby a skupiny ve společnosti.

Toto pojetí předmětu ctily i oba základní směry ekonomického myšlení druhé poloviny 20. století, **keynesiánství i soudobá ekonomie vycházející z neoklasicismu**.

Keynesiánství se začalo formovat ve druhé polovině 30. let. Jeho teoretickým východiskem se stalo dílo významného anglického ekonoma **J. M. Keynese** (1883–1946), především jeho hlavní práce ***Obecná teorie zaměstnanosti, úroku a peněz***, vydaná v roce 1936. Názory Keynese prodlávaly vývoj již v předchozích desetiletích a uvedená práce je završuje. Je však také reakcí na hospodářskou krizi let 1929–1933 a její důsledky. Obsahově představuje jeho dílo průlom do neoklasicismu, proto někteří autoři charakterizují 40. léta jako keynesiánskou revoluci.

Základní odlišnost Keynesova pojetí spočívala v **makroekonomickém přístupu** ke zkoumání hospodářských otázek. Keynes se také dokázal rozejít s postuláty, jejichž interpretace se v uplynulých desetiletích přežily nebo byly zpochybněny (odmítl Sayův zákon trhů, koncepci výlučně dobrovolné nezaměstnanosti, odmítl dokonalost automatických regulátorů aj.), což mu umožnilo pohlédnout reálněji na mechanismus fungování trhu a hledat příčiny poruch. Dospěl k závěru, že hospodářský systém je sice schopen autoregulačními silami nalézat rovnováhu, nicméně ocitá se v rovnováze při neúplném využití zdrojů. Zejména při nedostatečné úrovni zaměstnanosti. Podrobněji se seznámíme se základními souvislostmi přístupu Keynesa a jeho pokračovatelů v navazujícím kurzu makroekonomie, nyní pouze konstatujeme, že

- logickým vyústěním jeho přístupu byl **důraz na státní intervencionismus**,
- Keynesovo dílo je možno považovat za pokus o **teoretické zdůvodnění nutnosti státních zásahů** směřujících k vyšší úrovni koupěschopné poptávky.

Moderní
intervencionismus

Po druhé světové válce se keynesiánství stalo hlavním proudem ekonomického myšlení i vládnoucí hospodářskou doktrínou, pomocí níž byl v průběhu 50.–60. let realizován dynamický rozvoj bez vážnějších cyklických výkyvů. Současně však proběhla hluboká diferenciací uvnitř směru. Vedoucí složkou se stalo **neokeynesiánství**, jehož vznik je spojen s průnikem keynesiánství do USA. Jedním z představitelů se stal **P. A. Samuelson** reprezentující tzv. **neoklasickou syntézu** spojující keynesiánství s neoklasickou teorií v závislosti na průběhu hospodářského cyklu (*v období recese využívat keynesiánských doporučení, v období vzestupu ponechat prostor automatickému fungování tržního mechanismu*). Syntéze v provedení **J. R. Hickse** znamenala skutečné spojení keynesiánských i neoklasických nástrojů a dostává se za hranice Keynesova systému.

Na keynesiánské platformě se však formovali i odpůrci probíhající syntézy, proud označovaný jako **postkeynesiánství**. Nejdříve v Anglii (**J. Robinsonová, N. Kaldor, P. Sraffa**), od 60. let se tento proud formuje i v USA

(A. Leijonhufvud, R. Clower, A. S. Eichner aj.). Spojuje je odmítání dokonalosti automatických mechanismů samoregulace. Jejich pozice je však od poloviny 70. let slabá, bez možnosti uplatnit vliv na hospodářskou politiku. Je to důsledkem selhání keynesiánství, ke kterému došlo počátkem 70. let.

Selhání keynesiánství je spjato s reálným poválečným vývojem a formami makroekonomické regulace, která se při ovlivňování cyklu pohybovala v jednoduchém schématu volby nástrojů, pomocí nichž buď stimulovala úroveň zaměstnanosti (při současném růstu inflace), nebo snižovala inflaci (při rostoucí míře nezaměstnanosti). Se vstupem do 70. let se ve vyspělých tržních ekonomikách projevil souběh růstu nezaměstnanosti i cenového vzestupu (inflace). Zcela nestandardní situace, kterou neuměla keynesiánská teorie vysvětlit, ani keynesiánská hospodářská politika řešit. Výsledkem se stalo odmítnutí dosud užívaných přístupů v hospodářské politice a tyto přístupy byly prohlášeny za příčinu stagflace (ztráta dynamiky výkonu a růst inflace). Jestliže stimulace poptávky byla východiskem keynesiánské doktríny, pak její důsledky se staly příčinou diskreditace a odmítnutí keynesiánských metod regulace.

Kritika
keynesiánství
vycházející
z neoklasické
ekonomie

V období kritiky keynesiánství došlo k renesanci neoklasicismu, ovšem v podobě, která je dosti odlišná od neoklasicismu přelomu století. Proto se koncem 70. let hovoří o **nástupu konservatismu v ekonomické teorii**. Změna je **doprovázena i renesancí liberálních tradic ekonomického myšlení**, což ve svém důsledku znamená **posílení důvěry v autoregulující tržní mechanismus**.

Všeobecným metodologickým východiskem neoklasického přístupu k analýze ekonomiky je hypotéze racionálního chování hospodářských subjektů, z nichž se každý snaží maximalizovat zisk (užitek) a jejich chování vyúsťuje do optimální alokace zdrojů a maximální efektivity výroby. Přístup zdůrazňující tržní síly jako nejdokonalejší nástroj dosažení rovnováhy ekonomiky. Nosnou ideou je hospodářský liberalismus, ale není možné provést jednoduché ztotožnění s hospodářským liberalismem 18. a 19. století.

Soudobý konzervatismus neodmítá státní aktivitu v hospodářství, nebylo by to ani možné, neboť dnešní stát je sice specifickým, nicméně je tržním subjektem. **Odmítá však přímé formy státní regulace** a usiluje o minimalizaci nepřímých zásahů.

Soudobý konservatismus je vnitřně diferencovaným proudem. Nejvýznamnější a nejpropracovanější složkou byla chicagská varianta **monetarismu**, dále **ekonomie strany nabídky** a **v současnosti tzv. nová klasická makroekonomie**.

- **Monetarismus** je spojen především se jménem **Milтона Friedmana** (1912) a intenzivně se rozvíjel již od roku 1956. Od počátku se orientuje na zdůraznění peněžní a bankovní stránky fungování ekonomiky a z těchto pozic podává doporučení hospodářské politice.

Pozice monetarismu se výrazně posílily na počátku 70. let, kdy nejen prohlásil inflaci za nejvážnější problém sužující vyspělé ekonomiky, ale současně nabídl logické a jednoduché řešení. Inlace je chápána jako čistě peněžní jev vyvolaný nadbytečnou nabídkou peněz, a proto je třeba omezit tempo růstu jejich nabídky tak, aby odpovídalo tempu růstu poptávky po peněžních (roční růst 3–5 %).

Za základní předpoklad fungování tržního systému je považováno uchování osobní, politické a také ekonomické svobody, která spočívá v možnosti volné výměny všech statků prostřednictvím trhu (včetně práce).

Důležitou stránkou ekonomické svobody je i *svoboda použití důchodu dle vlastního uvážení.*

Z tohoto pohledu je *volná soutěž prostředím zaručujícím svobodu, zatímco státní zásahy (daně, restrikce aj.) mají charakter omezení svobody.*

V centru pozornosti monetaristů je peněžní teorie a peněžní politika, stejně jako kritika všech forem státních zásahů keynesiánské hospodářské politiky. Pokud jde o vztah monetaristů ke státním zásahům, vycházejí především z pochybnosti, zda mohou vůbec vlády dosáhnout různorodých cílů (tzv. magické *n-úhelníky*) hospodářské politiky a uskutečňovat anticyklickou politiku. Doporučují sledování a ovlivňování jediné veličiny, a tou je peněžní masa v ekonomice a tempo jejího růstu.

- **Nová klasická makroekonomie** je někdy také označována jako monetarismus II, neboť na monetarismus velmi úzce navazuje. Nejvýznamnějšími představiteli jsou **R. E. Lucas**, **T. J. Sargent** a **R. J. Barro**. Vystupují ještě ostřeji proti keynesiánství a státním zásahům do ekonomiky. Jejich východiskem se stala *hypotéza racionálních očekávání*.

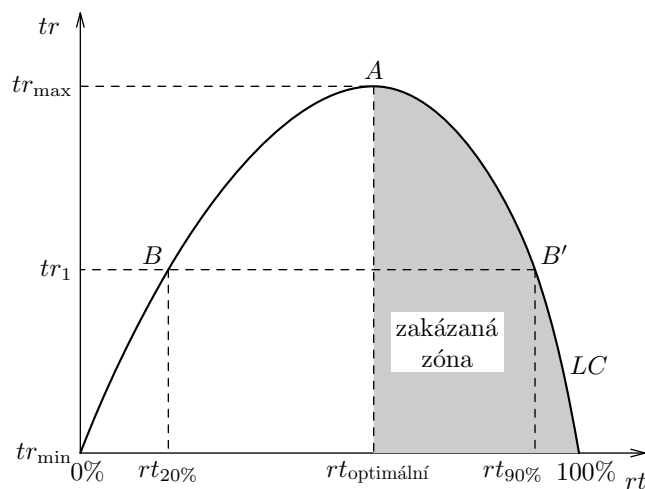
Očekávání a jejich význam pro rozhodovací procesy hospodářských subjektů mají v ekonomii dlouhou tradici (**očekávání jsou předpovědi budoucích hodnot ekonomických proměnných, závažná pro současná rozhodnutí**). Představitelé teorie racionálních očekávání zdůrazňuje právě slovo racionální. Vychází z představy zcela rozumného reagování subjektů na změny hospodářské situace. Takové chování, není-li negativně ovlivňováno rušivými momenty (např. státní zásahy), je zárukou stability ekonomiky. Současně zdůrazňují, že hospodářský subjekt, má-li k dispozici odpovídající informace, neudělá tutéž chybu dvakrát, nereaguje stejně na analogické situace. Subjekt dělá chyby náhodné, nikoliv systematické. Tržní subjekty registrují tržní signály, shromažďují informace (včetně teoretických) a s těmito poznatky vstupují na trh. Předpokládá se, že každý subjekt má možnost získat stejně kvalitní informace. Jestliže vláda není schopna získávat informace kvalitnější, neexistuje opodstatnění pro státní zásahy. Není důvod se domnívat, že by státní zásahy mohly pozitivně ovlivnit vývoj ekonomiky.

- **Ekonomie strany nabídky** se stala na počátku 80. let spolu s monetarismem teoretickým východiskem tzv. reaganomiky. S monetaris-

2. Ekonomie a její předmět

mem ji úzce spojuje celá řada myšlenek, včetně společných doporučení k omezení role státu v hospodářství.

Monetarismus doplňuje tím, že se soustřeďuje na jinou složku peněžní stránky ekonomiky, na daňový systém. Právě s ním spojuje příčiny inflace 70. let. Odtud vychází i její kritika keynesiánství, kterou rozvíjí i tvrzením, že podněty k oživování a růstu ekonomiky musí vycházet ze strany nabídky. Základem argumentace je tzv. **Lafferova křivka** (dále také *LC*) ilustrující všeobecně poznanou pravdu, že maximální příjmy státního rozpočtu – daňový výnos (dále také *tr*) a míra zdanění (dále také *rt*) nesouvisí přímo úměrně. Tedy, že maximalizovat příjem není možné růstem zdanění bez omezení. Od určité výše zdanění se příjmová křivka zalamuje a státní příjem z daní klesá. V tom se shodují všichni hlavní představitelé, např. **G. Gilder**, **A. B. Laffer**, **J. Kemp**.

Obrázek 2.1: Lafferova křivka

Znamená to, že tentýž výnos je možno dosáhnout při různých mírách zdanění, ale není lhostejné, která ze sazeb bude zvolena. Pokud je sazba na úrovni odpovídající vzestupné fázi křivky, působí v ekonomice jako podnět rozvoje ekonomické aktivity. Jestliže se pohybuje v tzv. **zakázané zóně**, je výše daňové sazby faktorem utlumující aktivitu (možným důsledkem je i vznik podzemní ekonomiky). Hospodářská politika musí sledovat vytváření podnětů k podnikání, čímž se ovlivňují i takové veličiny, jako míra zaměstnanosti či inflace.

2.4 Metody ekonomie

Již ze stručného nastínění alespoň hlavních směrů vývoje ekonomického myšlení je zřejmé, že i při jednotě pojetí předmětu jsou možné dva odlišné přístupy, na jejichž základě rozlišujeme ekonomii *pozitivní* a *normativní*.

Pojetí ekonomie

Pozitivní ekonomie se soustřeďuje na popisnou stránku hospodářství. Zjišťuje fakta (jak se změnil výkon ekonomiky, jaká je struktura výdajů domácností, jak souvisí růst mezd a výše cenové hladiny atd.). Zajímají ji výroky schopné verifikace, popisuje hospodářství, jaké je a jaké zákonitosti v něm působí.

Normativní ekonomie zkoumá pochopitelně také hospodářství a jeho podobu. Vedle popisu a konstatování však obsahuje i hodnotové soudy. Zpravidla v podobě srovnání s nějakou modelovou konstrukcí představující významnou hodnotovou složku. Např. nekonstatuje pouze, jaká je úroveň nezaměstnanosti a její struktura, ale klade si otázky, zda je uspokojivá, či co učinit pro její zlepšení.

Normativní ekonomie vychází při analýze hospodářství ze zkoumání hospodářské reality, ta se však stává pouze východiskem hodnotových soudů zahrnujících i otázky etické a sociální. Na základě hodnotových soudů pracovává na konstrukci zdokonalení ekonomického systému a vypracovává příslušná doporučení. Diferenciace v soudobé ekonomii je spojena především s názory náležejícími do výlučně normativní oblasti. Mikroekonomická teorie trhu a cen je spíše tím, co jednotlivé proudy spojuje, makroekonomické otázky (zejména peněžní problematika) naopak tím, v čem se odlišují.

Již jsme se také seznámili se dvěma rovinami zkoumání, které je sice možno od sebe oddělit, nicméně k pochopení ekonomie je třeba zvládnout obě roviny a poznatky propojovat. Jsou to **mikroekonomie** a **makroekonomie**.

Mikroekonomie se soustřeďuje na analýzu chování jednotlivých subjektů (jednotlivců, firem, domácností). K otázkám, které budeme řešit v mikroúrovni patří např. čím je motivován spotřebitel na trhu výrobků a služeb, jak se utváří cena na trhu určitého výrobku, jak se rozhoduje firma, chce-li maximalizovat zisk, jak funguje trh dokonalé konkurence atd.

Makroekonomie zkoumá chování ekonomiky jako celku. Makroekonomickými otázkami je měření hrubého národního produktu, zaměstnanost, inflace, peníze, hospodářská politika státu aj.

Vývoj ekonomie probíhá převážně evoluční cestou, ale nikoliv nepřetržitou. Jestliže se vrátíme k předchozím subkapitolám zjistíme, že s myšlenkou evolučního zdokonalování nevystačíme. Evoluci můžeme snadno vystopovat v jednotlivých směrech, které jsou propracovávány jako teoretické systémy. Posun ekonomického myšlení (i ekonomické vědy) se uskutečňuje i záměnou, nahrazením jednoho směru jiným směrem. Tím se mění i způsob řešení zkoumaných otázek. **Mění se paradigma**, tzn. daný přístup a soustava poznatků využívaných ve vědecké analýze hlavního proudu. V příslušném časovém období jsou tyto přístupy a poznatky zpřístupňovány v učebnicích a z pozice přijatého paradigmatu se teorie snaží odhalovat a analyzovat problémy hospodářství. Přitom se může setkat s případy, které jsou z těchto pozic nevysvětlitelné. Právě existence takových anomálií vede k hledání nových přístupů, na jejichž základě vzniká nové paradigma a jeho stoupenci odmítnou paradigma hlavního proudu. Vyústěním může být i nahrazení původního paradigmatu, což se odehrálo v průběhu 70. let, kdy neokeynesiánské paradigma bylo zpochybněno a nahrazeno paradigmatem monetaristickým. Záměna se uskutečnila po kontroverzi, ve které nové paradigma prokázalo větší schopnost vysvětlení změn, které se odehrály.

Proč se ekonomie vyvíjí

Metody
ekonomie

Nové paradigma se může prosadit jen tehdy, je-li schopno účinněji vypovídat o aktuálních problémech doby. Přitom může obsahovat i prvky předchozího paradigmatu, případně může představovat „návrat“ k prvkům a přístupům paradigmat již dříve překonaných.

Jako každá věda i ekonomie používá ke zkoumání svého předmětu **škálu metod**, které u jednotlivých směrů nemusí být a nejsou využívány ve stejných proporcích, nebo jsou dokonce určité metody zásadně odmítány (např. historická škola odmítající metodu abstrakce a preferující tzv. historickou metodu. Na druhé straně historický přístup k analýze hospodářského systému nepoužívala anglická klasická škola atd.).

V ekonomii zaujímá klíčové postavení **metoda abstrakce**. Je to dáno tím, že ekonomie usiluje o objasnění zákonitostí ekonomických jevů a procesů, a právě abstrakce umožňuje vydělit z mnohotvaré hospodářské reality její podstatné stránky.

Umožňuje nalézt to, na základě čehož můžeme provádět srovnání. Od abstrakce se odvíjí i možnost uplatnění **zobecnění**.

Další nezastupitelnou metodou je analýza umožňující **myšlenkové dělení celku na jednotlivé části**. Poznáním částí se vytvářejí předpoklady pro dokonalejší pochopení a poznání fungování složitého celku. Tento celistvý pohled se opírá o využití metody užití **syntézy**. Při těchto metod se můžeme setkat s jedním z typických omylů, *tzv. klamu z kompozice*.

Spočívá v tom, že to, co je poznáno jako pravdivé a charakteristické pro část, se mechanicky prohlásí za pravdivé a charakteristické i pro celek. Co platí pro část, nemusí platit pro celek.

Své nezastupitelné místo v ekonomii má i **indukce** (spočívající v postupu od jednotlivého jevu k obecným poznatkům), stejně jako **dedukce** představující myšlenkový proces, ve kterém z určitých předpokladů logicky vyvozujeme závěr.

Právě otázka předpokladů patří v ekonomii k diskutovaným problémům a způsobila řadu omylů.

Je to dáno tím, že **ekonomie nemá možnost využívat metodu experimentu**, která v některých jiných vědách má klíčové postavení. **Experiment** má opodstatnění, jestliže s výjimkou zkoumaného jevu vše můžeme uchovat neměnné. A to v hospodářství není možno zabezpečit. Proto je nutno v ekonomii dodržovat zásadu usuzování o ekonomických procesech při neměnných ostatních podmínkách (**ceteris paribus** – „za jinak stejných okolností“), ale současně dbát důsledně na to, že poznatek má plně vypovídací schopnost jen za těchto podmínek.

Význam
časového
hlediska

Důležitou roli v metodologii ekonomie hraje **faktor času**. I na základě tohoto rozměru můžeme provádět diferenciaci ekonomických teorií. Některé faktor času neuvažují (statické), jiné zkoumají procesy v čase (dynamické, např. teorie růstu).

Zcela výjimečné místo v ekonomii má rozlišování dopadů ekonomických procesů či zásahů do nich z hlediska krátkodobého a dlouhodobého.

Celá řada kontroverzí minulosti i současnosti (včetně diskusí o transformačním procesu české ekonomiky) probíhá v podobě, kdy se sice hovoří o stejném problému, ale v různých časových horizontech. Ale **krátkodobé efekty a dlouhodobé efekty nejen že nemusí, ale v tržním prostředí zpravidla nejsou totožné.** S těmito souvislostmi budeme mnohokrát pracovat v dalším textu (např. výrazný cenový vzestup z hlediska krátkodobého neznamena, že je trvalým znakem systému a platí či trvá dlouhodobě. Naopak, vzestup uvede do chodu síly působící opačným směrem, které stimulují cenový pokles).

Ekonom by měl umět rozlišovat tyto dvě dimenze a v úvahách a řešeních je také dodržovat, neboť jsou předpokladem porozumění tržnímu prostředí a jeho mechanismům.

K otázce času je třeba učinit ještě jednu poznámku dotýkající se příčinných souvislostí. Jedná se o tzv. **post hoc klam**. Hospodářské procesy probíhají v čase a **jestliže platí, že jev A proběhl dříve než jev B, nemusí to znamenat, že jev A je příčinou jevu B.** Zaměňování časové souslednosti hospodářských jevů za jejich příčinné vztahy patří k omylům, kterých se lidé často dopouštějí.

Všeobecně platí, že používání metod musí být vyvážené. **Jednotlivé metody nejsou univerzální ani zastupitelné.** Jejich přednosti (zejména v delším období) se mohou projevit pouze tehdy, je-li ke zkoumání jevu použito adekvátní metody a je-li výsledek správně interpretován.

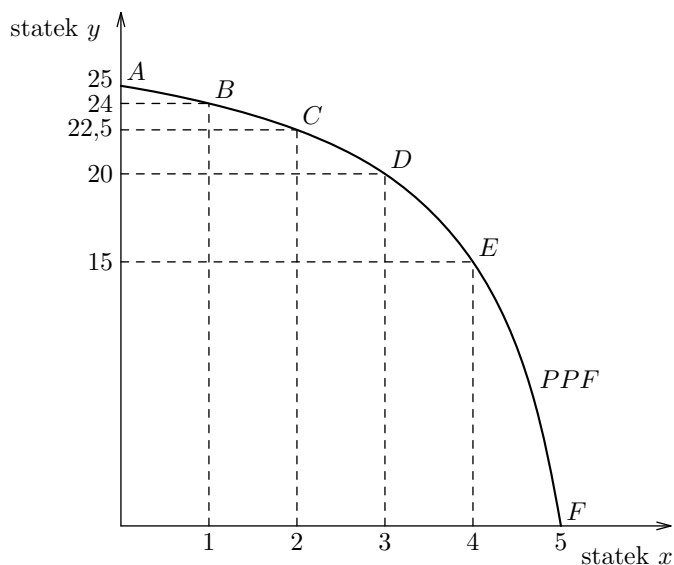
I ekonomie má své zákony, které jsou výsledkem poznávacích procesů. Tyto **zákony vyjadřují** obecné **tendence** prosazující se v neustále se proměňujícím hospodářském prostředí, pokud jsou nastoleny podmínky, za nichž se souvislost prosazuje. I v případě ekonomických zákonů platí, že nezbytnou součástí osvojení poznatku je znalost předpokladů, při kterých byl zákon odvozen.

Při výkladu ekonomické teorie budeme využívat i grafů, které budou ilustrovat vztah mezi proměnnými. Pomocí grafů se pochopení souvislostí může stát srozumitelnější, ale musíme upozornit i nato, že na druhé straně mohou grafy svádět ke zjednodušeným interpretacím. To není jejich poslání.

V grafických vyjádřeních budeme využívat hladkých křivek, k jejichž zobrazení využijeme několika bodů. Např. v předchozí kapitole jsme pracovali s křivkou vyjadřující hranici výrobních možností (viz obrázek 2.2).

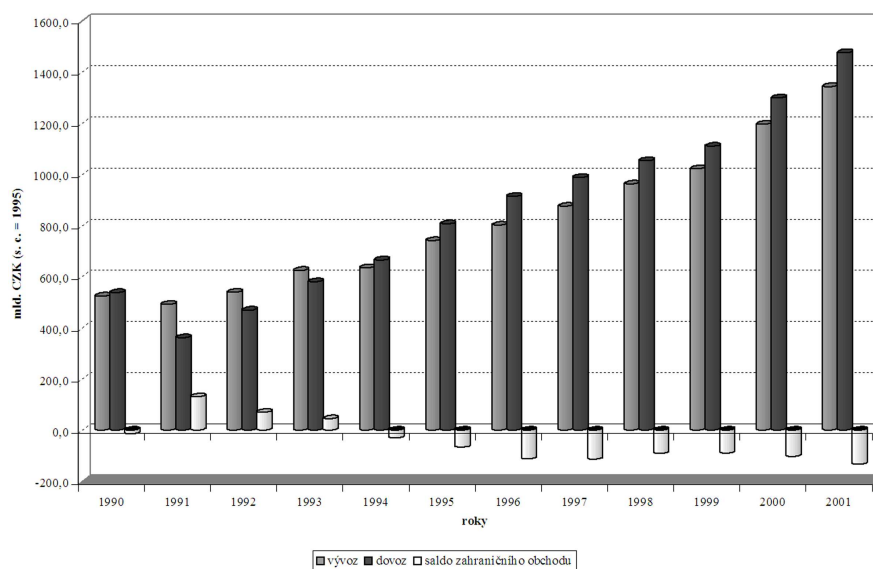
Každý z bodů *A*, *B*, *C*, *D*, *E* a *F* vyjadřuje výstup při maximálním využití dostupných zdrojů. Spojitá křivka je zobrazením všech maximálně dostupných výkonů.

2. Ekonomie a její předmět

Obrázek 2.2: Hranice výrobních možností

Velmi často jsou využívána grafická vyjádření závislosti proměnné na čase. Např. změny výkonu ekonomiky, změny množství peněz v čase. V tomto případě se nám otevírá možnost ilustrace vzájemných souvislostí mezi oběma proměnnými, jak ukazuje následující obrázek 2.3, na kterém je zachycena jedná ze základních souvislostí národní ekonomiky, vztah mezi vývozem ze země a dovozem.

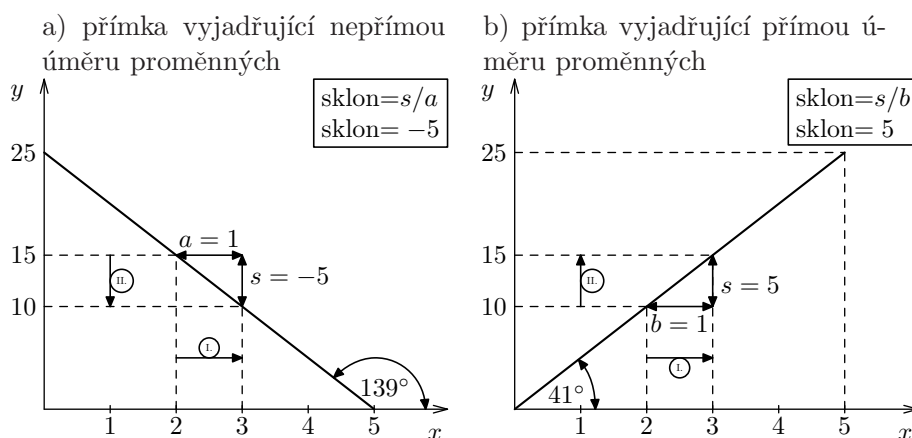
Obrázek 2.3: Vývoz, dovoz a saldo zahraničního obchodu České republiky v letech 1990–2001 (mld. CZK, s.c. = 1995)

Právě u grafů ilustrujících průběh procesů v čase se můžeme často setkat s rizikem interpretace, na které jsme v předešlém výkladu upozornili. Poměrně snadno se dají z grafu identifikovat časové souslednosti mezi zobrazenými pro-

cesy, např. skutečnost, že poklesu hodnoty jednoho ukazatele časově předchází poklesu či růstu hodnoty jiného ukazatele. Důsledkem může být nesprávné prohlášení změn jednoho jevu za příčinu změn jiného jevu.

Nejčastější grafické vyjádření, které budeme v ekonomii využívat, bude zobrazení trhů pomocí nabídkové křivky (S) a poptávkové křivky (D). Jedná se o funkční závislosti mezi dvěma proměnnými, v tomto případě množstvím produkce a její cenou.

Důležitou vlastností křivek je jejich **sklon, který představuje změnu, k níž dochází u jedné proměnné, jestliže se druhá proměnná změnila. Udává, o kolik se změní závisle proměnná při změně nezávisle proměnné o jednotku.** Bude-li funkce zobrazena přímkou, je její sklon veličinou konstantní.

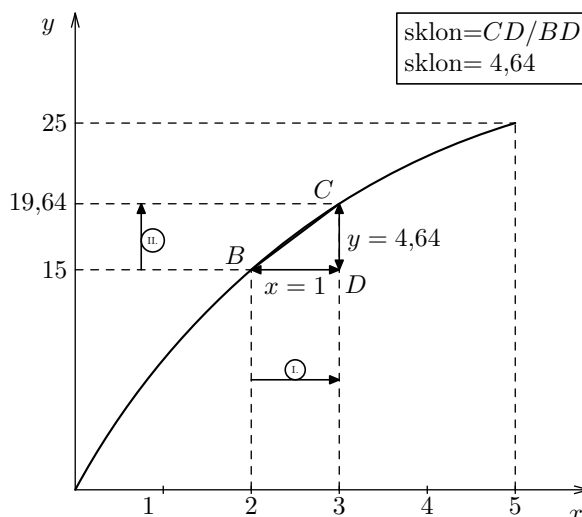
Obrázek 2.4: Sklon přímky

Sklon vyjadřuje, zda jsou veličiny přímo či nepřímo úměrné. V prvním případě se jedná o nepřímo úměru, kdy proměnné se mění opačným směrem (x roste, y klesá). Ve druhém případě se jedná o přímo úměru. Pokud a a b představují jednotkové změny x , pak v obou případech je sklon roven s . Neměli bychom zaměňovat sklon se strmostí křivky či přímky v grafickém zobrazení. **Strmost je závislá na měřítku zvoleném na jednotlivých osách.**

Jak jsme již uvedli, zabývá se mikroekonomie analýzou chování subjektů hospodářství. Proto právě ekonomická interpretace sklonu (či naopak to, co z ekonomického dění je sklonem vyjádřeno) představuje zpravidla klíčové souvislosti mikroekonomie.

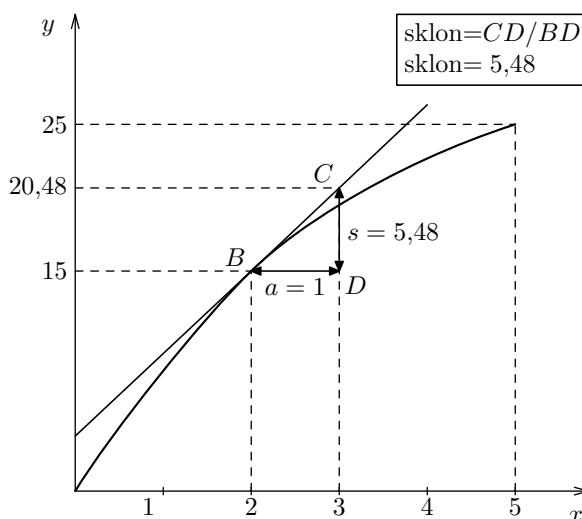
Většina funkčních vztahů bude vyjádřena křivkami, jejichž sklon bude v jednotlivých částech různý. V závislosti na tom, jaké aspekty jsou posuzovány, budeme rozlišovat mezi sklonem křivky měřeným na oblouku nebo sklonem křivky v bodě.

Sklon křivky na oblouku (průměrný sklon oblouku) můžeme ilustrovat následujícím obrázkem 2.5, na němž pomocí bodů B a C vyznačíme oblouk. Sklon křivky na oblouku získáme doplněním na pravoúhlý trojúhelník BCD , kde sklon je poměr CD/BD .

Obrázek 2.5: Sklon křivky na oblouku

Sklon křivky v bodě řešíme pomocí tečny v daném bodě a je vyjádřen sklonem této tečny (viz obrázek 2.6). Křivky jsou zobrazením funkčních závislostí mezi proměnnými, kde změně jedné veličiny odpovídá změna druhé veličiny (je-li sklon definován a je-li různý od nuly). Jestliže změna jedné proměnné je vyvolána změnou druhé proměnné, **dochází k posunu po křivce**. Vedle těchto změn budeme mít co do činění i s **posuny křivek**. Posun křivky bude vyjádřením změn jiných faktorů, než těch, jejichž rozměr je zachycen na osách. Pokud se jedná o průběh křivek, budeme v některých souvislostech přísně zohledňovat nejen, je-li křivka rostoucí či klesající, ale také, zda roste či klesá nad tečnou či pod tečnou. Tato souvislost však nebude vždy významná a pro zjednodušení budeme v takových případech průběh ilustrovat přímkou.

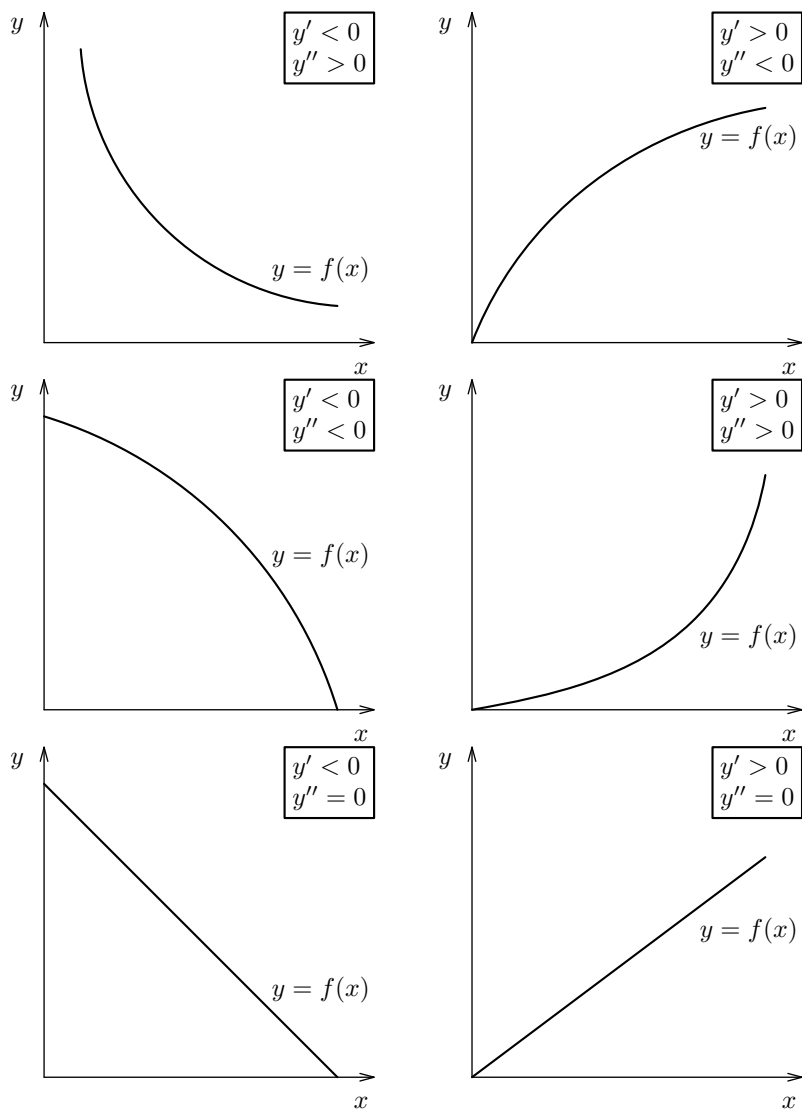

Obrázek 2.6: Sklon křivky v bodě

Máme-li funkci $y = f(x)$, pak derivace y podle x měří přírůstek y

při jednotkové změně x a její kladné či záporné hodnoty vypovídají o průběhu funkce.

Poznámka 2.1. Zjednodušené zobrazení znamená abstrakci od znaménka druhé derivace příslušné funkce.

Obrázek 2.7: Znázornění průběhu funkcí

Shrnutí kapitoly

Vývoj ekonomického myšlení byl spojen s otázkami, co je a jak zvyšovat bohatství. Pro vývoj ekonomie měl mimořádný význam pohled merkantilistů, ale zejména důsledky jejich opatření na podporu výrob. Hospodářství prokazovalo, že dosažení peněžní formy bohatství předpokládá úspěšně rozvíjet výroby. Na analýzu výrob a mechanismu rozhodování o užití zdrojů se zaměřila rodící se ekonomická věda. Ekonomie používá alternativní pohledy v závislosti na tom, kterými otázkami se zabývá, a tomu podřizuje rovněž užití

metod. Významnou roli sehrává skutečnost, že ekonomie pracuje s předpokladem *ceteris paribus* a že procesy, které zkoumá, probíhají v čase.

Pomocí učební pomůcky: FUCHS, TULEJA: *Základy ekonomie. Průvodce a cvičebnice k učebnici* si ověřte zvládnutí:

- a) základních pojmů (viz 2.2)
- b) základních poznatků řešením testových otázek (viz 2.5)

Otázky k zamyšlení

1. Vysvětlete, čím se odlišuje mikroekonomie od makroekonomie a co je spojuje.
2. Pokuste se vyjádřit, čím se odlišují důsledky toho, zda souvislost je vyjádřitelná křivkou rostoucí nad tečnou nebo pod tečnou.
3. Vysvětlete, proč je rozlišováno mezi intenzitou a produktivitou práce.
4. Vysvětlete, proč klade ekonomie důraz na problém vzácnosti zdrojů.
5. Proč ekonomie nevyužívá metody experimentu?
6. Vysvětlete význam předpokladu *ceteris paribus*.
7. Čím je vysvětlitelné, že rostoucí zdanění je od určité úrovně provázeno snižováním daňového výnosu?

- Nutnost koordinace
- Základní způsoby koordinace hospodářství
- Centrálně plánovaná ekonomika
- Tržní hospodářství

3.

Mechanismus hospodářské koordinace

Cíl kapitoly

V kapitole je ze základního poslání hospodářství vysvětlena nutnost hospodářské koordinace. Pochopení základních funkcí, které má zabezpečovat hospodářský mechanismus, a principů, na nichž může být jeho fungování založeno, tvoří základní cíl, od kterého se odvíjí i existence dvou základních forem uspořádání hospodářských poměrů – tržní hospodářství a centrálně plánované hospodářství. Na základě jejich srovnání by měl být vytvořen předpoklad pro pochopení předností tržního (cenového) systému hospodářské koordinace. Ujasněním si nutnosti hospodářské koordinace a odlišností základních způsobů jejího prosazování si vytvoříte podmínky pro posuzování a hodnocení reálných situací, které v hospodářství a konkrétních formách uspořádání trhu nastávají. Na základě ujasnění si vnitřních vazeb hospodářství budete schopni vyargumentovat přednosti koordinace prostřednictvím tržního mechanismu.

Časová zátěž

- 4 hodiny studium – ve 2.–3. týdnu semestru
- 1 hodina procvičení

Způsob studia

V této kapitole tvoří jednotlivé subkapitoly relativně samostatné celky, které však obsahově úzce souvisí. Předpokladem správného chápání textu je zvládnutí obsahových problémů předchozí subkapitoly. K hlubšímu pochopení základních souvislostí je možno využít jak cvičebnici, tak další zdroje. Vhodné je např. HAYEK, F. A.: *Právo, zákonodárství a svoboda*. Praha, Academia 1991, Část 1. Pravidla a řád. Kapitola II. Kosmos a taxis.

3.1 Nutnost koordinace

Koordinace systému (celku) se definuje jako *uvedení jednotlivých částí do souladu*. Hospodářství jako celek se musí vyznačovat stejně účelným chováním jako každý jednotlivý ekonomický subjekt. Hospodářství je soustava vytvořená lidmi a založená na jejich aktivitě. Má přesně definované poslání, které je odvozeno od nutnosti vytvářet statky k uspokojování potřeb. Má-li být účelu dosaženo, je nezbytné, aby existoval a působil mechanismus usměrňující fungování hospodářství tak, aby ze zdrojů, které jsou k dispozici, byly vytvářeny předpoklady pro uspokojování potřeb současných i budoucích.

Již v předchozím textu jsme měli možnost seznámit se s faktory vyvolávajícími potřebu a nutnost koordinace. Např.:

- *vzácnost zdrojů*
- *omezený výstup*
- *rostoucí potřeby*
- *dělbá práce a doprovázející ji kooperace.*

Tyto i jiné faktory způsobují, že *není lhostejno, jakým způsobem jsou využívány omezené zdroje*.

Již jsme se zmínili o konfliktu mezi člověkem – výrobcem a člověkem – spotřebitelem. Tento konflikt je neřešitelný pro člověka jako jednotlivce, izolovaný subjekt. Člověk musí vyrábět pro jiné, aby mohl spotřebovávat produkci jiných.

V samotných základech hospodářské aktivity jsou přítomny faktory vynucující si interakci ekonomických subjektů. Obecně platí, že hospodářský rozvoj je doprovázen neustálým zvyšováním nároků na rozsah a kvalitu interakce mezi jednotlivými částmi celku.

V ekonomické teorii sice často sledujeme činnost jednotlivých subjektů, analyzujeme její zákonitosti (hledisko mikroekonomické), ale její smysl se realizuje až prostřednictvím vztahů k jiným subjektům. Síť vzájemného propojování ekonomických subjektů můžeme sledovat v různých rovinách (např. místní, národní, mezinárodní).

Abychom správně chápali makroekonomický kontext mikroekonomické analýzy, budeme se v této kapitole zkoumanou problematikou zabývat na úrovni národního hospodářství jako celku.

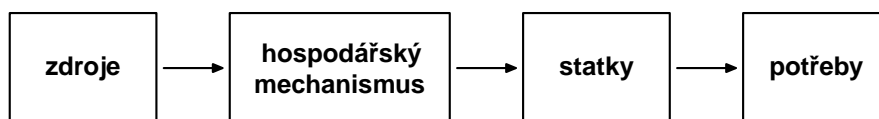
Mechanismus ovládající hospodářství – hospodářský mechanismus, musí dávat zřetelnou odpověď na otázky **co, jak a pro koho vyrábět**. To je posláním a obsahem hospodářského mechanismu.

Hospodářský mechanismus a jeho funkce

První funkce: *Hospodářský mechanismus zabezpečuje usměrnění zdrojů vzhledem k potřebám.*

Usměrnění zdrojů vzhledem k potřebám neznamena pouze zabezpečení přeměny omezených zdrojů ve statky, tedy vytvoření předpokladů pro uspokojování potřeb. Potřeby společnosti přesahují možnosti jejich uspokojování vytvářenými statky. Potřeby jsou různě naléhavé a usměrňování zdrojů vzhledem k potřebám nutně zahrnuje požadavek, aby omezené zdroje byly přednostně využívány k tvorbě statků podle naléhavosti potřeb.

Základní funkci hospodářského mechanismu a jeho postavení v hospodářství můžeme zobrazit následovně:

Obrázek 3.1: Vztah zdrojů a potřeb

Vzhledem k tomu, že společnost neustále řeší problém, jak zabezpečit z omezených zdrojů požadovanou a rostoucí úroveň spotřeby, je žádoucí, aby hospodářský mechanismus plnil i *druhou funkci*:

2. funkce: *nutit výrobce k efektivnímu chování – tedy hledání způsobů, jak z omezených zdrojů dosáhnout vyššího výkonu.*

Budeme-li zkoumat, co bylo a je základem organizace hospodářského života,

tedy, na čem může být fungování hospodářského mechanismu založeno, zjistíme, že jsou tři základní principy, které v historickém vývoji vtiskovaly charakter organizaci hospodářství.

Principy koordinace

Alespoň jeden z těchto principů nalezneme v základu mechanismu vždy, ale zpravidla zjistíme, že v konkrétních ekonomických poměrech se jedná o jejich kombinaci. S tím je nebo může být spojena řada nedorozumění i závažných omylů, a proto se v této kapitole pokusíme dát alespoň základní odpověď na jejich vzájemný vztah.

- **Tradice** byla určujícím principem po rozhodující časové období vývoje společnosti a hospodářství, nejen v období primitivní pospolitosti. Klíčovou roli hrála ještě před několika málo stoletími (do průmyslové revoluce). Způsob výroby přecházel z generace na generaci a každá další především uchovávala to, co jí předchozí zanechala. Pomalé tempo pokroku ve výrobě se projevovalo zachováním tradičních výrobních postupů a tradice určovala, jak bude hospodářský systém fungovat. Svoji roli sehrává v řadě oblastí i dnes, významný vliv má např. v ekonomikách méně rozvinutých zemí.
- **Příkaz** je princip, pomocí něhož je základní otázka řešena do jisté míry v každém systému. V prvobytné pospolitosti to bylo rozhodnutí rady starších (mohlo vycházet z tradice, fyzicky zdatní byli určeni k lovu a méně zdatní se zabývali sběrem, ale rozhodnutí se realizovalo formou příkazu). Příkaz plnil nezastupitelnou roli v ekonomikách otrokářských i na feudálních panstvích. Nejrozsáhlejšího uplatnění našel princip příkazu v *centrálně plánovaných ekonomikách 20. století*. Rozdílné mohou být i způsoby, kterými se princip příkazu realizuje. V demokratické společnosti se zpravidla jeho použití opírá o stanovisko většiny. V totalitních systémech může vyjadřovat stanoviska a zájmy úzce omezeného okruhu osob.
- **Cenový (tržní) systém** je mezi těmito principy jednoznačně nejsložitější. Historicky se prosazuje později, ale v moderních ekonomikách plní nezastupitelnou hlavní roli, a proto se jeho rozboru budeme věnovat v následujících kapitolách. Jeho všestranná analýza tvoří jádro moderní ekonomické teorie.

3.2 Základní způsoby koordinace hospodářství

V průběhu 20. století se v národních hospodářstvích rozvíjely vedle sebe dva způsoby koordinace. V základu jednoho způsobu je princip příkazu, druhý způsob se opírá o určující roli cenového systému.

Vzájemně se vylučující předpoklady koordinace

I když jsme v předchozí subkapitole upozornili na možnost vzájemného prolínání a doplňování principů organizace hospodářských poměrů, jsou tyto systémy koordinace na úrovni národních hospodářství jako celku **protichůdné a vzájemně nepropojitelné**. Je to dáno reálnými podmínkami jejich existence a předpoklady jejich fungování. Protože se o těchto otázkách vedou diskuse a spory, objasníme si základní souvislosti našeho stanoviska.

- *Národohospodářský systém koordinace založený na příkazu předpokládá, a ve skutečnosti také má, podobu centrálně koordinované ekonomiky s přísně vertikální strukturou, po níž se koordinace uskutečňuje.*
- *Hospodářství opírající se o cenový systém je založeno na koordinaci, jejímž základem jsou horizontální vazby.*

Existence obou systémů je současně výrazem teoreticky protichůdných přístupů k základnímu ekonomickému problému, tzn., jak ze zdrojů, kterými společnost disponuje, dosáhnout optimálního produktu vzhledem k potřebám. Pojetí problému bylo silně ovlivněno konkrétními hospodářskými podmínkami, v nichž se vyvíjela národní hospodářství i ekonomická teorie. Základem cenové koordinace je trh a jeho existence je spjata s předpokladem suverenity tržního subjektu rozhodovat o svém chování. Taková suverenita předpokládá, že tržní subjekt je suverénním vlastníkem toho, s čím vstupuje na trh. **Garantem suverenity je soukromé vlastnictví**, kterému v tomto smyslu věnovali pozornost antičtí myslitelé. Máme zde na mysli vlastnictví v ekonomickém smyslu. Co do ekonomického obsahu je vlastnictví chápáno jako úplná vláda nad zdroji a statky, která se naplňuje v hospodářské činnosti. Soukromé vlastnictví se realizuje v rámci existujících omezení, např. právních či ekonomických. Tedy, nesmí být porušeny právní normy upravující podmínky hospodaření. Ekonomické omezení je spojeno především s předpokladem účelnosti používání.

Jedna z rovin, ve kterých se projevuje protichůdnost přístupů k otázce koordinace hospodářství, souvisí se skutečností, že centrálně plánované ekonomiky byly rozvíjeny jako forma překonávající nedostatky a poruchy fungování, tedy koordinace tržních systémů. Přitom sehrálo roli to, že v ekonomické teorii se od počátku průmyslové revoluce odrážely některé doprovodné jevy fungování tržního systému jako jeho poruchy či selhávání. V těchto kritikách byla zpravidla obsažena idea, že hospodářské poměry je možno uspořádat lepším, spravedlivějším způsobem, který byl neřídko automaticky spojován s vyšší efektivností. Lišily se pouze způsoby argumentace. Na nejrůznější formy kritiky tržního systému tak navázalo myšlenkové schéma dotýkající se samotného způsobu koordinace.

Jednalo se především o problém, zda rozhodování subjektu vycházející z očekávání a způsob jeho chování je vzhledem k podmínkám, ve kterých se uskutečňuje, automaticky faktorem vyúsťujícím do optimalizace hospodářství jako celku.

Již na počátku 20. století se ekonomická teorie vzdala zjednodušeného vnímání trhů a dospěla k závěru, že **tržní systém jako celek se optimalizuje cestou zpětných kroků, které směřují systém k rovnováze (optimu). To znamená, že v jednotlivém okamžiku nemusí být využívání zdrojů optimální vzhledem k potřebám, ale na druhé straně systém vykazuje tendenci k optimalizaci.** Tržně orientovaná ekonomická teorie vidí v tomto hlavní nepřekonatelnou přednost tržního hospodářství.

Role
vlastnictví
v koordinaci

Teorie centrálně plánované ekonomiky vycházely vždy z předpokladu možnosti dosažení optima „předem“, tzn. z předpokladu, že již při rozhodování o využití zdrojů je možno plně respektovat potřeby, jejich škálu a preference. Takový přístup nutně předpokládá centralizaci rozhodovací pravomoci, tím nutně omezování až likvidaci vlastnické suverenity těch, kteří disponují zdroji nebo je využívají.

Ekonomický základ obou systémů se tak nutně rozchází v samém východisku – uspořádání vlastnických poměrů.

Smíšená ekonomika

V učebnicích ekonomie převládá klasifikace soudobých ekonomik jako **ekonomik smíšených**. Soustav založených na koexistenci a doplňování systému cenové i příkazové koordinace. Vzhledem k dalšímu výkladu zde musíme učinit poznámky nezbytné pro přesnější chápání uvedeného pojmu.

1. Již v předchozím textu bylo zdůrazněno, že koexistence různých principů koordinace je možná a reálně existuje. Roli příkazu v tržní ekonomice bude věnována pozornost v dalších kapitolách a zejména při výkladu makroekonomie. Jestliže mluvíme o tržní ekonomice, máme na mysli, že dominujícím koordinačním principem je cena, cenový systém. V případě centrálně plánované ekonomiky je to princip příkazu.
2. Systém centrální koordinace ekonomiky zde budeme redukovat na nejtýpější příklad, tj. centrálně plánovanou ekonomiku, a budeme jím rozumět způsob organizace a fungování národních hospodářství tzv. socialistických zemí, tedy způsob dominující i v poválečné československé ekonomice 50. až 80. let 20. století.
3. Termín smíšená ekonomika je používán v obecné ekonomii ke zdůraznění toho, že reálné hospodářství současnosti není ani čistě tržní ani čistě plánované (příkazové). Tedy, že v moderních ekonomikách se o zdrojích rozhoduje na základě cenového systému, ale o určitých zdrojích prostřednictvím jiného mechanismu.
4. V žádném případě by neměl být pojem vnímán jako možnost současného rozhodování o týchž zdrojích oběma způsoby, tedy splývání a prorůstání odlišných principů do jediného, všezahrnujícího.

3.3 Centrálně plánovaná ekonomika

Dominantní pozici v hospodářském mechanismu centrálně plánované ekonomiky zaujímá centrální plán, jehož funkcí je odpovědět na otázky, před kterými stojí každá ekonomika: co, jak a pro koho vyrábět. Tím se plán stává nástrojem alokace zdrojů i rozdělování vytvořeného produktu.

Předpoklady centrální koordinace

Takový systém, *má-li vůbec fungovat, předpokládá a vyžaduje splnění určitých podmínek:*

- organizační struktura musí být přizpůsobena tomu, aby ekonomické centrum mohlo přijímat rozhodnutí, která budou závazná pro podřízené články řízení. To je podmíněno úpravou vlastnických poměrů.

- ekonomickým základem se stává *státní forma vlastnictví*, kdy stát vystupuje jako vlastník kapitálových statků. Přitom nemusí jít o veškeré kapitálové statky a státní forma vlastnictví nemusí být jediná. Zpravidla je doplňována družstevní formou vlastnictví, kterému může být přiznána formálně i rovnoprávnost. Fakticky se však dostává do podřízenosti státní formě prostřednictvím začlenění do mechanismu centrálního závazného plánování. I u této formy jsou vlastnické kompetence silně omezeny až likvidovány. Soukromé vlastnictví (pokud existuje) je zpravidla zcela okrajovou formou.
- vztah centra a hospodářských jednotek (nikoliv subjektů v ekonomickém smyslu, neboť uspořádání vlastnických poměrů je staví do role vykonavatele příkazu bez možnosti rozhodování a volby) je zprostředkováván jedním či více mezičlánky.

Jestliže jsme výše uvedli, že jedním z významných momentů zrodu tohoto systému koordinace byla snaha vyloučit předem neefektivní fungování hospodářství jako celku, musíme konstatovat, že tento **cíl nebyl nikdy dosažen**. Skutečnost, že systém nevykazoval ani dostatečnou tendenci ke zdokonalování, posunula reálnou existenci centrálně plánovaných ekonomik do roviny realizace utopického projektu.

V čem spočívají ekonomické kořeny selhání tohoto způsobu koordinace? Uveďme alespoň nejzávažnější.

Základem hospodářského rozvoje je racionální chování výrobců projevující se v trvalém úsilí o zdokonalování výrobních postupů. Způsob ekonomické realizace takového chování může mít v různých podmínkách různou formu (může to být cesta k výrobě většího množství statků, ke snižování nákladů na výrobu, ale i úspora času jako předpoklad seberealizace v jiné oblasti, nebo prostě maximalizace zisku atd.).

Kdy a za jakých podmínek se racionální chování projevuje? Tehdy, je-li výrobce zainteresován na zdokonalování, když efekt takto získaný, poměřený obětí spojenou s jeho dosažením, naplňuje účel chování výrobce. A právě tyto vazby jsou v centrálně plánované ekonomice nejen narušeny, ale fakticky likvidovány. Výrobce (podnik) je v postavení podřízeném, je závislý na plnění plánu, který je mu zprostředkovaně uložen z ekonomického centra. Zainteresován je na splnění plánovaných ukazatelů. Plán se stává hlavním obsahem hospodářského mechanismu, přičemž se předpokládá, že:

- cíle, k jejichž naplnění obsah plánu směřuje, jsou vyjádřením potřeb společnosti
- plán je chápán jako nejdokonalejší postížení nejen potřeb, ale i výrobních možností
- jednotlivé podniky jsou zainteresovány na plnění a překračování plánu a tím je garantováno, že budou vyvíjet trvalou aktivitu ke zvyšování své výkonnosti
- předpoklady dalšího rozvoje jsou zabezpečeny tím, že stát jako vlastník centralizuje rozhodující část výkonů do svých fondů. Tyto výsledky jsou potom rozděleny podle potřeb rozvoje.

Nereálnost
předpokladů

3. Mechanismus hospodářské koordinace

Každý z uvedených předpokladů se v historicky krátké době ukázal jako nereálný a vynutil si administrativní korekce. Na druhé straně, samotný plán odmítnut nebyl, neboť by ve svých důsledcích znamenal uznání ekonomické neschůdnosti plánovité koordinace v podobě centrálně plánovitého řízení.

Proč
nemůže
být
centrální
systém
efektivní

Výchozí problém příkazové ekonomiky je totiž spjat se samotnou tvorbou plánu, s formulací cílů. Již v této rovině se plně prokazují nefungující informační toky. Formulace cílů (optimalizace využívání zdrojů vzhledem k potřebám) předpokládá schopnost centra postihnout potřeby. Skutečně kardinálním problémem se stalo, jak je zjistit. Vzhledem k tomu, že trh hraje v tomto systému pouze okrajovou roli a je navíc silně deformovaný (viz srovnání s následující subkapitolou) a jiná metoda použitelná v národohospodářském rámci poznána nebyla, ocitá se ekonomické centrum bez věrohodných informací o spotřebitelské poptávce. Výsledkem jsou opakující se deformace v podobě nežádané produkce na jedné straně a na druhé straně trvale nedostatková produkce.

Jen zdánlivě jednodušší je situace v případě výrobní spotřeby, neboť se jedná o přidělování zdrojů na výrobu (může být nejen plánováno, ale podle plánu se i realizovat, pokud vytvořené zdroje odpovídají plánovanému záměru). Nicméně, z výše uvedeného je zřejmé, že každá výroba pro výrobu se musí v konečné fázi proměnit ve statky konečné spotřeby. Znovu se neidentifikovatelnost potřeb projevuje jako nepředvídatelný faktor. To vše *je umocněno snahou centra vydávat za potřeby společnosti i to, co průkazně potřebám, případně jejich hierarchii, neodpovídá.*

Rovněž způsob tvorby plánu a podmínky, ve kterých se realizuje, vyvolávají závažné disproporce mezi potřebami a jejich vyjádřením v plánu. Navíc však **plán nepostihuje výrobní možnosti**. Rozhodování se uskutečňuje na úrovni centra na základě nepřesných a často záměrně zkreslených informací o výrobních možnostech. Informace mohou poskytovat pouze podniky (informace o kapacitách, technologiích, rezervách, nákladech aj.).

To znamená, že **informace poskytuje ten, kdo je závislý na splnění úkolů stanovených plánem**, na základě poskytnutých informací. Jestliže podnik v informacích věrohodně popíše své možnosti, bude mu stanoven úkol na jejich hranici. Vystavuje se riziku postihu v případě nesplnění náročně stanoveného úkolu. To vše se odehrává v prostředí, ve kterém na sebe centrum převzalo spolu s rozhodovací pravomocí i odpovědnost za dosahování vyšší výkonnosti, tedy za rozvoj. Proto centrum podniky nutí k vyšší výkonnosti a vědomo si výše zmíněné nízké věrohodnosti, uchyluje se k administrativním opatřením a tlakům. Vytváří se klima, ve kterém je rozpis plánu na další období odvozován ze schématu: **předchozí výkon + procentní přírůstek růstu výkonu**. Tím spíše je pro podnik nepřijatelné poskytovat věrohodné a pravdivé informace.

Pomocí daného množství kapitálových statků a používané technologie je možno vymezit optimum výkonu, za které se může podnik posunout jen změnou kapitálových statků či technologií. Administrativní rozpis tuto sou-

vislost fakticky neakceptuje a podnik je dříve či později předurčen pro roli „neplniče“ plánu a z toho plynoucích důsledků. Jeho rozvoj je spjat pouze s možností získání dodatečných zdrojů přidělem z centra. Jestliže však charakteristiku doplníme o to, že ztráty jsou kompenzovány z prostředků státního rozpočtu, je zřejmé, proč chování podniků ve státním vlastnictví postrádá iniciativu, podnikavost, motivaci a ekonomickou racionálnost.

Skutečnost, že systém postrádal tendenci k pokroku, se snažilo ekonomické centrum kompenzovat „propracováváním“ plánovaných úkolů. Proto byl vývoj centrálně plánovaných ekonomik charakteristický procesem neustále se opakujících reforem. Jejich společným znakem byl přechod od původně naturálně-věcného plánování (zejména od okamžiku, kdy ekonomiky narazily na bariéry extenzivního rozvoje, tzn. zapojování dodatečných volných zdrojů) ke snaze využívat hodnotových (tržních) ukazatelů plánu.

S těmito reformami byly spojovány naděje na „oživování“ systému, tedy očekávání, že bude vyšší zainteresovanost výrobců na růstu výroby a její kvality. Dílčí změny v mechanismu plánování však efekt nepřinesly, stejně jako úpravy v postavení podniků. Základní problém blokující rozvoj odstraněn nebyl, tím byla nezainteresovanost výrobců na jeho uskutečňování. Základem řešení by bylo jediné nastolení poměrů, ve kterých by výrobce nesl odpovědnost za svá rozhodnutí a důsledky z nich plynoucí. Podnikům však rozhodovací kompetence přiznány nebyly, neboť ty přísluší vlastníku (ten by je mohl delegovat).

Uchován zůstal mechanismus zabezpečující, že z výkonu lepších se dotovala činnost slabších subjektů. Přerozdělovací procesy mají několik dimenzí, ale tato je ekonomicky nejméně vhodná (resp. zcela nevhodná), neboť preferuje neefektivní hospodaření, podporuje stagnaci. Působí proti rozvoji a stimuluje neekonomické jednání. V takovém klimatu objektivně nemohla nastat změna v chování podniků.

Z hlediska teoretického i praktického zůstala neřešitelným problémem samotná vyšší úroveň využívání hodnotových (tržních) kategorií, které jsou úzce svázány s cenami a pomocí cen se vyjadřují. Ekonomická objektivita cen, které byly rovněž centrálně plánovány, byla výrazně porušena, mnohdy byla nulová. Právě v cenové oblasti se snad nejvýrazněji projevovala subjektivita rozhodování. Vedle skutečnosti, že cenový orgán neznal podmínky, za kterých se vyrábí, a v zájmu výrobce je vždy, aby cena byla vyšší (může-li prodat), se u cen projevovala celá řada tzv. společenských preferencí prosazovaných politickými orgány. Jinými slovy, ekonomické reformy sice mohly usilovat o vytváření ekonomičtějšího prostředí, proklamovat intenzivnější používání tzv. *ekonomických nástrojů řízení, nicméně skutečnost, že ceny ekonomický obsah neměly, by vedla k zachování ekonomicky neefektivního prostředí v hospodářství.*

3.4 Tržní hospodářství

Tržní hospodářství je systém založený na horizontální koordinaci, ve kterém lidé tím, že kupují, vyjadřují, co chtějí a co nechtějí. Jejich chování

3. Mechanismus hospodářské koordinace

na trhu je zároveň pokynem pro výrobce, co mají nebo nemají vyrábět.

Je to systém, ve kterém jsou vztahy mezi jednotlivými subjekty zprostředkovány trhem a kde impulsy změn vycházejí od kupujících. Rozhodování je založeno na *svobodné volbě suverénního subjektu trhu*. Z možnosti volby vyplývá náročnost tržního prostředí, neboť subjekt také nese důsledky svých rozhodnutí.

Suverenita subjektů a neustále se opakující možnost volby činí z tržního prostředí **demokratický a liberální systém**.

S těmito znaky můžeme spojit ještě jeden – **dokonalost**, kterou rozumíme vlastnost, že tržní ekonomika umožňuje uskutečňovat volbu spojenou s užíváním omezených zdrojů **nejdokonalejším ze známých způsobů**. Nejedná se tedy o prostředí absolutně dokonalé, uvidíme, že vedle prokazatelně pozitivních vlastností má a může vykazovat i vlastnosti nežádoucí.

Základem tržního hospodářství je trh a jeho niterným obsahem je **tržní mechanismus**. Na trhu dochází k výměně činností mezi subjekty prostřednictvím směny. Jeho význam spočívá v tom, že teprve na trhu může činnost výrobců získat smysluplnost. Současně trh ve své nejkoncentrovanější podobě (peněžní) vyjevuje jednotlivé stránky ekonomiky, její vnitřní proporce, úroveň, kvalitu. Tím **trh poskytuje nezbytné informace**, od kterých se odvíjí očekávání tržních subjektů a jejich rozhodování. Právě tyto procesy máme na mysli, když hovoříme o tržním mechanismu. *Tržní mechanismus je vnitřním řádem trhu, je formou hospodářského mechanismu*. Funkce, které plní, dávají trhu smysl a společenskou opodstatněnost. Jako forma hospodářského mechanismu musí plnit obě dvě základní funkce:

- usměrňovat zdroje vzhledem k potřebám
- vyvíjet tlak na efektivní chování výrobců.

Pro chápání tržního mechanismu a jeho působení na alokaci a užívání zdrojů je důležité vnímání jeho vzájemných vazeb. Proto při definování zdůrazňujeme:

Tržní mechanismus je proces vzájemného ovlivňování tvorby nabídky, tvorby poptávky a tvorby ceny.

Nabídkou rozumíme souhrn všech zamýšlených prodejů, se kterými přicházejí na trh výrobci. Její rozměr je určen objemem výstupu výroby a cenami, za které jsou výrobci ochotni prodat nabízené zboží. Při výkladu ekonomie se rozlišuje nabídka:

- *celková (agregátní)*, která je určena objemem výroby všech tržních producentů a cenami, za které jsou ochotni prodat. Agregátní nabídka patří ke kategoriím makroekonomie.
- *individuální*, jedná se o nabídku jednotlivého výrobce. Je určena množstvím jeho produkce a cenami, za které je ochoten prodat. Bude vyjadřovat, jaké množství při určité tržní ceně je ochoten produkovat a nabídnout.

Nabídka

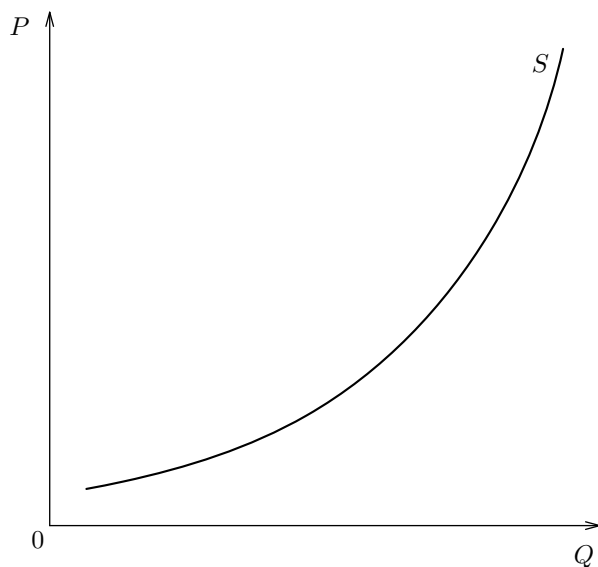
- *dílčí (tržní)*. V tomto případě budeme zkoumat nabídku jediného výrobku, který může být vyráběn a dodáván na trh různými výrobci. I v tomto případě je určena množstvím a cenami produkce.

Nabídka (budeme značit S) vždy vyjadřuje funkční vztah mezi množstvím vyráběné a nabízené produkce (Q) a cenou (P), za kterou jsou ochotni nabízející prodat. Tuto závislost můžeme ilustrovat nabídkovou křivkou, zobrazenou na obrázku 3.2.

S rostoucí cenou se zvyšuje nabízené množství. Tuto závislost označujeme jako *zákon rostoucí nabídky*.

Poptávka (D) představuje souhrn zamýšlených koupí a je určována rovněž množstvím (v tomto případě poptávaným) a cenou (za kterou jsou kupující ochotni kupovat). I v případě poptávky budeme v různých kontextech rozlišovat poptávku:

- *celkovou (agregátní)*, která je určena celkovým objemem produkce, který chtějí kupující zakoupit a cenami, za které jsou ochotni koupit,
- *individuální*, která je poptávkou jediného kupujícího. Budeme sledovat, jak kupující vynakládá svůj důchod na koupě různých výrobků (podle jejich cen a užitku).
- *dílčí (tržní)*, je poptávka po jednom výrobku, kterou představují zamýšlené výdaje různých kupujících.

Obrázek 3.2: Nabídková křivka

Pokud hovoříme o *zamýšlených koupích*, máme na mysli nejen to, že někdo chce nebo touží něco koupit, ale že také má peněžní prostředky, za které může koupit při dané ceně uskutečnit. Jen tehdy může ovlivňovat rozměr poptávky a tím i situaci na trhu. Hovoříme o tzv. **koupěschopné poptávce**.

I poptávka vyjadřuje funkční souvislost mezi množstvím poptávané produkce a jeho cenou. Vztah mezi těmito veličinami však vtiskuje poptávce

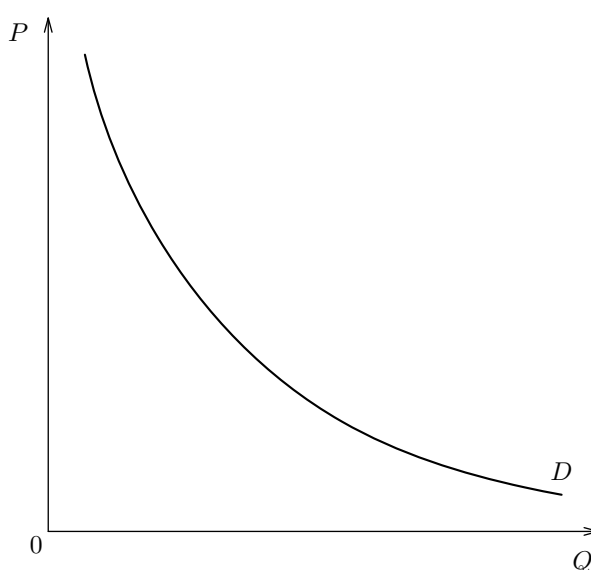
Poptávka

3. Mechanismus hospodářské koordinace

jinou, opačnou tendenci než v případě nabídky. Pro kupujícího je výrobek tím přijatelnější, čím je jeho cena nižší. Poptávková křivka vyjadřuje ochotu kupovat větší množství při nižší ceně.

Pro poptávkovou křivku je charakteristické, že s rostoucí cenou klesá poptávané množství a naopak. Hovoříme o **zákonu klesající poptávky, na rozdíl od tzv. zákona rostoucí nabídky**.

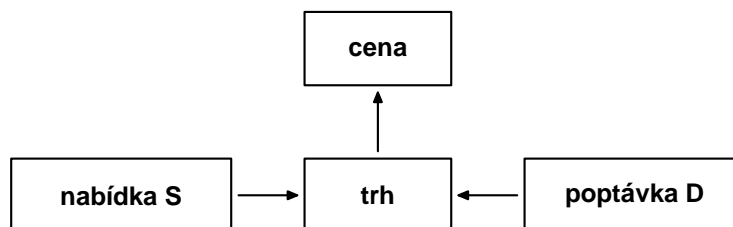
Nabídka a poptávka představují dvě strany trhu, na vztazích mezi nimi je ve skutečnosti založen trh i tržní mechanismus. Obě se vztahují k množství produkce a jeho ceně, přičemž vyjadřují ochotu při určité ceně nabízet či nenabízet, kupovat či nekupovat. Proto je cena chápána jako výslednice střetu mezi nabídkou a poptávkou a její změny jako odraz změn vztahu mezi nabídkou a poptávkou, při nichž obecně platí, že převaha nabídky nad poptávkou se projevuje poklesem ceny a naopak.

Obrázek 3.3: Poptávková křivka

Cenová
liberalizace

Tedy převaha poptávky nad nabídkou je doprovázena cenovým vzestupem. Závislost cen na vývoji nabídky a poptávky můžeme zobrazit následovně:

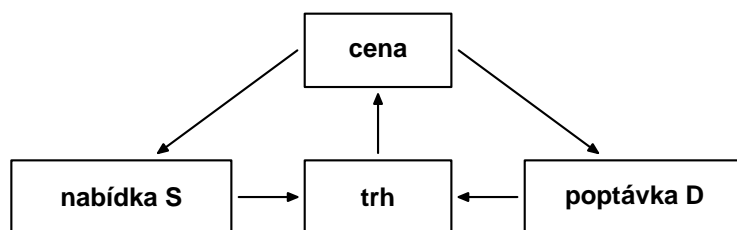
Obrázek 3.4: Vztah nabídky a poptávky určuje cenu

Bylo by chybou redukovat tržní mechanismus na uvedený cenotvorný proces, který je v tomto případě zobrazen. Souvislosti tržního mechanismu jsou mnohem hlubší a opírají se o zpětný vliv ceny na nabídku i poptávku.

Tržní cena je pro tržní subjekty základní informací, od které se odvíjí jejich rozhodování a jednání v dalším období.

Cena je veličinou, která pro kupujícího znamená oběť, kterou musí podstoupit, chce-li na trhu získat statek sloužící k uspokojení potřeby. Pro prodávajícího je tato cena efektem, k jehož dosažení musel podstoupit určitou oběť (náklady).

Změna ceny se bezprostředně projevuje do kalkulace užitku (efektu) a oběti, a to na straně poptávky i na straně nabídky. To je impulsem ke změnám v nabídce a poptávce a změně jejich vzájemné proporce. Změna poměru znovu působí na úroveň ceny. Tržní mechanismus toto vzájemné ovlivňování předpokládá a je na něm založen.

Obrázek 3.5: Tržní mechanismus

Má-li trh vyjadřovat souvislosti ve schématu zachycené, musí k tomu být vytvořeny podmínky, tedy splněny předpoklady fungování tržního mechanismu.

Především, aby cena skutečně mohla odrážet měnící se proporce mezi nabídkou a poptávkou.

- V ekonomické teorii se takový stav označuje jako *cenová liberalizace*.

Jejím základem je tržní suverenita subjektů, svoboda volby zda koupí či prodá anebo nekoupí, případně neprodá. Svoboda rozhodování o tom, jak budou vynaloženy prostředky, kterými tržní subjekt disponuje, je dalším předpokladem fungování tržního mechanismu.

- Hovoříme o *vlastnické suverenitě tržních subjektů*.

Tržní subjekty sledují různé cíle, mají odlišnou motivaci, do jejich chování se promítá řada vnějších vlivů (podrobněji o těchto otázkách pojednáme v kapitolách věnovaných analýze nabídky a poptávky). Z hlediska koordinující role trhu můžeme tržní subjekty rozdělit do dvou základních skupin:

- *domácnosti* jsou subjekty přicházející na trh s cílem nakoupit statky a služby sloužící k uspokojování potřeb. V roli kupujícího vystupují na trhu výrobků a služeb. Tytéž domácnosti jsou však také vlastníky výrobních faktorů a na trhu výrobních faktorů je nabízejí. Na trhu výrobních faktorů vystupují na straně nabídky.
- *firmy* jsou instituce, jejichž činnost je zaměřena na produkci výrobků a služeb za účelem prodeje. I firmy vstupují na oba uvedené trhy, a to na trh výrobků a služeb jako prodávající (nabídka), zatímco na trhu výrobních faktorů jsou v postavení kupujících (poptávka).

Předpoklady
působení
tržního
mechanismu

Dělení na tržní subjekty by nebylo úplné, pokud bychom hned úvodem nezduřazili, že tržním subjektem moderních ekonomik je *stát*. Je specifickým subjektem sledujícím mnohem širší cíle než soukromé tržní subjekty. Jeho působením významně ovlivňuje nejen základní rámeček, ale i mechanismus působení trhu.

Poznámka 3.1. *Vztahu státu a trhu se budeme podrobně věnovat při výkladu makroekonomie.*

Trh je prostředím složitým a mnohorozměrným. Při sledování koordinující role trhu je účelné rozlišit dvě tržní roviny: trh výrobků a služeb a trh výrobních faktorů. Obě roviny jsou propojeny a vzájemně se ovlivňují prostřednictvím vztahů, které se rozvíjí mezi domácnostmi a firmami. Jak trh plní svoji koordinační funkci a odpovídá na otázky co, jak a pro koho vyrábět, naznačuje obrázek 3.6.

Zobrazení vztahů je zjednodušením, neboť trh ve skutečnosti nepředstavují tak uzavřené vazby. Především vstupy zahraničních subjektů a státu jsou vždy významné. Je to však zobrazení, které nám umožní dostatečně přesně interpretovat základní funkci trhu a tím i přednosti tržního prostředí. Z obrázku je zřejmé, že k nezbytným předpokladům fungování tržního mechanismu patří:

■ *existence trhu výrobních faktorů*

Funkce
trhu

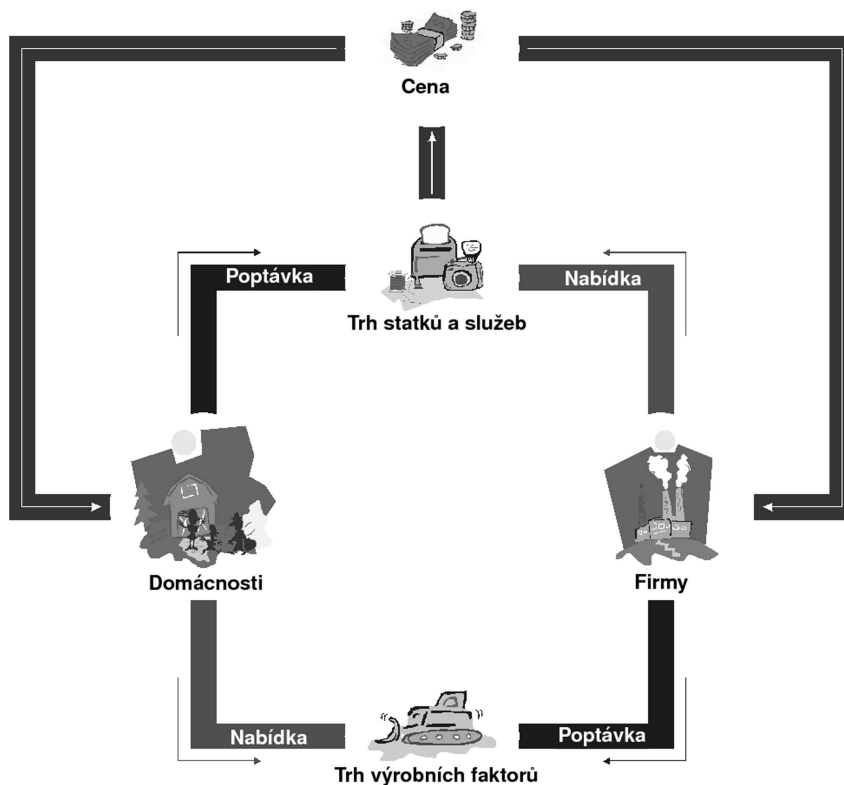
Základní funkcí trhu je optimalizace alokace zdrojů. Rozdělení výrobních faktorů mezi jednotlivé druhy hospodářské činnosti tak, aby omezené zdroje byly využívány co nejúčelněji vzhledem k potřebám společnosti.

Jak optimalizace probíhá? Cenový pohyb je tržními subjekty zaznamenáván a vyhodnocován a promítá se do přijímaných rozhodnutí. Dochází-li k cenovému vzestupu, mají firmy zájem na rozšiřování výroby. Předpokladem je získání dodatečných výrobních faktorů, a proto se zvyšuje poptávka po výrobních faktorech. Je to reakce na cenové zvýhodnění, které je projevem společenských preferencí. Vzhledem k tomu, že zdroje jsou omezené, musí být uvolněny z jiných výrob. Bude to z těch, kde klesající cena je informací o tom, že se vyrábí více, než je společnost ochotna, při dané ceně, kupovat.

Předností je, že obsahuje **zpětnou vazbu umožňující přizpůsobování alokace zdrojů** skutečným a měnícím se potřebám.

Předpokladem však je **vlastnická suverenita** tržních subjektů, jen tehdy se mohou měnit ceny proměňovat do nových požadavků poptávky po výrobních faktorech. Právě tato poptávka zprostředkovává společenské preference, neboť upřednostňuje nákupy výrobních faktorů pro výroby, jejichž produkci společnost na trhu požaduje, což dává najevo ochotou platit vyšší cenu.

Předností tržního mechanismu není to, že by v každém okamžiku zabezpečoval optimální alokaci zdrojů.

Obrázek 3.6: Základní schéma tržní koordinace

Shrnutí kapitoly

V kapitole je vysvětleno, proč je nezbytná existence hospodářského mechanismu a jaké funkce má tento mechanismus zabezpečovat. Vysvětleny jsou alternativní principy uspořádání koordinačního mechanismu a na jejich základě je v kapitole provedeno srovnání základních efektů příkazové a tržní koordinace. Důraz je kladen především na pochopení a prezentaci předností, které vykazuje koordinace hospodářství prostřednictvím tržního mechanismu. Zvláštní pozornost je věnována správnému chápání ekonomického, tj. tržního obsahu pojmů poptávka a nabídka a předpokladům, které musí být naplněny, aby se mohl rozvíjet proces vzájemného ovlivňování poptávky, nabídky a ceny.

Pomocí učební pomůcky: FUCHS, TULEJA: *Základy ekonomie. Průvodce a cvičebnice k učebnici* si ověřte zvládnutí:

- a) základních pojmů (viz 3.2)
- b) základních poznatků řešení testových otázek (viz 3.5)

Otázky k zamyšlení

1. Co označujeme jako mechanismus koordinace?
2. Vysvětlete, proč je nutné, aby v hospodářství působil mechanismus koordinace.

3. Mechanismus hospodářské koordinace

3. Jaké principy mohou být základem národohospodářské koordinace?
4. Vysvětlete, jak spolu souvisí tržní mechanismus a hospodářský mechanismus.
5. Na kterých odlišných předpokladech a východiscích jsou založeny tržní a příkazová koordinace?
6. Co znamená, že trh musí zajistit optimální alokaci zdrojů?
7. Tržní mechanismus se definuje jako proces (doplňte):
8. Vysvětlete, jak spolu souvisí cenová liberalizace a tržní mechanismus.

- Rovnovážná cena trhu
- Konkurence
- Monopol
- Zdroje tržních nedokonalostí

4.

Trh a jeho vlastnosti

Cíl kapitoly

Studiem kapitoly byste měly završit poznání obecného vymezení trhu a jeho mechanismu, a to na základě pochopení vlastností utváření rovnovážné ceny na trhu. Obecné vymezení trhu je poté doplněno objasněním podstaty a forem dvou významných prvků tržních struktur, tj. monopolu a konkurence. Pochopením jejich ekonomické interpretace se pro Vás stane východiskem k eliminaci nejruznějších neadekvátních interpretací obou jevů. Mělo by posloužit především k tomu, abyste nezjednodušovaly uvedené jevy a neinterpretovali je jednostranně. Zjednodušování má zpravidla podobu přiznávání výlučně kladných vlastností konkurenci a naopak záporné postoje, pokud se jedná o monopol. K poznatkovým cílům kapitoly patří rovněž pochopení pojmu tržní selhání a identifikace jeho příčin.

Časová zátěž

- 5 hodin
 - 4 hodiny studium ve 3. týdnu semestru
 - 1 hodina procvičení

Způsob studia

Kapitolu je nutno studovat po jednotlivých částech, které tvoří relativně samostatné celky. Zvládnutí každého je předpokladem pro navazující problém, tedy po ujasnění rovnovážné ceny jako směřování působení tržního mechanismu se věnovat konkurenci, jako nedílné vlastnosti trhu. K monopolu je nutno přistupovat jako k tržnímu jevu, který nepředstavuje negaci konkurence, ale jednu z krajních forem. Zvláštní pozornost je nutno věnovat pochopení problematiky tržních selhání a ujasnění si příčin, které mohou selhání trhu způsobit.

4.1 Rovnovážná cena trhu

Trh jsme si již charakterizovali jako sféru ekonomiky, ve které dochází ke směně mezi tržními subjekty. To co je předmětem směny se nazývá zboží a má-li být směněno, musí být pro někoho užitečné (musí mít schopnost uspokojovat potřeby, tedy být statkem). Každá směna lze vyjádřit jako kvantitativní poměr a jeho peněžní formou je cena.

Předpokladem existence trhů je dvojí oddělenost výrobců, kteří musí být oddělení dělbou práce, ale také jako vlastníci. Jsou-li tyto podmínky splněny, jsou vytvořeny podmínky vzniku i rozvoje trhu.

Trh není homogenní a při jeho analýze můžeme uplatňovat různá hlediska. Vedle regionálního (místní, národní, světový) můžeme uplatnit i hledisko podle předmětu směny. Potom odlišujeme trh výrobků a služeb, trh peněz, trh kapitálu, trh půdy, trh práce, trh informací atd.

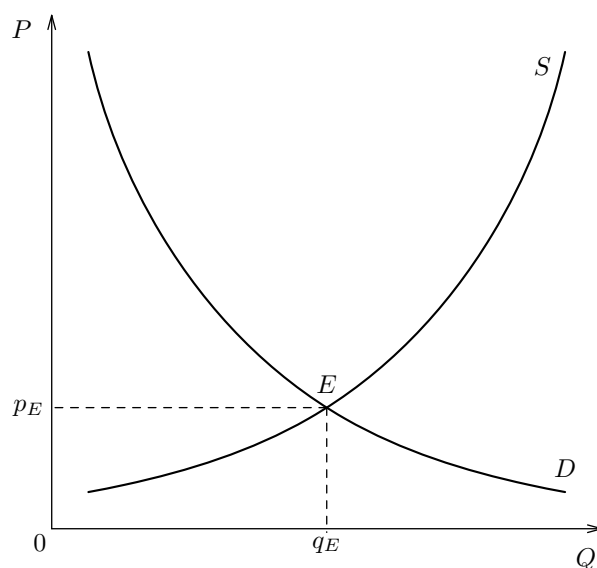
Ve výkladu ekonomické teorie budeme velmi často pracovat s rozlišením na:

- *trh dílčí*, kde předmětem koupě a prodeje je jediný druh zboží (obilí, automobily, atd.). Každý dílčí trh představuje abstrakci, neboť do poměru na takto vybraném trhu se promítají vlivy jiných trhů. Nicméně, umožní nám pochopit základní vazby a souvislosti trhu. Zejména výklad mikroekonomické teorie trhu je vysvětlován na dílčích trzích.
- *trh agregátní*, který je trhem veškerého zboží ve vzájemných souvislostech. O tento typ trhu se opírá výklad makroekonomie, včetně problematiky cílů a nástrojů státní hospodářské politiky, ale také výše zaváděný problém koordinace v hospodářství.

Fungování tržního mechanismu vyúsťuje ve vznik ceny, která je vyjádřením poměru mezi nabídkou a poptávkou, a změny ceny jsou vyvolávány změnou jejich vzájemného poměru. Nabídka a poptávka vyjadřují protichůdný cenový zájem, který ilustrují křivky svými sklony znázorňující jejich průběh. Z tvaru křivek je zřejmé, že existuje jediný společný bod obou křivek.

Průsečík křivek nabídky a poptávky (E) je bodem rovnováhy trhu. Množství produkce odpovídající průsečíku nazýváme rovnovážné množství (q_E) a odpovídající cenu označujeme jako cenu rovnováhy (p_E). Tím se dostáváme k otázce rovnováhy trhu, kterou je třeba přesně vymezit.

Rovnováha
trhu

Obrázek 4.1: Rovnováha trhu

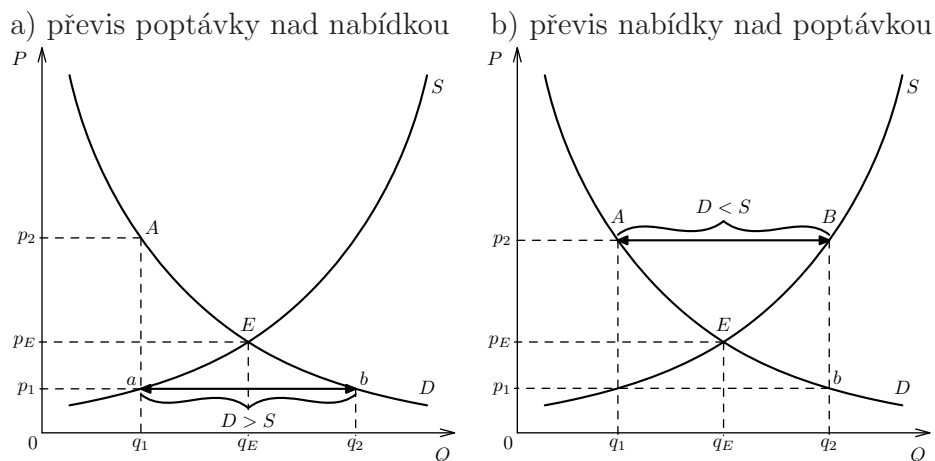
O trhu řekneme, že je v rovnováze, je-li nabídka vyrovnána s poptávkou. Ale to na trhu platí téměř neustále, resp. pod vyrovnáním je možno rozumět i situace, které nesplňují charakteristiku rovnováhy. Dostáváme se znovu k problematice časového horizontu ekonomických procesů. Jen rozlišováním časového horizontu odpovíme správně na problém rovnováhy trhu i ceny rovnováhy.

Problém si můžeme snadno ilustrovat popisem utváření cen prostřednictvím tržního mechanismu. Vycházíme z předpokladu, že *křivka nabídky je dána, stejně i křivka poptávky*. Vyjděme z času t_1 , ve kterém bylo na trh dodáno

4. Trh a jeho vlastnosti

množství produkce q_1 . Jaká cena se na trhu utvoří, naznačuje obrázek 4.2. Vyjdeme-li z dosud poznaného, můžeme konstatovat, že výrobci jsou ochotni prodat za cenu q_1 (bod a). Nicméně, situace na trhu jim umožňuje realizovat za cenu p_2 , která vznikne v důsledku výrazné převahy poptávky nad nabídkou. Množství q_1 je podle definice poptávky realizovatelné za cenu p_2 . Při ceně p_1 je poptávka ochotna nakoupit množství q_2 . Úsečkou ab je možno ilustrovat převis poptávky nad nabídkou při ceně p_1 .

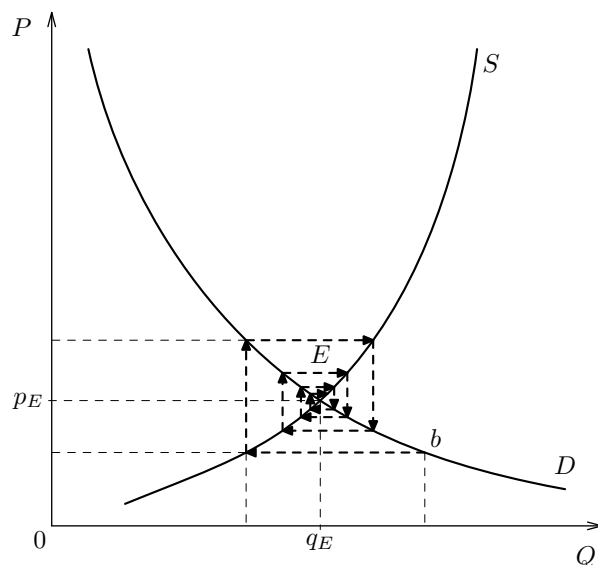
Obrázek 4.2: Utváření ceny v podmínkách převahy poptávky nad nabídkou (a), resp. nabídky nad poptávkou (b)

*Je trh v rovnováze? Je cena p_2 rovnovážnou cenou? V daném okamžiku tato cena vyrovnává skutečně nabídku s poptávkou. Kdo byl ochoten platit cenu p_2 , ten také nakoupil a realizovalo se celé nabízené množství. Cena p_2 nepůsobí jako podnět pro rozšiřování či omezování poptávaného množství zboží, **ale tato cena má dopad na nabídku**, což plyne znovu ze samotné definice nabídky. Neboť při ceně p_2 jsou výrobci ochotni vyrábět a nabízet množství produkce q_2 . **Cena působí jako podnět pro rozšíření výroby**, ale bude-li na trh dodána produkce q_2 , vynutí si změnu ceny. Nabízené množství q_2 je motivováno tržní cenou p_2 , ale my již víme, že poptávané množství při této ceně má rozměr pouze q_1 . Nabízené množství q_2 je poptávka sice ochotna a schopna koupit, ale při ceně nižší. Úsečka AB vyjadřuje převis nabídky nad poptávkou, který vznikne v důsledku tržní ceny p_2 .*

Cena, za kterou je možno na našem trhu realizovat množství q_2 , odpovídá bodu b na poptávkové křivce D . Převaze nabídky nad poptávkou odpovídá cenový pokles.

Jestliže si nyní položíme otázku dopadu takto utvořené ceny (viz např. cena p_1 na obrázku 4.2 b) na trh, můžeme znovu využít argumentace, kterou jsme již použili výše. Při ceně p_1 je sice uspokojena poptávka, ale pro stranu nabídky je tato cena nízká, což se projeví snížením nabízeného množství na rozměr q_1 (je to množství odpovídající průsečíku nabídkové křivky S s cenou na úrovni p_1). Rozvíjí se mechanismus, který je možno znázornit tzv. pavučinovým modelem, na kterém si můžeme uvedené souvislosti procvičit.

Obrázek 4.3: Pavučinový model trhu

Budete-li postupovat správně, zjistíte, že pouze v bodě, který je průsečíkem obou křivek, je dodáváno na trh množství produkce, jehož cena není stimulem ke změnám rozsahu výroby. Proto je právě průsečík obou křivek bodem rovnováhy a jemu odpovídající cena je cenou rovnováhy. Platí: *všichni, kteří jsou ochotni při rovnovážné ceně P vyrábět a nabízet, na trh dodávají a skutečně prodají. Současně jsou na trhu uspokojení všichni, kteří jsou při rovnovážné ceně ochotni kupovat.* Ustavení rovnovážné ceny trhu předpokládá nejen řadu cenových změn a tomu odpovídajících změn nabízeného množství, ale také potřebný čas, který uplynul od našeho výchozího času t_1 .

Co vyjadřuje rovnováha

Viděli jsme, že každá cena na trhu vyrovnává vztah mezi nabízeným a poptávaným množstvím. **Rovnováhu však vyjadřuje výlučně cena odpovídající průsečíku křivky nabídky a poptávky**, neboť neobsahuje stimul k rozšiřování či omezování výroby a tím nabízeného množství. *Změnu ceny může vyvolat změna nabídky či poptávky, případně obou, tedy posun křivek.* S faktory, které posun mohou vyvolat, se seznámíme v následujících kapitolách.

4.2 Konkurence

Konkurencí budeme rozumět proces střetávání různých, zpravidla protikladných zájmů tržních subjektů. Proces konkurence je od trhu neoddelitelný a je *předpokladem fungování trhu*. Tato okolnost si však vyžaduje objasnění, neboť velmi často je právě konkurence předmětem nejrůznějších zjednodušení, nepochopení a také idealizací. Objektivním základem zmíněných problémů je skutečnost, že konkurence prochází vývojem, ve kterém se odráží složité tendence vývoje trhů.

Dnešní konkurence má podobu různých typů a rozšiřují se i formy, ve kterých probíhá.

Položme si nejdříve elementární otázku, která nás zorientuje ve vztahu trh a konkurence. Může existovat trh bez konkurence? (V dalším studiu ekonomie se seznámíte s názory, které tuto možnost připouští, nebo ji dokonce považují za charakteristickou pro některé tržní struktury. Za hranicemi teorie, např. v žurnalistice, se jedná o postoj zcela běžný.)

Konkurence
je od trhu
neoddělitelná

Skutečností je, že budeme-li vycházet z definice trhu a konkurence, jeví se nám otázka zcela oprávněně jako triviální. Položme si otázku jinak. Může být konkurence z trhu vytlačena? Je to stejná otázka a odpověď je nemůže. A přesto se v ekonomické literatuře často setkáme s tvrzením opačným. *Příčinou je, že pojem konkurence, jak jsme výše vymezili, sice ctí všichni autoři, nicméně ji ve svých pojednáních obsahově ztotožňují s určitou konkrétní formou. Ta skutečně na trhu nemusí být zastoupena.*

Základem konkurenčních vztahů je protichůdnost zájmů tržních subjektů. Tyto zájmy se na trhu střetávají, neboť každý z účastníků usiluje o realizaci svého cíle, což zpravidla dosahuje na úkor jiných účastníků trhu. Každý se snaží o získání výhody ve srovnání s ostatními.

Má-li existovat konkurenční prostředí, musí se trhu účastnit alespoň dva vzájemně závislé subjekty. Dva účastníky však na trhu nalezneme vždy, neboť trh je nabídka i poptávka, prodávající i kupující. Jejich zájmy jsou jednoznačně protikladné. Jsou-li na sobě závislí (prodávající nemá možnost prodat jinému kupujícímu výhodněji a je závislý na tom, zda prodá. Přičemž kupující potřebuje koupit a nemá možnost nákup realizovat jinde), je cena kompromisem. Neodpovídá zpravidla představám ani jedné strany, ale je v dané situaci přijatelná (výhodná) pro obě tržní strany. Konkurence mezi nabídkou a poptávkou bývá označována jako *konkurence napříč trhem*.

Konkurenční boj se může odehrávat i mezi účastníky poptávky (tzn. *na straně poptávky*). K tomu, aby se zřetelně projevila protichůdnost zájmů, je dostatečné, existuje-li převaha poptávky nad nabídkou.

Účastníky poptávky spojuje snaha nakoupit co nejlevněji, ale vzniklá situace vyúsťuje ve snahu nakoupit na úkor druhých.

Rostoucí cena postupně vylučuje některé subjekty poptávky (motiv odstoupení může být různý, např. nedostatek peněžních prostředků, tedy nemožnost platit vyšší cenu, ale může to být i neochota platit vyšší cenu).

Z hlediska vývoje trhu a mechanismu jeho fungování a jak uvidíme, z hlediska samotného vývoje tržního hospodářství, sehrává ***klíčovou roli konkurence mezi subjekty nabídky***.

Výrobci vstupují na trh se snahou prodat a prodat co nejvýhodněji. Produkce představuje vložené prostředky a její realizace je předpokladem návratnosti těchto prostředků a dosažení zisku. Jen realizací může být naplněn smysl podnikání a vytvořeny předpoklady pro budoucí podnikání.

Konkurence na straně nabídky je permanentní proces probíhající v různých

formách v závislosti na tržní situaci. Její zostření se výrazně projevuje tehdy, je-li na trhu převaha nabídky nad poptávkou. **Obecně je tento typ konkurence stimulem pozitivního pohybu tržního prostředí** (převaha nabídky vyvolává cenový pokles, od kterého se odvíjí různé podoby zdokonalování ve výrobě), a proto si všimněte forem konkurenčního boje uplatňovaných mezi firmami.

Smysl konkurence mezi firmami jednoznačně spočívá ve snaze získat výhodu oproti jiným. Výhoda se realizuje v podobě peněžního důchodu (zisku), který je vyšší, než je obvyklé u konkurentů.

Konkurence mezi firmami se uskutečňuje v podobě dvou základních forem, podle nichž **rozlišujeme: konkurenci cenovou a necenovou**. Je to **dělení podle prostředků** konkurenčního boje.

Cenová konkurence znamená, že si firmy konkurují prostřednictvím ceny. *Projevuje se snižováním ceny* a její smysl spočívá v možnosti realizovat větší množství produkce za nižší cenu. Je to forma snahy přilákat koupěschopnou poptávku právě ke své produkci. Nezanedbatelným cílem je snaha ohrozit tímto krokem tržní pozice konkurentů, z nichž někteří již nemusí být schopni při nižší ceně vyrábět. Jde tedy i o snahu získat významnější tržní podíl.

My již víme, že cenový pokles na trhu může být prostým výrazem skutečnosti, že nabídka je vyšší než poptávka. V tomto případě může jedině pokles ceny zabezpečit realizaci produkce a je v tomto případě spojen především se snahou získat zpět prostředky do výroby vložené.

Cenová forma konkurence je základní a historicky také výchozí. Ve 20. století je její *dominantní postavení oslabováno*. Je to dáno změnami v poměru sil mezi výrobcí. Je-li užívána, má často podobu cenové války, kdy cenový pokles uskutečňuje významný tržní producent s cílem likvidovat nízkou cenou slabšího konkurenta (cesta dalšího posílení tržní pozice).

Oslabování významu cenové konkurence
je kompenzováno rostoucí vahou konkurence necenové.

I necenová forma konkurence usiluje o přilákání koupěschopné poptávky k produkci firmy, ale používá jiných metod a prostředků. Mezi prostředky, které má firma k dispozici, je nutno uvést:

- *kvalitu produkce*
- *širší podmínky prodeje (servis, garance, úvěr aj.)*
- *reklamu*
- *dobré jméno firmy*
- *značku, atd.*

Jestliže cenová konkurence svým průběhem vyvolává náročnější ekonomické prostředí (cenový pokles nutí ke zdokonalování), pak průvodní dopady necenové konkurence jsou poněkud rozporuplné. Jednoznačně pozitivní je tlak na kvalitu produkce. Pro spotřebitele jsou výhodné i služby umožňující lépe užívat výrobek. Na druhé straně je negativním dopadem trvalý růst nákladů

Formy
konkurence
mezi firmami

na reklamu, které se pomocí metod cenové tvorby daří přesouvat i na spotřebitele. Rozporná mohou být i „zdokonalování kvality“ produkce, z nichž mnohá jsou sice spotřebitelem uhrazena, ale nemusí poskytovat vyšší užitek. Problematika forem a metod konkurence je součástí specializovaných ekonomických předmětů, především marketingu.

V ekonomii je běžně užíváno i jiné hledisko dělení konkurence, které vychází z poznání, že charakter konkurence závisí především na charakteru tržního prostředí. V tržním prostředí se odrážejí vývojové tendence ekonomiky, rozvoj její materiálně-technické báze, a tedy i měnící se postavení jednotlivých subjektů. Abychom mohli uplatňovat i toto hledisko přístupu ke konkurenci, musíme vymezit pojem monopol.

4.3 Monopol

Monopol je jevem, který je od reálného trhu neoddělitelný a můžeme ho zařadit mezi vlastnosti trhu. *Má současně přímý vliv na charakter a kvalitu konkurence.* Nezřídka se právě v souvislosti s monopolem můžeme setkat s názorem, že monopol likviduje konkurenci, je jejím protipólem. Protože s konkurencí je všeobecně spojován pozitivní vliv na tržní prostředí, je monopol jevem, který je odmítán jako jednoznačně negativní.

Chápat monopol jako protiklad konkurence, jako její negaci, je nesprávné. **Monopol je formou konkurence.**

Historie jevu označovaného jako monopol sahá do antiky a samotný název je odvozen z řečtiny (jeden prodávající). Při pozorném sledování užívání tohoto pojmu zjistíme, že je používán ve dvojím smyslu. Užívá se pro označení dvou různých situací, které spolu nemusí nutně souviset.

Monopol znamená **jeden, který má výhodu**. Terminologický problém plyne z toho, že může existovat jeden a přitom nemusí mít skutečnou výhodu, a přesto se běžně pojmu monopol pro označení takového výrobce používá. Na druhé straně je pojmu monopol často užíváno právě pro označení, že někdo realizuje výhodu, a to nutně nesouvisí se situací, kdy ve výhodě je jediný subjekt. Realizovat výhodu může určitá skupina. Od počátku 20. století je typické, že se formují výrobní i obchodní uskupení více subjektů, která realizují výhodu. Proto se i v tomto případě hovoří o monopolních praktikách, o tom, že je realizován monopol.

Proto budeme v dalším textu pod pojmem monopol chápat především výsadní postavení určitého subjektu (může to být sdružení), který realizuje výhodu oproti jiným konkurentům, pokud nebude výslovně uvedeno užití tohoto označení pro situaci, kdy je na trhu jediný výrobce. Realizace výsady se opírá o existenci určité příčiny. Příčiny umožňující existenci monopolu je možno dělit podle různých kritérií. Nejčastěji se užívá dělení podle časového kritéria na příčiny dočasné (krátkodobé) a relativně stálé.

Mezi krátkodobé monopoly můžeme řadit monopol výrobce plynoucí z převahy poptávky nad nabídkou, který se realizuje dočasným cenovým zvýhodně-

ním. Obdobně může dočasně realizovat svoji výhodu poptávka, jestliže nabídka přesahuje její požadavky.

Pro mikroekonomickou analýzu mechanismu trhu mají zásadní význam monopoly *relativně stálé*. Jejich příčina může být založena:

- na přírodní zvláštnosti (přírodní monopol)
- na administrativní státním zásahu (administrativní monopol)
- na kontrole zdrojů, např. suroviny
- na tržním podílu opírajícím se o kapitálovou sílu (monopol ekonomické síly)
- právní restrikcí, např. patenty či ochrana autorských práv.

Příčiny
vzniku
monopolu

My si budeme v dalším výkladu všimnat především případu, kdy jedna firma bude schopna uspokojovat rozsahem své produkce tržní poptávku, přičemž bude produkovat výstup s nižšími náklady, než by byla úroveň nákladů, kdyby v odvětví produkovalo více firem. Jedná se o tzv. přirozený monopol.

S prvním i druhým typem se můžeme setkat jak v historii vývoje trhů, tak i v dnešních ekonomikách. Čtvrtý typ, jednoznačně dominující, je formou ovládající trhy jednotlivých odvětví od přelomu 19. a 20. století. Je produktem tržního hospodářství a konkurenčního prostředí. Ve vzniku těchto monopolů se odráží logika zákonitosti tržního prostředí.

Monopol je výsadním postavením a právě **kvalita postavení konkurujících subjektů je v ekonomické teorii důležitým kritériem postavení charakteru konkurence**. Pro nás pak i odpovědí na vzájemný vztah monopolu a konkurence.

Z hlediska postavení jednotlivých subjektů rozlišujeme konkurenci dokonalou a nedokonalou.

Dokonalá konkurence je abstrakcí, kterou ekonomie používá k tomu, aby byly objasněny vzájemné souvislosti tržního prostředí v ideálních podmínkách. **Základní charakteristikou dokonalé konkurence je rovnost podmínek pro všechny tržní subjekty. Situace, kdy žádný z výrobců nemá možnost ovlivnit cenu na trhu a totéž platí pro stranu poptávky. Tedy:**

- na straně výrobců (nabídky) je mnoho subjektů, z nichž každý dodává pouze dílčí část celkové nabídky a svojí přítomností či nepřítomností nemůže ovlivnit celkovou nabídku.
- existuje volný vstup do odvětví
- kvalita výrobků všech producentů téhož výrobku je shodná (indiferentnost výrobků, výrobky jsou dokonalými substituty) a nedochází k upřednostňování koupě produkce určitého výrobce kupujícími.
- Všichni disponují informacemi nezbytnými pro jejich rozhodnutí.

Při splnění těchto podmínek existuje na trhu jediná cena, která je vůči výrobcům objektivní.

Za těchto předpokladů by stranu nabídky muselo představovat nejen velké množství producentů, ale jednotlivé firmy by se musely opírat o srovnatelně silné kapitály, využívat výrobní faktory shodné kvality včetně technologií.

Podstatnou vlastností dokonalé konkurence je, že výrobce usilující o maximalizaci zisku realizuje na trhu za cenu, která je vůči němu objektivní. Chce-li dosáhnout toho, aby byla cena výhodnější – vzhledem k tomu, že jeho postavení na trhu je bezvýznamné a tedy vratké, musí o výhodnější cenu usilovat – *otevívá se mu jediný možný způsob, jak záměr realizovat*. Musí se snažit snižovat své výdaje na jednotku produkce, tj. náklady. Je nucen hledat účinnější využívání výrobních faktorů, kterými disponuje. **Dokonalá konkurence je cestou úspor, zdokonalování a hospodářského pokroku. Je to však situace ideální, které se reálné trhy více či méně vzdalují.**

Nedokonalá konkurence je od 30. let 20. století v centru pozornosti ekonomické teorie. Odráží reálné poměry konkurence na reálných trzích, které je možno charakterizovat různými stupni a podobami nerovnosti mezi konkurujícími subjekty.

V široké škále možností se budeme soustředit na *rozlišení tří základních forem nedokonalé konkurence*:

- *monopol (jeden)*
- *oligopol (malá skupina)*
- *monopolistická konkurence (velká skupina)*

Monopol (pozor, pojem je v tomto případě užíván k označení formy nedokonalé konkurence, tedy určitého typu tržní struktury) představuje nejvyhraněnější formu nedokonalé konkurence, kdy na straně nabídky stojí jediný výrobce. Aby mohl realizovat výsadu, je v tomto případě dostatečné, aby koupěschopná poptávka přesahovala rozměr nabídky, resp. aby byla dostatečně vysoká. Současně se však jedná o případ atypický. Pokud se výjimečně objeví, pak pouze dočasně. Z hlediska charakteru konkurenčních vztahů je případ monopolu druhou extrémní krajní formou, stejně jako dokonalá konkurence. V této formě je nedokonalá konkurence nejvíce vzdálena od předpokladů dokonalé konkurence (i od pozitivních vlastností). Konkurence však eliminována není. I výrobce, pokud by se v této pozici ocitl, nemůže libovolně diktovat cenu a je omezen rozměrem koupěschopné poptávky. Podle charakteru výrobků jsou dalším omezením existující substituty, potenciálně možná výroba aj.

Oligopol

Nejtypičtější formou nedokonalé konkurence je výsada malé skupiny. Je charakteristickým znakem soudobých trhů, že *rozhodující část produkce dodává několik málo firem*. Pro označení této tržní situace se používá termínu **oligopol**. Stejně jako v případě monopolu i zde je vedoucí skupinou uplatňována výsada a pro její udržení jsou vytvářeny bariéry vstupu do odvětví. Prostřednictvím cenového mechanismu je výhoda proměňována v dodatečný zisk (cena je výsledkem nátlaku vedoucí skupiny, který se realizuje prostřednictvím cenové strategie a metod cenové tvorby). Vedoucí firmy mají zájem na stabilizaci výhodné situace, usilují o stabilizaci tržní situace a tím i ceny. Konkurence se realizuje širokou škálou necenových prostředků.

Zvláštní formou je případ **monopolistická konkurence**. Jejím základem je:

- velká skupina výrobců (mnoho malých), z nichž *žádný neovlivňuje celkovou tržní situaci*
- *produkt (výrobek) je diferencovaný*
- *trh se rozpadá na trhy jednotlivých výrobců (podle kvality, provedení, značky, jména firmy, dostupnosti na místním trhu atd.). Vznikají trhy jednotlivých producentů, na nichž se krátkodobě mohou chovat jako jediní (monopolní) výrobci.*

Monopolistická konkurence představuje „nejjemnější“ formu nedokonalé konkurence.

Poznámka 4.1. O utváření rovnováhy na trhu a chování výrobců v těchto tržních strukturách bude podrobněji pojednáno v následujících kapitolách.

4.4 Zdroje tržních nedokonalostí

Trh má vlastnosti, které zabezpečují, že je nejúčinnějším nástrojem koordinujícím využívání zdrojů. Na druhé straně je nutno zdůraznit, že není důvod k idealizaci tržního prostředí.

Dokonalost trhu je zřejmá ve srovnání s jinými možnými způsoby koordinace. Zkoumáme-li trh samotný v jeho reálné podobě, zjistíme, že se při koordinaci projevují určité nedostatky či poruchy. Postupně, a zejména při studiu jednotlivých tržních situací, je budeme upřesňovat a konkretizovat. Na základě již uvedeného však můžeme uvést a vymežit hlavní skupiny příčin tzv. tržního selhávání.

Především si musíme připomenout, že pokud jsme doposud hovořili o tvorbě a směně statků, měli jsme na mysli statky, které lze charakterizovat jako soukromé. **Soukromý statek** je charakteristický tím, že jeho výrobce je schopen omezit užití vyráběného statku na ty spotřebitele, kteří jsou ochotni za výrobek zaplatit (vyloučení výrobcem). Současně však platí, že spotřebitel není nucen statek spotřebovat, ale pokud se ke spotřebě rozhodne, pak jeho spotřeba statku snižuje dostupné množství pro ostatní spotřebitele (**tzv. rivalitní spotřeba**). Pokud statky splňují tento předpoklad, trhy s nimi mohou fungovat.

Poznámka: soukromý statek je tedy dalším předpokladem fungování tržního mechanismu.

Všechny statky uvedený požadavek nespĺňují, v těchto případech hovoříme o tzv. **veřejných statcích**. Jejich charakteristikou je, že jsou-li nabídnuty jednomu subjektu, stávají se dostupné i subjektům jiným, které je mohou spotřebovat současně (**nerivalitní spotřeba**). Jestliže u soukromých statků je charakteristická vyloučitelnost ze spotřeby, pak v případě **veřejných**

statků je charakteristická její nevyloučitelnost. Tato vlastnost je závažnou překážkou fungování trhů s těmito statky. Spotřeba dodatečných jednotek není spojena s nutností podstoupit oběť (např. vydat určité množství peněz), a proto v případě veřejných statků není tržní princip uplatňován, nebo je využíván v modifikovaných podobách. Jejich tvorba a distribuce je proto často zabezpečována vládními aktivitami (ty přebírají utváření poptávky) a financování se zpravidla opírá o mechanismus zdanění.

Obdobně je na vládních aktivitách založeno i zabezpečování těch oblastí společenské aktivity, které již svým charakterem *nemohou být zabezpečovány tržně* (např. státní správa a samospráva, bezpečnost a obranyschopnost země) nebo by tržní koordinace vedla k nežádoucím důsledkům (např. vzdělání, kultura).

Zdrojem vládních aktivit však může být i skutečnost, že některá tržní řešení vyúsťují do *nepříměřených sociálních tvrdostí*. O těchto souvislostech, jako o jednom ze zdrojů státní intervence do ekonomiky, budeme podrobněji pojednávat v makroekonomii, nejedná se však o tržní selhání či nedokonalost. Selháním budeme rozumět situace, kdy trh nefunguje očekávaným způsobem, tzn. nezabezpečuje efektivní alokaci zdrojů, přestože jsou splněny základní předpoklady pro jeho fungování.

Mezi *příčinami* uvedeného jevu musíme uvést především existenci **nedokonale konkurenčního prostředí**, které podrobíme v následujících kapitolách analýze. Jednou z dominantních charakteristik bude, že rozhodující (významné) výrobce nebude trh nutit k tomu, aby vyráběli nejlevněji (minimalizovali náklady na jednotku produkce) a naopak spotřebitelé budou zpravidla nuceni platit vyšší ceny než ceny, které by se na trhu ustálili, pokud by výrobci náklady minimalizovali.

Druhou skupinu příčin tvoří tzv. **externality**, jevy, se kterými souvisí tzv. **efekty přelévání** – prostřednictvím tržních transakcí jsou jedni finančně zvýhodněni a druzí znevýhodněni. Jedná se o aktivity či činnosti, které pozitivně či negativně ovlivňují jiné subjekty, aniž za ně musí být placeno, nebo jsou za tuto činnost odškodněny. *Pozitivní externalita* přináší subjektu užitek, aniž by musel za tento užitek platit. Např. nově vybudované intenzivní osvětlení skladových prostor sousedícího s našim domkem nám přináší úspory výdajů na osvětlení dvorku. Může se však jednat i o dopad klasifikovatelný jako *negativní externalita*, pokud nám toto osvětlení proniká do ložnice a znemožňuje spaní. Jsou tak vyvolány dodatečné náklady na zatemnění. V tomto kontextu můžeme rozlišovat „neoprávněné“ výhody či nevýhody, které na nás dopadají, aniž bychom se o ně přičinili. *Trh zde selhává často tím, že umožňuje přesouvání úhrady nákladů a nepůsobí proti vzniku externalit.*

Typickou negativní externalitou jsou škody na životním prostředí, které vyvolávají dopady nejen na přírodu, ale i na obyvatelstvo (např. část daní placených obyvatelstvem slouží na nápravu vzniklých škod a poruch, ale v postižených oblastech se jedná např. o dodatečné výdaje domácností v důsledku zdravotních problémů – ušlá mzda, ceny léků, ozdravných pobyků, atd.).

Příčiny
tržních
selhání

Z výše uvedených důvodů si musí hospodářský systém vytvářet nástroje, kterými by dopad negativních externalit alespoň omezoval. Takovým nástrojem je např. zákonodárství či jiné formy státních zásahů stimulující firmy k ochraně životního prostředí.

Přes uvedené okolnosti trh opakovaně prokázal, že je neúčinnějším nástrojem regulace národního hospodářství. Výše uváděné souvislosti patří k příčinám, proč není tržní regulaci ponechán zcela volný průběh, ale uskutečňuje se za spoluúčasti státu jako specifického subjektu, který svými zásahy usiluje zejména o to, aby:

- stimuloval tržní mechanismus k vyšší účinnosti tím, že oslabuje vliv faktorů působících proti efektivnosti tržního mechanismu (např. zákonodárství omezující zneužívání výsadních postavení).
- se v hospodářství vytvářely v dostatečné míře i veřejné statky a byly sníženy nepřiměřené sociální tvrdosti, které tržní mechanismus produkuje.
- byly vytvářeny předpoklady pro stabilní rozvoj hospodářského systému.

V tomto kontextu je možno uvést, že snahou vlád je usměrňovat aktivitu do těch oblastí, kde tržní principy nezabezpečují dostatečný stimul rozvoje, nebo svými důsledky působí proti širším hospodářským i politickým cílům rozvoje společnosti.

Shrnutí kapitoly

V úvodní části kapitoly je vysvětlena problematika utváření rovnovážné ceny trhu a její důsledky pro situaci na trhu, a to jak z pohledu poptávkové, tak nabídkové strany. Zavedení a rozbor konkurence vysvětluje konkurenci jako neoddělitelnou vlastnost trhu, která ovšem může nabývat různých forem v závislosti na prostředcích konkurenčního boje, ale také na postavení jednotlivých subjektů na straně nabídky. V závěrečné části je zaveden pojem tržní selhání a identifikace jeho zdrojů, s důrazem na externalitu a existenci nedokonalé konkurence (popis selhání bude předmětem samostatné kapitoly v dalším výkladu).

Pomocí učební pomůcky: FUCHS, TULEJA: *Základy ekonomie. Průvodce a cvičebnice k učebnici* si ověřte zvládnutí:

- a) základních pojmů (viz 4.2)
- b) základních poznatků řešením testových otázek (viz 4.5)

Otázky k zamyšlení

1. Vysvětlete působení a funkci tržního mechanismu pomocí tzv. pavučinového modelu.
2. Které příčiny mohou být zdrojem vzniku monopolu?
3. Uveďte příklad sociální tvrdosti vyvolané působením tržního mechanismu.

4. Trh a jeho vlastnosti

4. Které formy nedokonalé konkurence znáte a podle čeho se rozlišují?
5. Které souvislosti stojí v pozadí hospodářské aktivity vlády?
6. Které situace se označují jako tržní selhání?
7. Jak a proč reagují subjekty trhu na rovnovážnou cenu?
8. Uveďte příklad, kdy se projevuje konkurence na straně poptávky.
9. Proč je v ekonomii kladen důraz na konkurenci na straně nabídky?

- Rovnováha spotřebitele
- Indiferenční analýza
- Poptávka, poptávané množství a jejich změny
- Pružnost poptávky

5.

Poptávka na trhu výrobků a služeb

Cíl kapitoly

Analýza poptávky představuje vstupní problém analýzy fungování trhu. Předpokládá se zvládnutí okruhu problémů, pomocí kterých se vysvětluje tvar poptávky a její změny. Především základní souvislosti sloužící k vysvětlení motivace chování spotřebitele – teorie mezní užitečnosti. Ujasnění si vztahu mezi teorií užitečnosti, chováním spotřebitele (kupujícího) a změnami poptávky Vám vytvoří podmínky pro chápání tržních procesů. Navazujícím problémem je elasticita poptávky – především cenová a od ní odvozená klasifikace tržních poptávek. Zavedena je rovněž důchodová elasticita umožňující pochopit, že charakter statku ovlivňuje chování spotřebitele a rostoucí důchod nemusí znamenat zvyšování poptávky ani zvyšování poptávaného množství.

Časová zátěž

- 5 hodin
 - 4 hodiny studium látky ve 4. týdnu semestru
 - 1 hodina procvičení

Způsob studia

Z předchozího textu již máte osvojeno, že změny cen na trzích výrobků a služeb vedou ve svých důsledcích ke změnám v alokaci zdrojů. Tím trh plní svoji základní – alokační funkci. Význam trhu je dán i tím, že se na něm bezprostředně střetává výroba statků a služeb se spotřebou, která dává smysl výrobě a v tržním prostředí je zastoupena poptávkou. Ochota koupit zde vystupuje jako společenské uznání alokace zdrojů. Proto je nutno při studiu poptávky ji vnímat jako faktor objektivizující způsob alokace zdrojů. Je proto obvyklé začínat analýzu trhu analýzou poptávky na trhu výrobků a služeb. Výchozím problémem je rozlišení situací, kdy spotřebitel nemá důvod měnit chování a za jakých podmínek své chování naopak změní. Změna chování je faktorem působícím na změnu poptávky.

5.1 Rovnováha spotřebitele

Spotřebitel vstupuje na trh se záměrem nakoupit statky sloužící k uspokojení potřeb. Jeho cílem je maximalizovat užitek, který mu spotřeba přináší, ale získání užitečného statku předpokládá vynaložení určité oběti, a proto analyzovat poptávku znamená především zkoumat vztahy mezi užitekem a vynaloženou obětí k jeho dosažení. Poptávka je často vymezována jako poměr množství zakoupeného zboží k oběti, která se musí vynaložit k nabytí tohoto zboží. Při rozhodování o tom, které zboží zakoupí, poměřuje tedy spotřebitel, jehož peněžní zdroje jsou zpravidla omezené, dvě veličiny:

- *užitek*, který mu přináší spotřeba
- *oběť* v podobě peněžního vydání spojeného s koupí.

Peněžní jednotky jsou jednoduchým nástrojem měření nákladů spotřebitele. My se pokusíme v této subkapitole odpovědět na otázky, jak vyjadřuje užitek a jaké zákonitosti přitom platí. Východiskem hledání správné odpovědi je **kategorie užitečnost. Vyjadřuje pocit spotřebitele, pocit uspokojení potřeby.** Je to kategorie subjektivní, neboť není důvod, proč by různí spotřebitelé měli pociťovat spotřebu určitého statku jako stejně užitečnou. Čemu přisuzuje jeden velkou užitečnost (sojové boby), u jiného pocit užitku vzbuzovat nemusí. Užitečnost je vlastnost, kterou statek získává tím, že je zakoupen a může být spotřebován, tzn. přinést užitek jako pocit uspokojení ve spotřebě. *Užitečnost ovlivňuje rozhodování spotřebitele o tom, jak vynaloží důchod. Tzn. ovlivňuje utváření poptávky.*

Spotřebitel však nakupuje různé druhy zboží a spotřeba jednotlivých druhů má navíc často charakter opakované spotřeby statku téhož druhu. Z tohoto důvodu *musíme rozlišovat mezi celkovou užitečností a mezní užitečností.*

Celková užitečnost je dána celkovou úrovní uspokojení potřeb, kterou poskytuje soubor spotřebovávaných statků. Zde platí, že s rostoucím množstvím spotřebovávaných statků celková užitečnost roste. Jinými slovy, opakovaná spotřeba zvyšuje celkovou užitečnost.

Zdůraznili jsme, že tentýž statek může být různými spotřebiteli hodnocen co do užitečnosti rozdílně. Musíme zdůraznit i to, že: **ani tentýž spotřebitel nemusí stejný statek vždy hodnotit stejně.**

Jiný pocit uspokojení nám přinese hamburger konzumovaný mezi přednáškami dopoledního výukového bloku v den, kdy jsme nestačili posnídat, a jinak si téhož hamburgeru budeme cenit po vydatné snídani.

Vraťme se k situaci, kdy si hamburgeru vysoce ceníme, neboť nás hlad skutečně sužoval. Pociťujeme uspokojení potřeby je velký, a proto se rozhodneme spotřebu opakovat, tedy pro druhou porci. I tato porce nám nepochybně přinese uspokojení, nicméně užitek, který přináší je menší. Můžeme v opakování spotřeby dále pokračovat, a poznatek se nám bude neustále potvrzovat. Dotýkáme se totiž problému definovaného v ekonomii jako **mezní užitečnost, resp. mezní užitek.**

Mezní užitek vyjadřuje, jaký je přírůstek celkové užitečnosti, jestliže se zvýší množství spotřebovávaného statku o jednotku.

Souvislost prosazující se při opakované spotřebě statku téhož druhu je nazývána **zákon klesajícího mezního užitku.**

Mezní užitečnost spotřebovávaných statků klesá. Výše mezní užitečnosti je závislá na:

- *intenzitě potřeby*
- *dostupnosti statků.*

Zde obecně platí, že *čím je statek vzácnější, tím je jeho mezní užitek vyšší.* Vyjádříme-li funkční závislost graficky a zvolíme jednoduchý příklad opakované spotřeby statku téhož druhu, pak vidíme, že vývojové tendence celkové a mezní užitečnosti jsou opačné. Blíže obrázek 5.1.

Celková
a mezní
užitečnost

5. Poptávka na trhu výrobků a služeb

Rostoucí celková užitečnost a klesající mezní užitečnost jsou důležité souvislosti ovlivňující chování spotřebitele na trhu. *Současně platí*, že spotřebitel *nakupující na trhu více druhů statků* se přitom snaží maximalizovat užitek. Jakou volbu uskuteční, který z možných souborů zakoupených statků je optimální, tzn. že nemohl uskutečnit výhodnější koupi. Tedy, **kdy je spotřebitel v rovnováze?**

Poznámka 5.1. *Je-li užito termínu rovnováha spotřebitele, znamená to, že spotřebitel nemohl uskutečnit lepší volbu.*

Odpověď na výše položenou otázku je poměrně jednoduchá, vrátíme-li se k vymezení užitečnosti a mezní užitečnosti. Již jsme zdůraznili, že spotřebitel poměruje užitek s obětí, kterou podstupuje při získání statků, tj. peněžními náklady (cenou, kterou za statek platí).

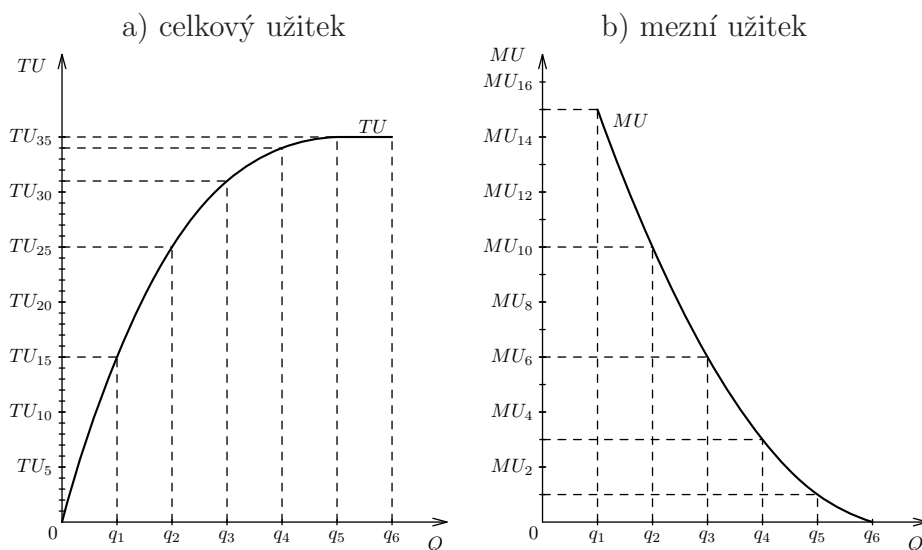
Pro jeho rozhodování je významný poměr:

$$\frac{MU_{A_n}}{P_A}, \quad (5.1)$$

kde: MU_{A_n} – mezní užitek poslední (n -té) spotřebované jednotky A
 P_A – cena zboží A

Q	0	1	2	3	4	5	6
MU	0	15	10	6	3	1	0
TU	0	15	25	31	34	35	35

Tabulka 5.1: Celková a mezní užitečnost

Obrázek 5.1: Celková a mezní užitečnost

Jestliže současně nakupuje a spotřebovává i zboží B, pak také poměruje MU_B (mezní užitečnost zboží B) s jeho cenou, tedy P_B . Spotřebitel vzájemně srovnává užítky, které mu plynou ze spotřeby statků A a B. Položme si otázku:

jak se spotřebitel zachová, jestliže platí:

$$\frac{MU_{B_m}}{P_B} > \frac{MU_{A_n}}{P_A}. \quad (5.2)$$

Znamenalo by to, že *m-tá jednotka zboží B mu přináší vyšší užitek, než n-tá jednotka zboží A*. Má-li k dispozici další peněžní prostředky a sleduje-li maximalizaci užítka, pak nutně *upřednostní spotřebu (m + 1) jednotky B před (n + 1) jednotkou zboží A*.

Jestliže důchod vyčerpal a platí výše uvedená nerovnost, bude spotřebitel v budoucnu upřednostňovat kombinaci:

$$(A_{n-1}, B_{m+1}) \text{ před nyní zvolenou } (A_n, B_m). \quad (5.3)$$

To znamená, že si je vědom, že nevynaložil omezené peněžní prostředky nejlépe. Spotřebitel nedosáhl rovnováhy, má důvod měnit své chování. Opačovaná volba bude jiná a očekává, že mu přinese vyšší užitek.

Budeme-li hledat odpověď na otázku, kdy nebude pociťovat potřebu měnit volbu, tzn. kdy dosahuje nejlepšího výsledku (maximalizuje užitek), zjistíme, že obecně platí: ***spotřebitel usiluje o dosažení rovnosti mezi poměry mezních užitečností jednotlivých druhů zboží vzhledem k cenám, které jsou za zboží placeny, tedy:***

$$\frac{MU_A}{P_A} = \frac{MU_B}{P_B} = \dots = \frac{MU_N}{P_N}. \quad (5.4)$$

Je-li zvolena kombinace splňující uvedenou rovnost, nemohl spotřebitel jednat účelněji při rozdělování důchodu a je v rovnováze.

Na rovnováhu spotřebitele mají vliv nejen změny v potřebách, ale také změny cen. Cenový vzestup u kteréhokoliv ze zboží (např. *L*) způsobí, že mezní užitek zboží *L* ve vztahu k jeho ceně (MU_L/P_L) bude menší než u ostatních zboží.

Proto spotřebitel omezí nákup zboží *L*. Současně platí, že bude-li nakupovat méně zboží *L*, jeho mezní užitečnost vzroste. Dojde k vyrovnání mezního užítka zboží *L* vzhledem k jeho ceně (MU_L/P_L) s mezním užitekem ostatních zboží. Spotřebitel znovu dosáhne rovnováhy.

Proces obnovování rovnováhy spotřebitele se uskutečňuje tak, že spotřebitel omezuje nákupy a spotřebu zboží, jehož cena vzrůstá a naopak, klesající cena vyvolává tendenci k růstu objemu kupovaného zboží (pokud se ostatní podmínky nemění). Tomuto trendu odpovídá již zavedená poptávková křivka.

Maximalizace
užitku

5.2 Indiferenční analýza

Teorie mezní užitečnosti vycházela při svém vzniku z předpokladu, že užitečnost je měřitelná (**kardinalismus**). Tzn. *spotřebitel je schopen určit, jak*

Kardinalismus
a ordinalismus

velký užitek mu přináší spotřeba určitého statku. Tohoto předpokladu se ekonomická teorie postupně zřekla a byla rozpracována indifferenční analýza, která se opírá o předpoklad, že *spotřebitel není schopen říct jak velký užitek mu spotřeba přináší, ale je schopen užitečnost porovnávat*. Může posoudit, co je pro něj užitečnější, je schopen tvořit preferenční stupnice (**ordinalistická verze mezní užitečnosti**). Spotřebitel je schopen rozhodnout, která kombinace spotřeby je pro něj užitečnější, která je méně užitečná, případně, která kombinace spotřeby mu přináší stejný užitek.

V posledním případě je lhostejné, kterou z takových kombinací zvolí. Pro potřeby grafického znázornění zjednodušíme nyní výklad na situaci, kdy volí kombinace ze dvou druhů statků. **Kombinace, které přináší spotřebiteli stejný užitek, leží na tzv. indifferenční křivce (křivce lhostejnosti).**

Grafické zobrazení je na obrázku 5.2.

Body K , L , M představují kombinace spotřeby, které poskytují stejný užitek. Existuje-li kombinace s vyšší užitečností, leží vně křivky (bod R , leží na indifferenční křivce vyššího řádu). Naopak kombinace s nižším užitekem leží pod indifferenční křivkou (bod S). Každá kombinace leží na některé indifferenční křivce. Sít indifferenčních křivek se nazývá indifferenční mapa.

Co platí pro indifferenční křivky?

Vlastnosti
indifferenčních
křivek

Z definice indifferenční křivky plyne, že se neprotínají. Každým bodem prochází jedna indifferenční křivka. Křivky jsou konvexní vzhledem k počátku, neboť tvar indifferenčních křivek vyjadřuje souvislost, kterou vyjadřuje **zákon substituce**:

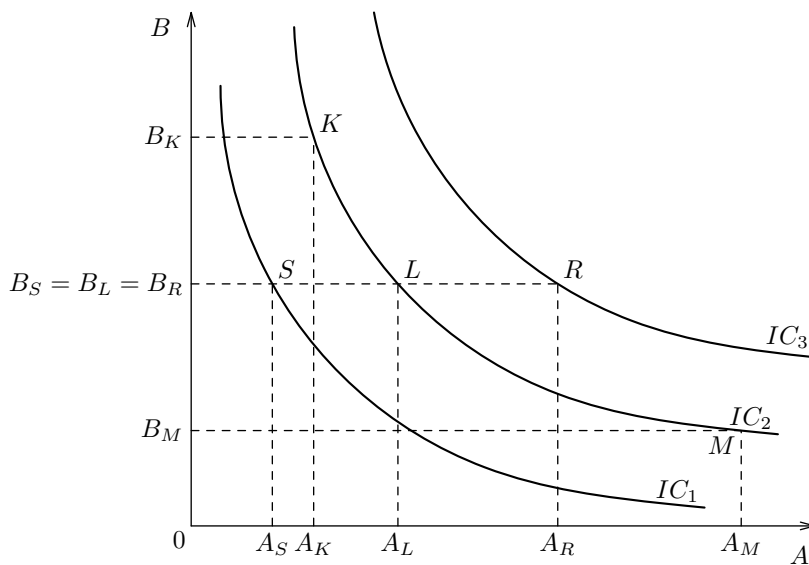
- budeme-li omezovat spotřebu zboží A (viz předchozí obrázek), roste mezní užitek zboží A , které se stává vzácnější.
- abychom udrželi stejný celkový užitek, musí vzrůst spotřeba zboží B , které se tím stává dostupnější (hojnější) ve spotřebě a jeho mezní užitečnost klesá.
- v tomto případě dochází k substituci zboží A zbožím B .

Při substituci obecně platí, čím více budeme omezovat spotřebu statku A , tím větší bude úbytek užítku, který nám statek A přináší. *Jestliže budeme chtít udržet hladinu celkového užítku*, budeme muset ztrátu každé další jednotky spotřeby statku A kompenzovat rostoucím množstvím statku B , jehož mezní užitečnost klesá.

Zákon substituce vyjadřuje: *čím je zboží vzácnější, tím je jeho relativní hodnota substituce vyjádřena zbožím, která se stává hojnější (ve spotřebě), vyšší.*

Pomocí indifferenčních křivek můžeme odvodit i rovnováhu spotřebitele. Stačí, pokud do indifferenční mapy zakreslíme *příjmové omezení* v podobě tzv. **linie příjmu**. Zkonstruujeme ji tak, že vyjdeme ze dvou krajních bodů, tedy budeme předpokládat, že spotřebitel nakupuje vždy jen jeden druh zboží. Maximální množství zboží A vyznačíme na příslušné ose a stejně postupujeme u zboží B . Spojení těchto bodů obdržíme linii příjmu.

Obrázek 5.2: Indiferenční křivka (IC)

Linie příjmu vymezuje všechny dostupné kombinace spotřeby zboží A a B . Ty kombinace, které leží na linii znamenají, že spotřebitel vydává celý disponibilní důchod.

Na obrázku 5.3 je bodem rovnováhy bod E , neboť zvolí-li spotřebitel kombinaci odpovídající tomuto bodu, dosahuje maximálního užitku. *Linie příjmu je v bodě E tečnou k indifferenční křivce.* Kombinace poskytující vyšší užitek musí ležet nad touto indifferenční křivkou a je cenově nedostupná. Všechny cenově dostupné kombinace poskytují nižší užitek.

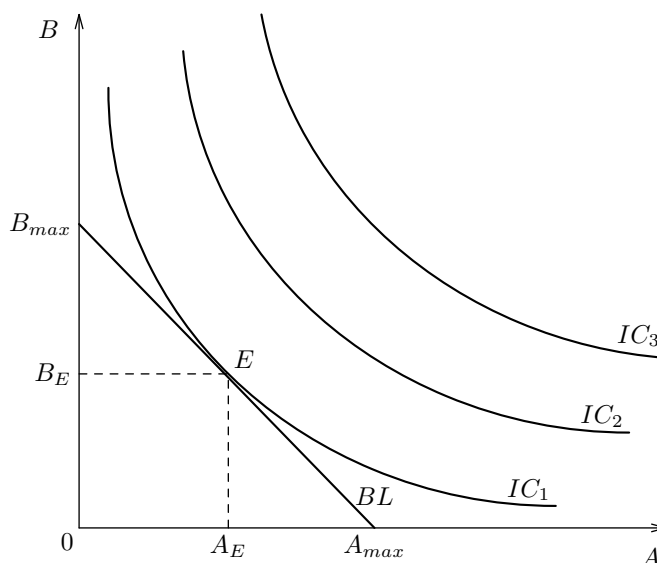
Uchování rovnováhy v bodě E je závislé na důchodových možnostech spotřebitele a cenách zboží.

- Dochází-li k růstu důchodu, posouvá se linie příjmu dál od počátku, pokles důchodu ji k počátku přibližuje.
- Pokles ceny umožňuje nakoupit větší množství zboží, jehož cena klesla a posouvá bod náležející linii příjmu na ose dál od počátku. Při cenovém vzestupu je tomu naopak.

Ve všech těchto případech se mění linie příjmu. Rovnováha se ustavuje v jiném bodě (ale vždy jako bod dotyku tečny, tj. linie příjmu a indifferenční křivky).

Poznámka 5.2. *Tvar indifferenční křivky je závislý na tom, jaký je vztah mezi statky. Jedná-li se o substituty – statky se mohou zastoupit ve spotřebě, je křivka méně zakřivená a u dokonalých substitutů by měla tvar přímky. V případě komplementů – statky, které se ve spotřebě doplňují, je zakřivenější. U dokonalých komplementů, kde spotřeba statků je na sebe vázána v přísně daném poměru by křivka byla zalomená a vzájemné nahrazení je vyloučeno.*

Obrázek 5.3: Rovnováha spotřebitele

5.3 Poptávka, poptávané množství a jejich změny

Poptávku jsme definovali jako funkční závislost mezi dvěma proměnnými, množstvím produkce a cenou produkce. Často se setkáváme s nesprávným používáním pojmu poptávka, které spočívá ve ztotožnění poptávky s poptávaným množstvím. Běžně se např. hovoří o vzestupu či poklesu poptávky v souvislosti se změnami cen statku. V ekonomické teorii je žádoucí důsledně odlišovat poptávku od poptávaného množství.

Změna
poptávaného
množství

Změny poptávaného množství se projevují posunem po poptávkové křivce, zatímco změna poptávky znamená posun křivky.

Poptávka vyjadřuje ochotu nakupovat při různých cenách různá množství a platí, že pohyb ceny a pohyb poptávaného množství jsou (za jinak nezměněných podmínek) právě opačné. **Změna ceny je faktorem, který způsobuje pohyb (posun) po poptávkové křivce.** Poptávka se přitom nemění.

Posun po křivce je projevem tzv. **důchodového efektu**, který může být kladný nebo záporný. Vyjadřuje skutečnost, že *za stejný důchod si můžeme koupit větší množství zboží (jestliže cena klesla) nebo naopak menší množství (po cenovém růstu).*

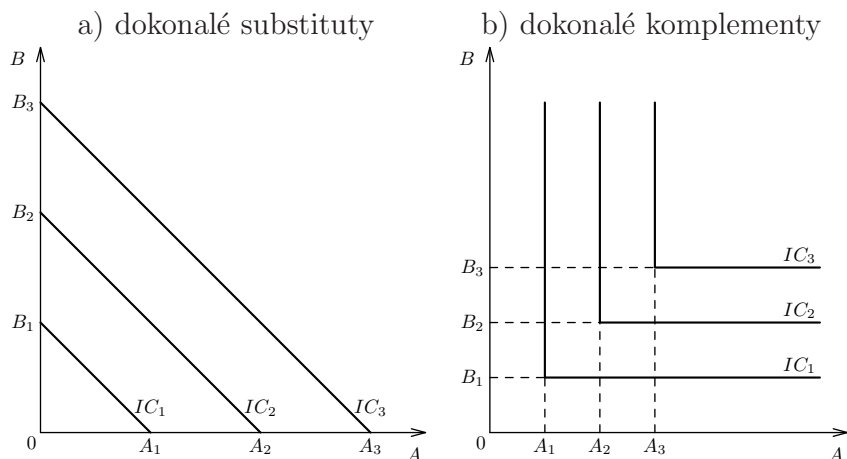

Změna poptávky, tj. posun poptávkové křivky, může být vyvolána působením dvou faktorů:

- změnou nominálního důchodu nebo
- změnou ceny jiných zboží.

Změna
poptávky

Vliv změny nominálního důchodu je zřejmý. Vyšší nominální důchod (zvětšení množství peněžních prostředků, které má spotřebitel k dispozici) umožňuje nakoupit větší množství zboží, naopak pokles důchodu znamená, že při stejných cenách nakoupíme méně zboží, než v předchozím období. Růst

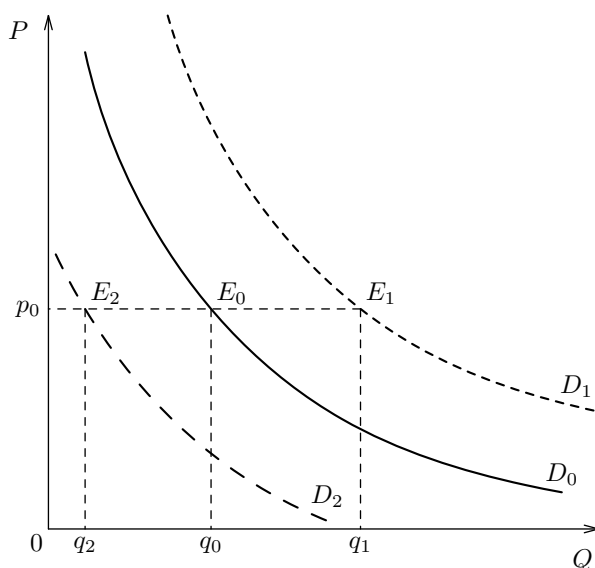

Obrázek 5.4: Indiferenční křivka v případě dokonalého substitutu (a) a dokonalého komplementu (b)

nominálního důchodu posouvá poptávkovou křivku vpravo. Na následujícím obrázku z D_0 do D_1 , což znamená, že při stejné ceně p_0 je možno nakoupit q_1 , tedy větší množství zboží než původní q_0 .

Pokles nominálního důchodu posune poptávku doleva (na úroveň D_2) a vyjadřuje její pokles. Při ceně p_0 je možno koupit množství q_2 , které je menší než výchozí množství q_0 .

Posuny vyvolané změnami velikosti důchodu nejsou u všech druhů zboží stejné. Menší citlivost je u zboží uspokojujících nejnaléhavější potřeby. U zboží méně naléhavých, zejména luxusních, je změna poptávky výrazně vyšší.

Obrázek 5.5: Posun poptávkové křivky vyvolaný změnou důchodu

Popsané souvislosti se nemusí u jednotlivého zboží a v konkrétní tržní souvislosti projevit, neboť např. *růst důchodu může být současně doprovázen*

5. Poptávka na trhu výrobků a služeb

upřednostněním spotřeby zboží cenově náročnějšího a spotřebitel opustí poptávku po zboží, které dříve nakupoval. Pak samozřejmě je růst nominálního důchodu doprovázen omezením poptávky, tzn. jejím posunem doleva. Tento případ se vztahuje k těm zbožím, která se růstem důchodu ocitají v postavení zboží, které je chápáno jako podřadné (statky méněcenné). **V našem zobrazení tedy předpokládáme, že jedinou veličinou, která se změnila, je výše důchodu, zatímco ostatní faktory a souvislosti se nemění.**

K posunu poptávkové křivky může docházet i vlivem tzv. **substitučního efektu**. Každé zboží má na trhu substitut. Substitut je zboží zaměnitelné ve spotřebě a čím je substitut dokonalejší, tím zřetelnější je vliv substitučního efektu na poptávku. **Jsou-li zboží A a C substituty, pak změna ceny zboží C vyvolá posun po poptávkové křivce na trhu C (důchodový efekt), ale současně vyvolá posun poptávkové křivky po zboží A (substituční efekt).**

Dojde-li k růstu ceny výrobku C, část jeho spotřebitelů upřednostní spotřebu substitutu, což znamená přesun peněžních prostředků ve prospěch zboží A. Cena zboží A se nezměnila, ale poptávka se zvýšila (posun stejný jako při růstu nominálního důchodu, tj. doprava). Kdyby došlo k poklesu ceny zboží C, je velmi pravděpodobné, že část spotřebitelů zboží A by přešla ke spotřebě zboží C, jehož mezní užitek se zvýšil. Pokles poptávky po zboží A, jehož cena se nezměnila, odpovídá posunu poptávkové křivky doleva.

Substituční efekt je silně potlačen, nejsou-li na trhu reálné substituty a u skupin komplementárního zboží (vzájemně se doplňujícího ve spotřebě). Jestliže vzroste cena tohoto zboží, snižuje se i objem prodeje komplementárního zboží.

Při analýze poptávky na reálném trhu se můžeme setkat s reakcemi poptávky, které neodpovídají výše uvedeným souvislostem a nedají se pomocí nich objasnit. Je to proto, že na reálném trhu působí vedle výše uvedených faktorů i jiné vlivy a jiné faktory. Mezi nimi hrají dominující roli **očekávání**, která ovlivňují rozhodování kupujících (ale také např. změny preferencí, módní vlivy, vkus atd.). Z běžných tržních situací je každý schopen uvést příklad, kdy růst ceny je doprovázen růstem objemu poptávaného množství. To neznamená, že se tvar poptávkové křivky změnil tak, že s rostoucí cenou je ochota nakupovat větší množství, ale ve skutečnosti působí vlivy vyvolávající růst (vzestup) poptávky. Důvodem růstu poptávaného množství není růst ceny, ale **očekávání, že cena dále poroste**. Proto spotřebitelé chtějí nakoupit více nyní za nižší cenu, než jakou očekávají v budoucnu.

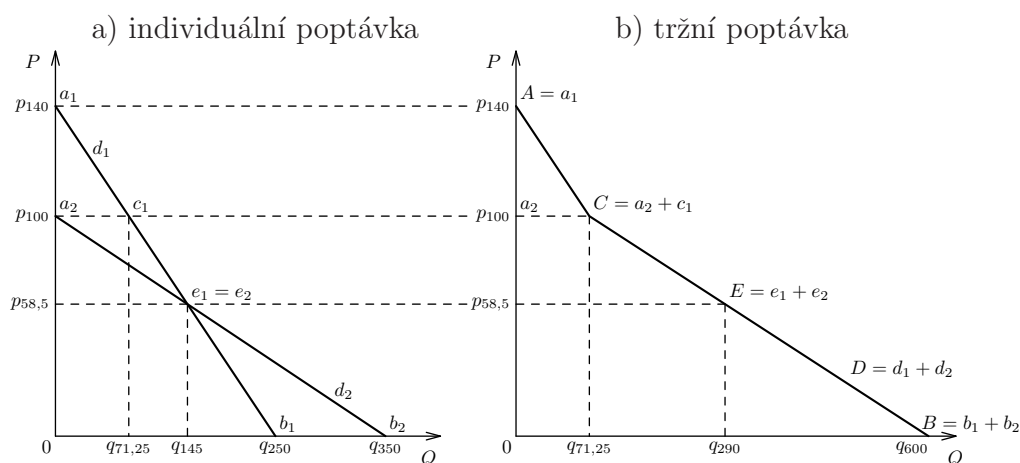

Poznámka 5.3. K výše uvedenému substitučnímu efektu a definici substitutu je nutno doplnit, že substituční efekt je spojen s přesunem peněžních prostředků z poptávky po jednom statku ve prospěch poptávky po jiném statku (růst poptávky). Přitom **není nutné, aby oba statky sloužily k uspokojování téže potřeby**, tedy nejsou zastupitelné při uspokojování určité potřeby. Přesto se projevují jako substituty.

5.4 Pružnost poptávky

Poptávka odráží vztah mezi cenou a poptávaným množstvím. Obecně platí, že se změnou ceny se poptávané množství mění nepřímo úměrně. Současně také platí, že intenzita, s níž se mění množství v závislosti na změně ceny, je u různých zboží různá. V ekonomické teorii hovoříme o *různé cenové pružnosti (elasticitě) poptávky*.

Cenovou elasticitu budeme zkoumat u tržní poptávky, kterou získáme součtem jednotlivých individuálních poptávkových křivek vystupujících na zkoumaném trhu.

Obrázek 5.6: Agregace tržní poptávky

Cenová pružnost poptávky je definována jako poměr procentní změny množství k procentní změně ceny. Koefficient elasticity poptávky e_{DP} je možno vyjádřit vztahem:

$$e_{DP} = \frac{\frac{Q_2 - Q_1}{Q_1 + Q_2}}{\frac{P_2 - P_1}{P_1 + P_2}} \quad (5.5)$$

kde: Q_1 – původně poptávané množství
 Q_2 – nově poptávané množství
 P_1 – původní cena
 P_2 – nová cena

Cenová elasticita poptávky je záporná, protože vztah mezi změnou ceny a změnou množství je u poptávky nepřímo úměrný (s růstem ceny klesá poptávané množství). V učebních textech se zpravidla pracuje s kladnou hodnotou koeficientu elasticity, tzn. je brána absolutní hodnota, případně je možno před zlomek zavést znaménko mínus.

Podle velikosti koeficientu e_{PD} rozlišujeme tři základní typy cenové elasticity. Pro:

- $e_{PD} > 1$ označujeme poptávku jako **pružnou**
- $e_{PD} = 1$ je poptávka **jednotkově elastická** (jednotkově pružná)
- $e_{PD} < 1$ se jedná o poptávku **nepružnou**.

Poptávka je pružná, jestliže změna ceny vyvolá větší změnu poptávaného množství. Např. 5% změna ceny se projeví 10% změnou poptávaného množství.

U jednotkově pružné poptávky jsou obě změny stejné, tedy např. 3% změna ceny v podobě cenového vzestupu způsobí pokles poptávaného množství také o 3 %.

Jestliže změna poptávaného množství je menší než změna ceny, **hovoříme o poptávce nepružné**. Např. 20% cenový pokles se sice projeví vzestupem poptávaného množství, ale jen např. o 4 %.

V ekonomické teorii se můžeme setkat i se dvěma krajními podobami pružnosti, a to s poptávkou dokonale pružnou a poptávkou dokonale nepružnou.

Dokonale pružná poptávka znamená, že poptávané množství se mění, aniž by docházelo ke změně ceny. Poptávané množství se tedy mění libovolně, bez ohledu na cenovou stabilitu. Poptávková křivka je *rovnoběžná s osou množství*.

Dokonale nepružná poptávka je opakem v tom smyslu, že objem poptávaného množství se při změnách ceny nemění. Poptávková křivka má *tvar vertikály*.

Z definice pružnosti plyne, že pružnost poptávky měříme na oblouku poptávkové křivky. Různá úroveň pružnosti se projevuje sklonem poptávkové křivky. Mění se sklon poptávkové křivky signalizuje změnu pružnosti, ale nejsou to veličiny identické. Budeme-li měřit elasticitu poptávky znázorněně přímkou, zjistíme, že koeficient elasticity mění svoji hodnotu.

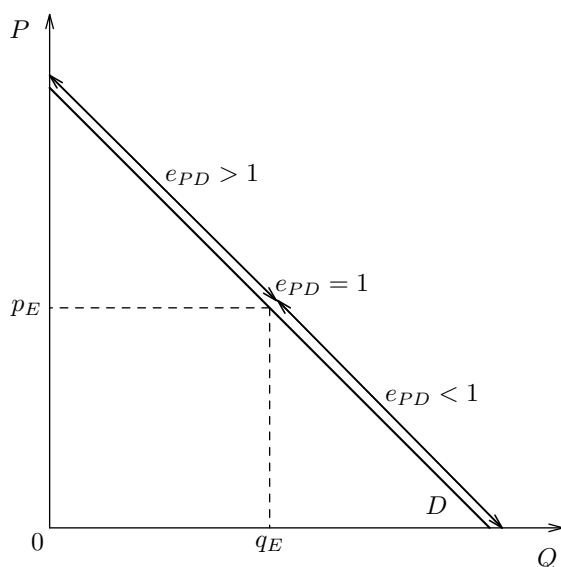
Vztah
elasticity
a celkového
příjmu

Zkoumání pružnosti poptávky má pro firmu význam ve vztahu k celkovému příjmu (množství realizované produkce \times cena). **Cenová elasticita vyjadřuje**, jak reaguje množství na změnu ceny, a pro již zavedené rozlišení elastické, neelastické a jednotkově elastické poptávky musí platit:

- **poptávka je elastická**, jestliže pokles ceny vyvolá takový růst objemu realizované produkce, že *celkový příjem vzroste*.
- **poptávka je neelastická**, jestliže pokles ceny je doprovázen takovým zvýšením realizované produkce, že *celkový příjem klesne*.
- **poptávka je jednotkově elastická** tehdy, když pokles ceny je doprovázen zvýšenou realizací produkce, ale *celkový příjem se nezmění*.

Pokud bychom uvažovali o cenovém růstu, který je doprovázen snížením množství realizované produkce, pak musí platit:

- je-li poptávka elastická, celkový příjem klesne

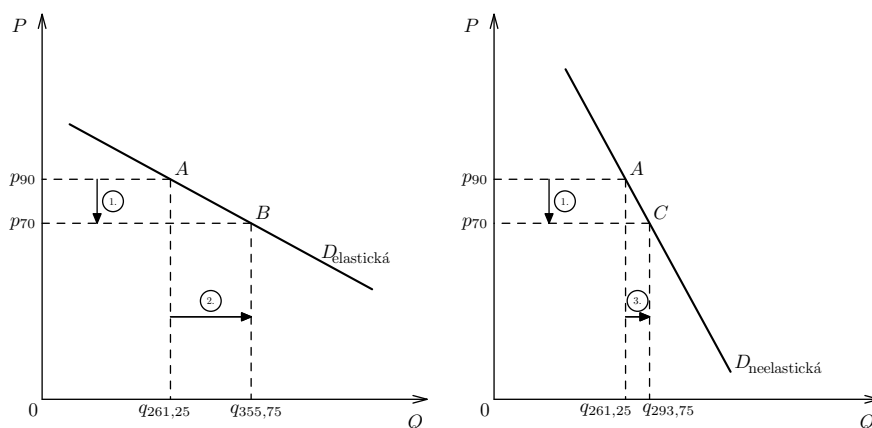
Obrázek 5.7: Elasticita přímky

- je-li poptávka jednotkově elastická, celkový příjem se nemění
- je-li poptávka neelastická, celkový příjem vzroste.

Souvislost můžeme ilustrovat obrázkem 5.8.

Pružnost poptávky je ovlivňována zejména těmito faktory:

- postavením, které zaujímá zboží ve spotřebním koši. U předmětů denní spotřeby je pružnost menší než u zboží, která mají charakter předmětů dlouhodobé spotřeby nebo luxusních předmětů.
- postavením zboží na trhu vzhledem k substitutům. Má-li zboží adekvátní substituty, je pružnost vyšší, neboť změna ceny umožňuje přesun části poptávky k substitutům.
- vývoj očekávání spotřebitelů.

Obrázek 5.8: Změna celkového příjmu v závislosti na cenové elasticitě

Poznámka 5.4. Jak jsme již upozornili, vzhledem ke zřejmému vztahu mezi pružností a sklonem poptávkové křivky, dochází často ke zjednodušenému interpretování pružnosti ze sklonu křivky. Z pouhého tvaru (sklonu) křivky není

možno vyvozovat závěr o pružnosti či nepružnosti. Při srovnávání různých poptávkových křivek je nutno přísně respektovat měřítko na jednotlivých osách.

Důchodová
elasticita

Elasticita poptávky může být zkoumána i ve vztahu k důchodu. Z předchozího výkladu je zřejmé, že elasticita vyjadřuje citlivost reakce poptávky na podnět v podobě změny jiného faktoru, v případě cenové elasticity se jednalo o reakci poptávky poptávaným množstvím při změně ceně. V případě důchodové elasticity se tedy jedná o citlivost poptávky, která je vyvolána změnou důchodu spotřebitele. Můžeme ji definovat jako poměr:

$$e_{DI} = \frac{\frac{Q_2 - Q_1}{Q_1 + Q_2}}{\frac{I_2 - I_1}{I_1 + I_2}} \quad (5.6)$$

kde: Q_1 – původní důchod

Q_2 – nový důchod

Při analýze důchodové elasticity rozpoznáme, že je nutno rozlišovat statky:

- a) **normální** – s rostoucím důchodem jich nakupuje spotřebitel větší množství. Normální statky však můžeme rozdělit na dvě základní skupiny podle toho, jaký je vztah mezi změnou (přírůstkem) důchodu a přírůstkem poptávaného množství. Rozlišujeme statek:
 - *luxusní* – pokud poptávané množství roste rychleji než důchod, tedy s rostoucím důchodem je nákup těchto statků upřednostňován,
 - *nezbytné* – poptávané množství roste pomaleji než důchod.
- b) **méněcenné** – růst důchodu je doprovázen poklesem poptávaného množství. Spotřebitel přechází ke kvalitnějším statkům.

Shrnutí kapitoly

V úvodní části je vysvětleno, za jakých podmínek se spotřebitel dostává do rovnováhy. K argumentaci jsou využity základní souvislosti teorie mezní užitečnosti. Od chování spotřebitele se odvozuje vývoj poptávky na trhu výrobků a služeb a především by měl být pevně uchován poznatek vyjadřující, kdy spotřebitel je případně není nucen měnit své tržní chování a jaké to má důsledky pro poptávku po daném výrobku a poptávku po jiných výrobcích. Proto je důraz položen na rozlišování změn, které provází poptávkovou stranu trhu v důsledku změny tržní ceny poptávaného výrobku (důchodový efekt) a změn poptávky v důsledku změn cen substitutů (substituční efekt) nebo v důsledku změny důchodu spotřebitele. Závěrečná část kapitoly je věnována problematice cenové a důchodové elasticity tržní poptávky.

Pomocí učební pomůcky: FUCHS, TULEJA: *Základy ekonomie. Průvodce a cvičebnice k učebnici* si ověřte zvládnutí:

- a) základních pojmů (viz 5.2)
- b) základních poznatků řešením testových otázek (viz 5.5)

Otázky k zamyšlení

1. Zapište podmínku rovnováhy spotřebitele a vysvětlete co vyjadřuje.
2. Co vyjadřuje teorie mezní užitečnosti?
3. Kterou souvislost vyjadřuje zákon substituce?
4. Které faktory mohou vyvolat změnu poptávky?
5. Vysvětlete, proč v tečném bodě indifferenční křivky a linie příjmu dosahuje spotřebitel rovnováhy
6. Čím se odlišují statky normální a méněcenné
7. Čím se liší předpoklady kardinalistické a ordinalistické analýzy?
8. Jaký závěr o poptávce můžete vyslovit, když na trhu platí, přestože roste tržní cena, zvyšuje se nakupované množství produkce.

- Mezní produkt
- Náklady firmy
- Příjmy a zisk firmy
- Minimalizace nákladů

6.

**Nabídka na trhu výrobků
a služeb**

Cíl kapitoly

V kapitole získáte základní poznatky a osvojíte si nástroje, pomocí nichž bude v následujících kapitolách vysvětlováno chování firmy v podmínkách tržního hospodářství. Důraz je kladen na pochopení kategorie náklady firmy a především jejich vlastností ve vztahu ke změnám rozsahu výroby. Zdůrazněny jsou odlišnosti krátkého období (pouze určité vstupy mohou být měněny, některé vstupy jsou fixní a nepůsobí tak na změnu nákladů) a dlouhého období (kdy se všechny vstupy chovají variabilně). Pozornost je věnována zdůraznění významu nákladů, ale také skutečnosti, že jejich vypovídací schopnost pro rozhodování firmy je založena na srovnání s příjmy. Pro další výklad je nezbytné zvládnutí vztahu celkových veličin (příjmů a nákladů), ale především veličin mezních a průměrných.

Časová zátěž

- 5 hodin
 - 4 hodiny studium látky v 5. týdnu semestru
 - 1 hodina procvičení

Způsob studia

Vzhledem k tomu, že smyslem kapitoly je vybavit studenta poznatky, pomocí kterých bude popisováno a analyzováno chování firmy na trhu, je nutno nejen zvládnout základní vymezení nákladových položek, ale věnovat zvýšenou pozornost ujasnění si, o čem jednotlivá nákladová vyjádření vypovídají a jakou to hraje roli při popisu a analýze chování firmy.

6.1 Mezní produkt

Nabídku na trhu výrobků a služeb představují firmy vystupující v roli prodávajících. I firma je tržním subjektem stojícím před neustále se opakující volbou. Produkce, kterou firma dodává na trh, je výsledkem využívání výrobních faktorů, které firma nakupuje. Jestliže stojí na trhu v postavení nabízejícího, pak proto, že *přinesla oběť* v podobě výdajů spojených s nákupem a používáním výrobních faktorů a jenom proto, že *očekává užitek* z realizovaného prodeje. Očekává rozdíl mezi náklady na činnost firmy a výnosem z realizovaných prodejů (zisk).

Při rozhodování musí firma odpovědět na dva okruhy otázek. První okruh je spojen s produktem, tedy *jaký produkt vyrábět*, případně v jakém množství. Druhý okruh se týká výrobních faktorů, především otázka, jakou kombinací výrobních faktorů pro výrobu použít.

Produkční funkce

Výroba je vždy vztahem mezi vstupy a výstupy, který je v ekonomické teorii popisován pomocí produkčních funkcí. Obecně můžeme *produkční funkci zapsat ve tvaru*:

$$Q = f(F_1, F_2, \dots, F_n), \quad (6.1)$$

kde: Q – objem produkce (výstup)
 F_1, F_2, \dots, F_n – výrobní faktory

Budeme-li vycházet ze tří základních výrobních faktorů: kapitálu (K), práce (L) a půdy (P), pak produkční funkce má tvar:

$$Q = f(K, L, P). \quad (6.2)$$

Produkční funkci můžeme zapsat pro každou firmu, jejich sdružení, či jakýkoliv vyšší agregovaný celek. Její podoba závisí na technické úrovni kapitálových statků, používané technologii, způsobu řízení, kvalitě práce aj. Produkční funkce představuje vztah mezi **maximálním množstvím výstupu**, které může být vyrobeno a vstupy potřebnými k dosažení tohoto výstupu. **Je definována při daném stavu (úrovni) techniky a technologie.** Za takto definovaných podmínek závisí výstup především na množství výrobních faktorů a jejich kombinaci. Vlastnosti produkční funkce závisí rovněž na časovém horizontu, ve kterém firma rozhoduje.

V krátkém období není firma schopna měnit rozsah všech vstupů. Vyjdeme-li z předpokladu, že firma užívá faktory kapitál a práce, pak v krátkém období může měnit rozsah pouze výrobního faktoru práce (variabilní vstup), zatímco rozsah kapitálu (kapitálových statků) nelze měnit (fixní vstup).

- Zvýšením rozsahu variabilního vstupu dosahuje **výnosů z variabilního výrobního faktoru.**

V dlouhém období jsou variabilní oba dva výrobní faktory práce i kapitál, a proto firma může optimalizovat při změně jejich rozsahu i jejich vzájemný poměr. Vytváří se podmínky pro substituci výrobních faktorů.

- Při zvyšování množství obou výrobních faktorů realizuje firma **výnosy z rozsahu.**

V předchozím textu jsme se již seznámili s těmito souvislostmi, které se vztahují k užívání výrobních faktorů. Na tyto poznatky nyní navážeme a pro přírůstek celkové produkce dosažený zvýšením množství některého z výrobních faktorů o jednotku budeme používat již zavedený pojem **mezní produkt.**

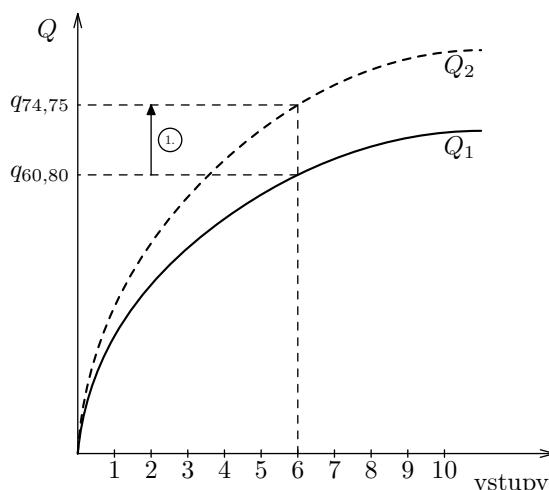
*Pokud při užívání zdrojů dojde ke změně, která umožní ze stejných zdrojů vyprodukovat větší množství výstupů (resp. dosáhnout stejného výstupu pomocí menšího množství vstupů), budeme hovořit o **technologické změně. Technologická změna posouvá produkční funkci.***

Na obrázku 6.1. představuje Q_1 produkční funkci při původní technologii. Q_2 je produkční funkce po zavedení dokonalejší technologie (po uskutečnění technologické změny). Představuje maximální výstupy, které je možno vyprodukovat při daném množství vstupů.

Protože se mezní produkt vztahuje k určitému výrobnímu faktoru, budeme rozlišovat mezní produkty jednotlivých výrobních faktorů.

Mezní produkt kapitálu (MPK) můžeme definovat jako zvýšení fyzického objemu produkce dosažené zvýšením množství používaného kapitálu

6. Nabídka na trhu výrobků a služeb

Obrázek 6.1: Technologická změna

o jednotku za podmínky, že množství ostatních výrobních faktorů se nezměnilo. Obdobně můžeme definovat *mezní produkt práce (případně půdy)* jako přírůstek celkového fyzického objemu produkce založený na zapojení dodatečné jednotky práce (půdy) do výroby, aniž by se měnilo množství ostatních výrobních faktorů.

Při respektování předpokladů a souvislostí spojených se zákonem klesajících výnosů, můžeme zde hovořit o **zákonu klesajícího mezního produktu**. Tato souvislost se prosazuje od určité kombinace vstupů. To znamená, že mezní produkt (např. práce) může nejdříve růst, dosahuje maxima a poté (při fixním kapitálovém vstupu) klesá. Produktivita dodatečných jednotek práce se mění. **Produktivitu výrobního faktoru práce vyjádříme pomocí tzv. průměrného produktu** (poměr celkového výstupu Q k množství vynaložené práce L), tato veličina se označuje jako průměrný produkt práce (AP_L).

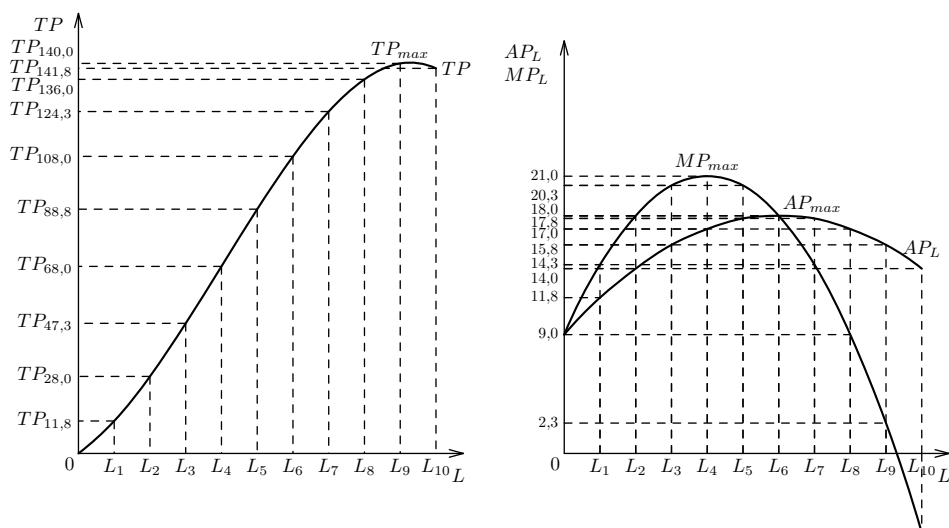
$$AP_L = \frac{Q}{L}. \quad (6.3)$$

Pro celkový výstup budeme užívat označení celkový produkt (TP). Pro vzájemný vztah veličin, kterými měříme výstupy, platí následující souvislosti.

L	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
TP	0,0	11,8	28,0	47,3	68,0	88,8	108,0	124,3	136,0	141,8	140,0
MP		14,3	18,0	20,3	21,0	20,3	18,0	14,3	9,0	2,3	-6,0
AP		11,8	14,0	15,8	17,0	17,8	18,0	17,8	17,0	15,8	14,0

Tabulka 6.1: Celkový, průměrný a mezní produkt

Poznámka 6.1. Grafické zobrazení i hodnoty v tabulce jsou dosazeny programem automaticky na základě funkčního předpisu. Proto přiřazuje určitou hodnotu AP i MP pro $L = 0$. Graf je pouze ilustrativní a zdůrazňuje, že

Obrázek 6.2: Vztah TP , AP a MP

růst TP je zastaven, pokud $MP = 0$, a že klesající MP zpomaluje růst AP a když hodnota MP klesne pod úroveň AP , je AP klesající.

Mezní produkt, stejně jako celá produkce, nabývá zbožní podobu a je na trhu realizován za peníze. Zvýšení celkového příjmu vyvolané realizací mezního produktu se nazývá **příjem z mezního produktu**. Příjem z mezního produktu má klesající tendenci, za předpokladu, že ceny se nemění.

Nemůže tedy být lhostejné, jakou kombinaci výrobních faktorů firma zvolí. Jednotlivé kombinace nejsou stejně výhodné. Existuje však i taková, že výrobce nemůže volit lepší. Odpověď na otázku, co pro takovou kombinaci musí platit, již známe (nebo alespoň tušíme).

Kdyby při určité kombinaci výrobních faktorů, např. práce a kapitálu, byl výsledek takový, že dodatečná jednotka vloženého kapitálu by přinesla vyšší mezní produkt než dodatečná jednotka práce, vložil by podnikatel dodatečné prostředky do kapitálu. Tím by dosáhl vyššího mezního produktu, tedy většího přírůstku celkové produkce a celkové tržby.

Optimální kombinaci představuje takový poměr mezi výrobními faktory, při kterém se mezní produkty výrobních faktorů sobě rovnají.

Samozřejmě v tržním prostředí, kde se výrobní faktory nakupují, musí být mezní produkt vztažen k cenám výrobních faktorů. Při optimální kombinaci výrobních faktorů přinese peněžní jednotka vložená do poslední jednotky kteréhokoliv výrobního faktoru stejný užitek.

Změna rozsahu produkce v podobě jejího zvýšení předpokládá určitý čas, ve kterém je možno rozhodnutí realizovat. Běžně se v ekonomii rozlišují tři časové horizonty. Dělení vychází z možností rozšiřování výroby:

- **velmi krátké období** – výrobce není schopen rozšířit nabídku produkce

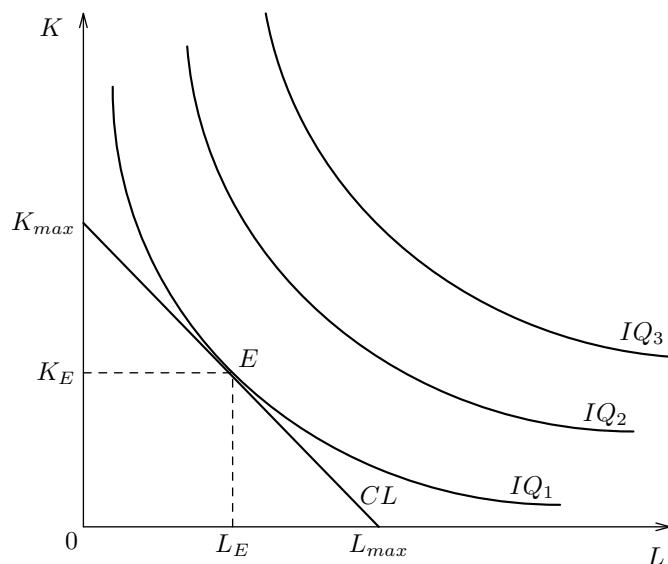
Délka časového období v mikroekonomii

6. Nabídka na trhu výrobků a služeb

- **krátké období** – výrobci jsou schopni zvyšovat objem produkce tím, že uvádějí do chodu existující nevyužitou výrobní kapacitu, tzn., že rozsah reakce je omezený
- **dlouhé období**, ve kterém je možno zvyšovat objem produkce cestou zavádění nových výrobních kapacit.

Produkční funkce dlouhého období

Již jsme uvedli, že s přechodem k delšímu časovému období mohou firmy měnit rozsah kapitálu a tím se otevírá možnost volit z různých kombinací mezi prací a kapitálem. Tentýž výstup je možno dosáhnout různými kombinacemi výrobních faktorů. Nahrazování jednoho faktoru druhým se nazývá substituce výrobních faktorů. Jestliže se omezíme na dva výrobní faktory – práci a kapitál, leží *stejné výstupy na křivce, která má tvar indifferenční křivky a nazývá se izokvanta (IQ)*. Pokud jde o velikost produktu (bod na izokvantě), je pro firmu lhostejné, kterou kombinaci kapitálu a práce zvolí. Izokvanta zobrazuje, že tentýž výstup je možno dosáhnout kombinací různých množství variabilních výrobních faktorů.

Obrázek 6.3: Rovnováha firmy

Vzhledem k tomu, že se výrobní faktory nakupují za ceny, vstupují do rozhodování rozpočtová omezení (konstruujeme obdobně jako linii příjmu spotřebitele a označujeme termínem **izokosta** – *CL*). I v tomto případě je bod dotyku rozpočtové linie a izokvanty bodem rovnováhy, tentokrát však firmy. Pomocí daného množství peněžních prostředků byla nakoupena ta kombinace výrobních faktorů, která umožnila dosažení nejvyššího dostupného výkonu.

I v tomto případě znamená změna rozpočtového omezení změnu rovnováhy. Vliv mají i změny cen výrobních faktorů. Firma při svém rozhodování musí sledovat zisk, který je základem rozvoje firmy, a to bez ohledu na konkrétní podobu tržní strategie v daném období. Pro úvod si můžeme zjednodušeně umístit rozhodovací proces do vzájemného vztahu tří veličin: ceny, nákladů (které jsou součástí ceny) a zisku (který vstupuje do rozhodování jako rozdí-

lová veličina ceny produkce a nákladů s ní spojených). Proto začneme rozbor tržního chování firmy rozbořením nákladů.

6.2 Náklady firmy

K výrobě produkce, kterou firma dodává na trh, nakupuje firma výrobní faktory, za které platí. Firmě vznikají náklady.

Náklady rozumíme peněžní výdaje spojené s výrobou a realizací tržní produkce. Pokud budeme chtít popsat tržní chování firmy zjistíme, že uvedené vymezení nákladů je příliš široké. Celkové peněžní výdaje můžeme nazírat z různých hledisek a rozlišit relativně samostatné významné nákladové položky. Rovněž způsob vyjádření nákladů je závislý na tom, jaký problém hodláme analyzovat. Těmto okolnostem je třeba věnovat pozornost, neboť:

- *náklady samy o sobě jsou sice důležité, ale ekonomický význam získávají tehdy, když je porovnáme s příjmy.*
- *ne všechny složky nákladů jsou stejně významné pro rozhodování, neboť mají rozdílnou dynamiku vývoje ve vztahu k množství produkce.*
- Navíc, jak brzy uvidíme, při analýze nákladů musíme pečlivě přihlížet k délce časového období, v němž náklady zkoumáme.

V obecné ekonomické teorii dělíme náklady do dvou skupin:

- **fixní náklady (FC) – zahrnují takové nákladové položky, které se s rozsahem výroby nemění. V krátkém období není možno fixní náklady změnit.** Tyto náklady firma uhraduje i při nulovém rozsahu výroby (např. náklady na údržbu stavebních a strojích zařízení).
- **variabilní náklady (VC) – s rostoucím objemem výroby vzrůstají.**

Součtem variabilních a fixních nákladů získáme tzv. **celkové náklady (TC)**.

V rozhodování firmy hrají důležitou roli náklady na jednotku produkce, tzv. **průměrné (jednicové) náklady – AC**. Jejich velikost je závislá na celkových nákladech a objemu produkce, tedy:

$$AC = \frac{TC}{Q}. \quad (6.4)$$

Vzhledem k vymezení celkových nákladů můžeme i u průměrných nákladů rozlišovat jejich fixní složku (**AFC**) a variabilní složku (**AVC**). Křivka průměrných fixních nákladů klesá s rozšiřováním výroby. Průměrné variabilní náklady nejdříve klesají a od určitého rozsahu produkce rostou.

Obdobnou vývojovou tendenci mají i průměrné náklady jako celek. Čím je jejich vývoj vyvolán? Odpověď nabídne zavedení tzv. mezních nákladů. **Mezními náklady (MC)** rozumíme dodatečné náklady vyvolané zvýšením objemu produkce o jednotku. **Vyjadřují**, co stojí každá další jednotka produkce. **MC** vyjadřují přírůstek krátkodobých **TC**.

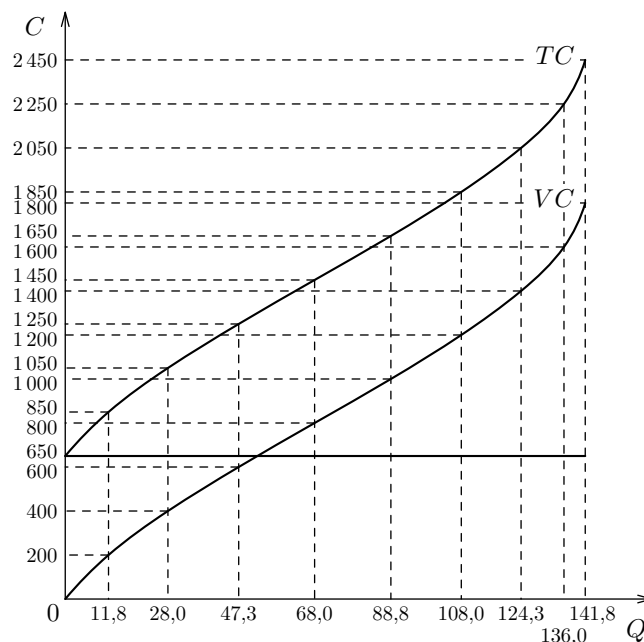
Mezní náklady jsou přírůstkovou veličinou a v krátkém období se prosazuje tendence k jejich růstu (viz zákon klesajících výnosů a mezního produktu).

Dělení
nákladů
v krátkém
období

Mezní
náklady

6. Nabídka na trhu výrobků a služeb

Obrázek 6.4: Celková náklady a jejich složky

Mezní náklady n -té jednotky produkce vypočítáme jako přírůstek celkových nákladů:

$$MC_n = TC_n - TC_{n-1}. \quad (6.5)$$

Jejich grafickým vyjádřením je křivka nejdříve klesající a poté rostoucí. Jestliže mezní náklady nejdříve klesají a poté rostou, pak rostoucí křivka celkových nákladů mění svůj sklon. Vztah mezi náklady si ilustrujeme pomocí tabulky 6.2.

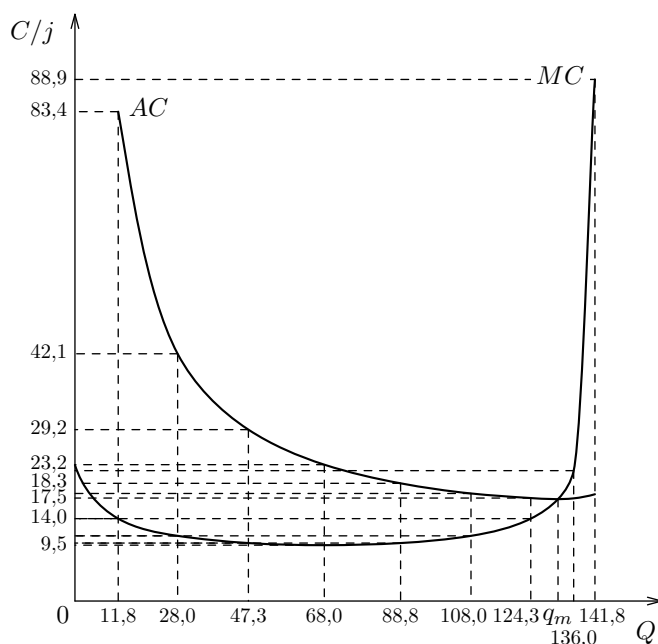
V tabulce je zachycen vztah mezi mezními a průměrnými náklady, který plyne ze způsobu definice průměrných nákladů. **Mezní náklady ovlivňují vývoj variabilních i celkových nákladů.** Tím se jejich vliv projevuje i do nákladů průměrných, jejichž pokles se růstem mezních nákladů postupně zpomaluje, je zastaven a křivka průměrných nákladů získává růstovou tendenci. *Přitom platí, že křivka mezních nákladů protíná křivku průměrných nákladů v jejím minimu.*

Q	0,0	11,8	28,0	47,3	68,0	88,8	108,0	124,3	136,0	141,8
TC	650	850	1050	1250	1450	1650	1850	2050	2250	2450
FC	650	650	650	650	650	650	650	650	650	650
VC	0	200	400	600	800	1000	1200	1400	1600	1800
MC		14,04	11,11	9,88	9,52	9,88	11,11	14,04	22,22	88,89
AC		83,40	42,14	29,21	23,24	20,06	18,33	17,55	17,50	18,20

Tabulka 6.2: Vztah mezi náklady

Vztah obou křivek nám poskytne i další důležité informace. Především, je-li rozsah výroby $q_1 < q_m$, může firma svoji produkci zvyšovat a její výroba se

Obrázek 6.5: Vztah průměrných a mezních nákladů

zlevňuje (AC klesají). Naopak, jestliže bude firma vyrábět větší množství produkce než q_m , např. 141,8 jednotek, pak rychlý růst mezních nákladů již výrobu zdražuje. V případě m -té jednotky produkce jsou mezní a průměrný náklad shodné, u každé další jednotky platí, že její mezní náklad je vyšší než jsou průměrné náklady.

Krátkodobou analýzu nákladů doplníme o zavedení průměrných fixních nákladů (AFC) a průměrných variabilních nákladů (AVC). Z definice fixních nákladů (nemění se s rozsahem výroby) vyplývá, že průměrné fixní náklady budou klesající. S rozšiřováním výroby, tzn. růstem produkce, se hodnota fixních nákladů rozkládá na stále větší soubor produkce.

$$AFC = \frac{FC}{Q}. \quad (6.6)$$

Variabilní náklady s rozsahem výroby rostou. Tvar křivky průměrných variabilních nákladů je ovlivněn vývojem mezních nákladů.

$$AVC = \frac{VC}{Q}. \quad (6.7)$$

Stejně jako průměrné náklady nejdříve klesají, v bodě minima jsou protínány mezními náklady a poté rostou. Protože platí:

$$AC = AFC + AVC, \quad (6.8)$$

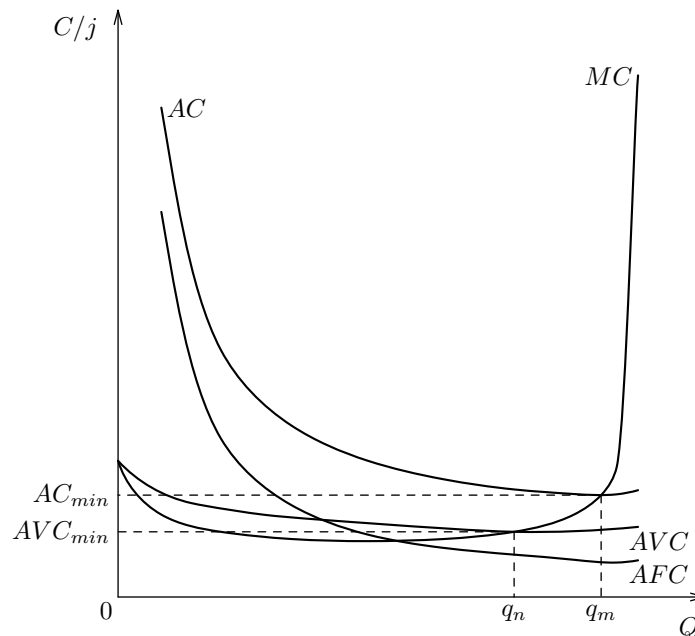
křivka AVC se přibližuje ke křivce AC .

Může vůbec firma vyrábět efektivně větší množství produkce než je q_m ? Odpověď je závislá na časovém horizontu, ve kterém budeme problém posuzovat. Z hlediska krátkého období bude platit:

6. Nabídka na trhu výrobků a služeb

- jakékoliv větší množství produkce nebude firma vyrábět s minimálními možnými náklady na jednotku produkce
- přesto, jak uvidíme v dalším výkladu, se jí to může vyplatit. Bude dosahovat vyšší efektivity, neboť ta je závislá na vztahu příjmů a nákladů. Neplatí, že tento vztah je pro firmu vždy nejprůzračnější tehdy, když vyrábí s minimálními průměrnými náklady.

Obrázek 6.6: Průměrné náklady krátkého období

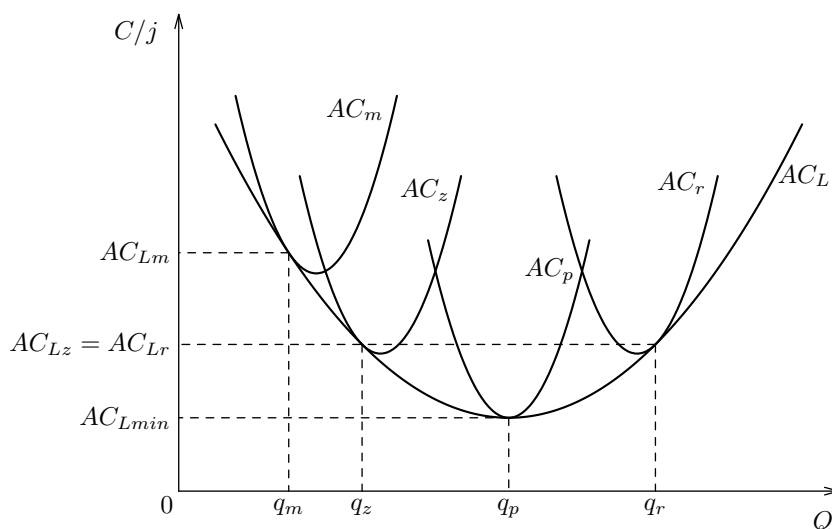

Problém však může být posuzován z hlediska dlouhého období a platí, že *do-statečně dlouhé období* umožňuje firmě využívat dodatečné výrobní faktory. Investiční aktivita umožňuje udržet, případně snížit mezní náklady, které by při využívání stávajících kapacit neúměrně vzrostly. **Nové investice znamenají přechod k novým, směrem doprava posunutým křivkám mezních a průměrných nákladů.** Tím se rozsah výroby $q_z > q_m$, který byl neúměrně nákladný při předchozí úrovni kapitálových statků a technologií, stává nákladově přitažlivý. Na obrázku 6.7 jsou indexem m označeny podmínky původního kapitálového vybavení a indexem z podmínky po provedených investicích. Nejen, že množství q_z je nyní možno vyrábět s nižšími náklady, ale v tomto konkrétním případě se ještě otevírá prostor $q_p - q_z$ pro další rozšiřování výroby, které je doprovázeno snižováním průměrných nákladů.

Snaha o výrobu produkce rozsahu q_p, q_r by se však mohla realizovat znovu jen na základě dodatečných investic.

Nákladové křivky v našich grafech mají platnost pro krátké období. Z dlouhodobého hlediska dochází k jejich posouvání, které vyjadřuje možnost vyrábět vyšší množství produkce s nižšími náklady. Zdokonalení jsou pro danou úroveň techniky konečná, existuje hranice zdokonalení, optimum, po jehož překročení již není možné dosahovat růstu výkonu a snižování průměrných nákladů.

dů současně. Existuje **obalová křivka**, která představuje průměrné náklady z hlediska dlouhého období AC_L .

Obrázek 6.7: Dlouhodobá křivka průměrných nákladů

Svá rozhodnutí o rozsahu výroby firma nevyvozuje z poměrování samotných nákladů, ale vždy ve vztahu k příjmům. Jak uvidíme, není pro firmu významné to množství produkce, při kterém jsou minimalizovány náklady na jednotku produkce (minimální AC). Těmito náklady není zaručen nejvyšší zisk. Dlouhodobé mezní náklady mají obvyklý tvar U-křivky, a pak prochází minimem LAC .

6.3 Příjmy a zisk firmy

Za realizované zboží a služby pobírá firma příjem. **Celkový příjem (TR)** jsou veškeré peněžní příjmy (tržby), které firma získá za realizovanou produkci. Tedy:

$$TR = P \cdot Q. \quad (6.9)$$

Pokud se cena nemění, pak celkový příjem roste s rostoucím objemem realizované produkce.

Na reálném trhu se ceny mění v závislosti na vztahu mezi nabídkou a poptávkou. Protože se mění i množství realizované produkce, nemůžeme křivku celkového příjmu, ani její trend, jednoznačně popsat. Pro každý objem realizované produkce a příslušné tržní ceny můžeme vyjádřit rozdíl mezi celkovým příjmem a celkovými náklady ($TR - TC$), tedy **zisk nebo ztrátu**.

O zisku hovoříme, je-li rozdíl kladný. V opačném případě se jedná o ztrátu. I přesto, že se vymezení zdá být jednoznačné, rozlišujeme v ekonomii **dvojitý pojetí zisku**, které je důsledkem již známé možnosti interpretovat dvojitým způsobem náklady.

Při prvním pojetí můžeme hovořit o **účetním zisku**. V něm je zachycen pohled podnikatele vycházejícího z nákladů evidovaných v účetních knihách

6. Nabídka na trhu výrobků a služeb

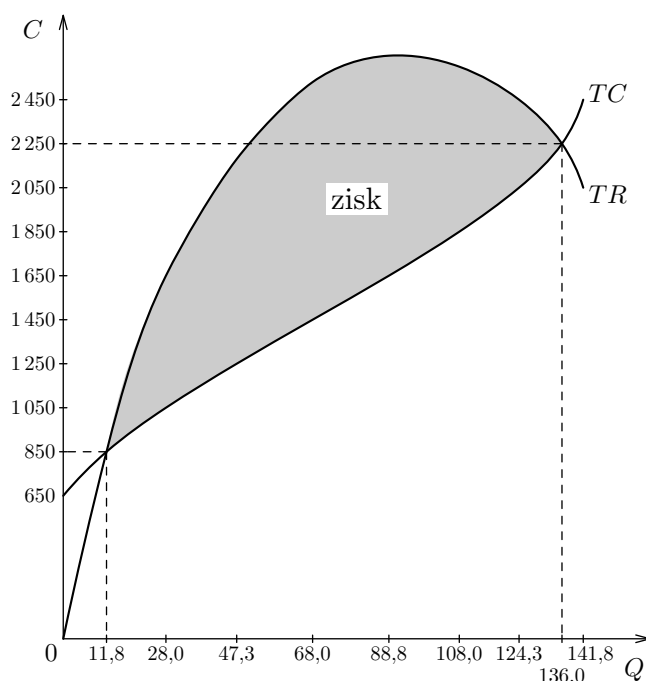
(tzv. *explicitní náklady*). Jsou to položky, které podnikatel *skutečně vynaložil* v peněžní formě (nákup strojů, zařízení, surovin, energie, mzdy aj.). Podnikatel odečte náklady od příjmu a rozdíl je ziskem, který slouží k poměrování úspěšnosti.

Vedle tohoto úzce praktického pojetí zisku pracuje ekonomie s koncepcí tzv. **čistého ekonomického zisku**.

Toto pojetí vychází z poznání, že podnikatel může vynakládat ve skutečnosti náklady vyšší, než jsou náklady účetně vedené. *Vynakládá je v souvislosti s používáním výrobních faktorů, které jsou v jeho vlastnictví a za které neplatí*. Např. pokud by vykonával práci pro jiného podnikatele, pobíral by mzdu. Jestliže používá své dodatečné kapitálové zdroje, neplatí z nich sobě úrok, ale ten, kdo si zapůjčí kapitál k podnikání, musí platit úrok, který je nákladem. Ve všech těchto případech se jedná o možnost alternativního využití výrobních faktorů, které jsou ve vlastnictví podnikatele. Za poskytnuté služby náleží všem výrobním faktorům *důchod*. **Hovoříme o implicitních nákladech alternativního použití výrobních faktorů**. Velikost čistého zisku je dána rozdílem mezi účetním ziskem a implicitními náklady.

Zisk není možno realizovat při libovolném množství realizované produkce. Je to dáno charakterem poptávkové funkce a vlastnostmi nákladů. Malý rozměr výroby a realizace nezabezpečí vznik přebytku příjmů nad náklady. Při pokračujícím rozšiřování výroby vyvolá urychlený růst mezních nákladů, doprovázený poklesem ceny umožňujícím zboží realizovat, nahrazení zisku ztrátou. Graficky je možno uvedenou souvislost, která platí pro krátké období, znázornit následujícím způsobem.

Obrázek 6.8: Vztah příjmů a nákladů

Jestliže firma usiluje o maximalizaci zisku, orientuje se její rozhodování na tu kombinaci množství produkce a ceny, při které je zisk maximální. K tomu firma nevystačí s celkovými příjmy. Vyšší vypovídací schopnost mají příjmy průměrné a mezní. **Průměrný příjem (AR)** je možno odvodit z celkového příjmu vydělením množstvím realizované produkce, tedy:

$$AR = \frac{TR}{Q}. \quad (6.10)$$

Mezní příjem (MR) je přírůstkem celkového příjmu (tržby) dosaženým realizací dodatečné jednotky produkce.

$$MR_n = TR_n - TR_{n-1}. \quad (6.11)$$

6.4 Minimalizace nákladů

Tržní cena se utváří jako výslednice vzájemného ovlivňování nabídky a poptávky. Nabídka je závislá na vývoji nákladů, které se mění se změnou rozsahu výroby. Již v předchozím textu jsme zavedli nabídkovou křivku jako křivku rostoucí. Její tvar souvisí s uvedenými vlastnostmi nákladů. Jestliže se náklady firmy na jednotku produkce s rozšiřováním výroby (od určitého rozsahu produkce) zvyšují, může při dané technice výrobce vyrábět více pouze za vyšší cenu. Na nabídkové straně vystupují výrobci s různou úrovní techniky a technologie, což nákladovost výroby ovlivňuje přímo. Rozšíření výroby vstupem dodatečných (méně produktivních) výrobců předpokládá, že bude možno prodávat za cenu vyšší.

Firmy nabízí zboží proto, aby dosáhly zisku a vyšší cena je faktorem, který je může přesvědčit o tom, aby nabízené množství zvyšovaly. Náklady na výrobu jsou dominantním faktorem stojícím v pozadí rozhodování výrobců o tom, jaké množství produkce nabídnou trhu. Nejsou však faktorem jediným. ***Mezi faktory ovlivňující nabídku je nutno zařadit:***

- ***cena výrobku***, neboť jak jsme již uvedli, samotná výše nákladů nemá zvláštní vypovídací schopnost a podle ní se výrobce neřídí. Cena výrobku je kritériem, podle kterého výrobce poměřuje a hodnotí své náklady na výrobu.
- ***průměrné náklady na výrobu*** výrobce poměřuje k ceně a jsou-li nižší než tržní cena, dosahuje při realizaci na trhu zisku. Výše nákladů je závislá na úrovni techniky a na cenách vstupů. Zdokonalení techniky se projevuje snižováním nákladů na jednotku produkce. Ale ke změně nákladů může dojít i v důsledku změn cen, za které výrobce pořizuje vstupy.
- ***ceny výrobních substitutů***, jedná se o statky, které mohou být výrobcem snadno vzájemně zaměněny, tzn. může výrobu jednoho nahradit výrobou jiného statku. Změna ceny u výrobního substitutu (její růst) může učinit jeho výrobu pro výrobce ziskovější, a to se může projevit změnou výroby a tedy i nabídky.

- *organizace trhu (tržní struktura)* se může projevat v různých podobách. My si všimneme v následujících kapitolách, jaký dopad bude mít na nabídku skutečnost, zda trh je blízký dokonale konkurenčnímu prostředí nebo je pod vlivem monopolních sil.
- *jiné vlivy*, např. státní hospodářská politika v oblasti zahraničního obchodu, živelné pohromy a rozmary počasí, atd.

Posun
po křivce
a posuny
křivek

I v případě nabídky platí, že změna ceny vlastního výrobku je faktorem, vyvolávajícím *posun po nabídkové křivce*. Jestliže dojde ke zdokonalení techniky, zavedení nové technologie, snížení cen vstupů, uvolnění celních bariér atd., *posouvá se nabídková křivka*.

Pro nabídkové chování firem platí obdobné pravidlo, jaké jsme zaznamenali na poptávkové straně v chování spotřebitelů. I firma sleduje užitek (v podobě zisku). Firma musí nakoupit vstupy, aby mohla vytvořit a realizovat tržní produkci. S jistou mírou zjednodušení můžeme říct, že firmy volí takové kombinace vstupů, aby minimalizovaly výrobní náklady. Toho dosahuje, pokud platí, že firma zapojuje do výroby takové množství jednotlivých výrobních faktorů, při kterém nastává rovnost jejich mezních produktů (MP) v poměru k cenám. Je-li P cena výrobního faktoru, K a L výrobní faktory kapitál a práce. **Platí pravidlo nejmenších nákladů:**

$$\frac{MP_K}{P_K} = \frac{MP_L}{P_L}. \quad (6.12)$$

Jestliže dojde ke změně ceny některého výrobního faktoru, zatímco ceny ostatních se nezmění, bude tím vyvolán podnět k *substituci, při které levnějším výrobním faktorem budou nahrazovány výrobní faktory dražší*. Zapojování dodatečných jednotek levnějšího výrobního faktoru bude snižovat mezní produkt příslušného výrobního faktoru. Když dojde k novému vyrovnaní poměru MP/P , bude substituce ukončena.

Shrnutí kapitoly

V úvodní části se vedle zavedení produkční funkce a technologické změny popisuje význam rozlišení krátkého a dlouhého období pro interpretaci nákladů firmy. Právě krátkodobá analýza nákladů představuje nástroj, pomocí kterého bude v následujících kapitolách analyzováno tržní chování firmy. Proto po zavedení rozlišení fixních a variabilních nákladů z pohledu krátkého období, je vysvětlována vypovídací schopnost průměrných a mezních nákladů, a to jak ve vzájemném vztahu, tak při porovnání s průměrnými a mezními příjmy.

Pomocí učební pomůcky: FUCHS, TULEJA: *Základy ekonomie. Průvodce a cvičebnice k učebnici* si ověřte zvládnutí:

- a) základních pojmů (viz 6.2)
- b) základních poznatků řešením testových otázek (viz 6.5)

Otázky k zamyšlení

1. Vysvětlete, co rozumíme technologickou změnou a jaký je její důsledek pro produkt.
2. Jaká časová období a podle jakého kritéria rozlišujeme?
3. Co platí pro vztah mezi průměrnými a mezními náklady a vysvětlete čím je tento vztah determinován.
4. Kterými faktory je ovlivněna nabídková křivka firmy?
5. Co je a v čem spočívá význam čistého ekonomického zisku?
6. Jak se projeví v nákladech firmy, když firma zavede zdokonalení (uskuteční technologickou změnu)?
7. Jaký je vztah mezi účetním a ekonomickým ziskem?
8. Jaký je vztah mezi zákonem klesajících výnosů a náklady?

- Postavení firmy v podmínkách dokonalé konkurence
- Nabídková křivka firmy
- Funkce cen
- Efektivnost trhu dokonalé konkurence

7.

Rovnováha firmy na dokonalé konkurenčním trhu

Cíl kapitoly

V kapitole jsou na modelu dokonale konkurenčního trhu vysvětlovány dvě významné souvislosti. Především rovnováha firmy, která stejně jako kterákoliv jiná firma v odvětví nemůže ovlivnit vztah mezi tržní nabídkou a tržní poptávkou, tedy nemůže ovlivňovat tržní cenu. Výklad zdůrazňuje, proč za uvedených podmínek je v dlouhém období pro firmu optimální ten výstup, při kterém jsou minimalizovány průměrné náklady. Druhá souvislost se týká výrobní a alokační efektivnosti dosahované na dokonale konkurenčním trhu. Oba dva poznatky budete používat jako kritérium při hodnocení fungování trhu v reálných nedokonale konkurenčních strukturách, tedy platí, že poznatek bude využit pro srovnání kvality tržních rovnováh.

Časová zátěž

- 5 hodin
 - 4 hodiny studium látky v 6. týdnu semestru
 - 1 hodina procvičení

Způsob studia

Pro pochopení obsahu kapitoly a jejího místa ve výkladu problematiky trhu je nutno si ujasnit nejen samotný ekonomický obsah rovnováhy na dokonale konkurenčním trhu, ale především vnímat zaváděné vlastnosti jako prostředky porovnávání s efekty trhů v odlišných tržních strukturách. Charakteristika postavení firmy na trhu dokonalé konkurence vytváří předpoklady pro charakteristiku problému efektivnosti dokonale konkurenčního trhu v závěru kapitoly. Zvláštní pozornost byste měli věnovat zobrazování krátkodobých rovnovážných situací firmy, kdy cena nemusí být totožná s průměrnými náklady. Ujasňovat si, čím může být situace způsobena a jak se bude vyvíjet rovnováha firmy v následujícím čase.

7.1 Postavení firmy v podmínkách dokonalé konkurence

Základní charakteristikou dokonale konkurenčního trhu je, že jednotlivá firma nemůže ovlivnit celkovou tržní nabídku, a proto ani tržní situaci, ani tržní cenu. *Cena je vůči firmě objektivní* a její výše se nemění s množstvím produkce, které firma realizuje na trhu. *Můžeme tedy konstatovat, že poptávka po produkci firmy je dokonale pružná* a jakýkoliv rozsah své produkce prodá za tutéž cenu. Jestliže je tržní cena $P = 3$, pak v podmínkách dokonalé konkurence platí:

Q	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
TR	0	150	300	450	600	750	900	1050	1200	1350	1500
AR	0	150	150	150	150	150	150	150	150	150	150
MR	0	150	150	150	150	150	150	150	150	150	150
P	150	150	150	150	150	150	150	150	150	150	150

Tabulka 7.1: Vztah mezi cenou a příjmy v podmínkách dokonalé konkurence

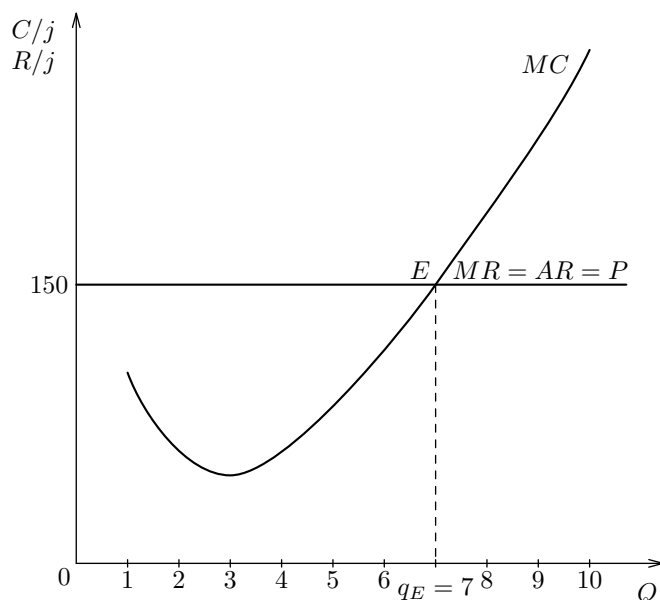
Mohli bychom pokračovat pro další jednotky produkce, ale vidíme, že růst celkového příjmu je doprovázen rovností mezního a průměrného příjmu, které se rovnají ceně. **Rovnost $MR = AR$** je důležitou vlastností dokonale konkurenčního trhu.

Kdy dosáhne firma rovnováhy v uvedených podmínkách? I když máme k dispozici obě stránky poměrování, tj. náklady a příjmy, musíme otázku znovu upřesnit podle toho, o jaké časové období se jedná.

Z hlediska krátkého období může firma měnit pouze variabilní vstupy. Snahou firmy je dosáhnout a maximalizovat zisk, ale přitom platí, že každá další jednotka produkce má vyšší mezní náklad. Na druhé straně mezní příjem z každé další jednotky zůstává stejný. **Dokud platí, že MR je větší než MC** , může firma zvyšováním rozsahu produkce vylepšovat vztah mezi celkovým příjmem a celkovými náklady. Neboť platí, že každá další realizovaná jednotka přináší přebytek příjmu nad náklady spojenými s její výrobou.

Jak se chová firma při nerovnosti MR a MC

Obrázek 7.1: Rovnováha firmy – bod vyrovnání

Bod E je bodem rovnováhy firmy. Při rozsahu produkce q_E dosahuje firma rovnost $MR = MC$. Rozsah produkce vyšší než je q_E je obecně ze ziskového hlediska nepřijatelný, neboť každá z těchto jednotek má vyšší náklady, než je příjem z její realizace. Každý další výrobek je ztrátový a tím se snižuje zisk předchozí produkce, případně se zvyšuje ztráta.

Firma je na trhu jedním z mnoha producentů identické produkce.

Pokud budeme řešit otázku rovnováhy firmy z hlediska dlouhého období, je její rovnováha závislá na rovnováze odvětví jako celku. Tzn., že firmy v odvětví jsou schopny uspokojit požadavky poptávky a nastala rovnováha tržní nabídky a tržní poptávky.

Rovnováha dlouhého období

Dojde-li ke změně tržní ceny, změní se MR a nový rovnovážný bod bude spojen se změněným rozsahem produkce firmy. Cena je závislá na vztahu

7. Rovnováha firmy na dokonale konkurenčním trhu

nabídky výrobců odvětví a poptávky po jejich produkci. Pokud se změní poptávka (při nezměněné nabídce), mění se i tržní cena. Firma je z rovnováhy vychýlena a změnou rozsahu produkce vyhledává novou rovnovážnou situaci.

Změna tržní ceny může být při dané poptávce vyvolána změnami na straně nabídky. Z definice dokonalé konkurence plyne, že změna nabídky předpokládá vstup nových firem do odvětví, nebo naopak odchod firem z odvětví (při poklesu nabídky). Tedy změna rozsahu výroby způsobená vstupem dodatečných výrobců, nebo naopak ukončením výroby některých z dosavadních producentů v odvětví.

Kdy vstupují
výrobcí
do odvětví

Jaký důvod může přilákat nové výrobce do odvětví, či naopak, odradit již zavedené výrobce. Je to vztah průměrných nákladů a průměrných příjmů. Postavení všech výrobců je shodné v tom, že jsou závislí na vývoji tržní situace. I když produkují identické statky a jejich produkt nezavdává příčinu k tomu, aby spotřebitel preferoval jednoho výrobce před druhým, neznamená to, že jejich náklady jsou stejné. Jestliže v těchto podmínkách platí, že:

$$AC > AR, \quad (7.1a)$$

potom **nejméně schopní výrobci** (s vyššími náklady) výrobu opustí, neboť nerealizují potřebný zisk, resp. **jsou ztrátoví**. Při pozorném posouzení následujícího obrázku zjistíme, že bod rovnováhy, který jsme si zavedli, vyjadřuje skutečnost, kdy $TC = TR$.

Jestliže však v odvětví nastane situace (např. došlo k cenovému vzestupu v důsledku růstu poptávky), že

$$AC < AR, \quad (7.1b)$$

potom odvětví přitahuje pozornost dalších výrobců, neboť ceny obsahují přebytek v podobě rozdílu $AR - AC$, který je mimořádným ziskem. **Jen tehdy, jsou-li AC a AR vyrovnány, jsou vytvořeny předpoklady rovnováhy odvětví z hlediska dlouhodobého – neexistuje motivace ke vstupu dodatečných výrobců ani motivace ukončení činnosti výrobců působících v odvětví.**

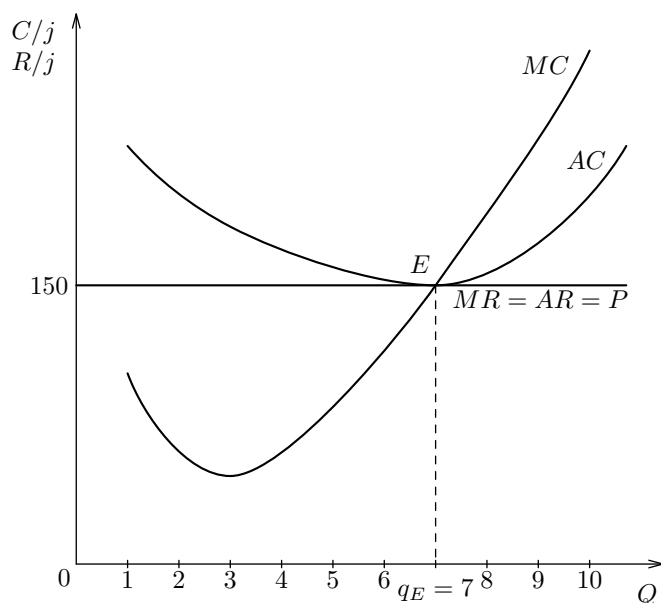
To znamená, že podmínkou rovnováhy firmy v rámci odvětví (tedy z dlouhodobého hlediska) je rovnost:

$$MC = MR = P = AR = AC. \quad (7.2)$$

Cena
uhrazuje
v dlouhém
období

Při splnění uvedených podmínek realizuje firma příjem, který zahrnuje následující složky:

- *úhradu vložených spotřebovaných prostředků* (u kapitálových statků ve výši opotřebení)
- *důchody vynaloženým výrobním faktorům, tzn.:*
 - **mzdy** jako odměny za vynaložený výrobní faktor práce, včetně výnosu práce podnikatele
 - **úrok** jako výnos použitého kapitálu

Obrázek 7.2: Rovnováha firmy v rámci odvětví

- *rentu* jako důchod plynoucí z užití půdy
- *odměnu za podstoupené riziko podnikání a podnikatelskou aktivitu.*

7.2 Nabídková křivka firmy

Na dokonale konkurenčním trhu bude firma volit takový rozsah výstupu, při kterém dojde k vyrovnání mezních nákladů a mezního příjmu (ceny), tento bod označujeme jako **bod vyrovnání**. Tato skutečnost signalizuje těsný vztah mezi křivkou mezních nákladů a nabídkovou křivkou firmy, který můžeme vyjádřit tak, že: pro dokonale konkurenční firmu je rostoucí křivka mezních nákladů ilustrací nabídkové křivky firmy.

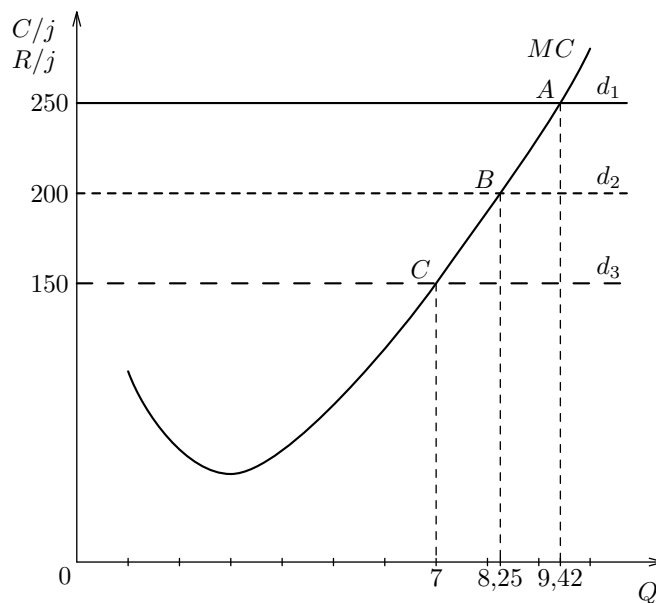
K ilustraci uvedené souvislosti využijeme obrázek 7.3, na kterém body A , B , C představují body rovnováhy firmy při úrovních poptávky d_1 , d_2 , d_3 .

Přizpůsobování firmy měnící se situaci na trhu má své hranice. Celkové náklady firmy se skládají s variabilní a fixní složky. Přitom víme, že fixní náklady firma platí bez ohledu na rozsah výroby. **Variabilní složka nákladů představuje v rozhodovacím procesu firmy významnou hranici.** Pokud by při poklesu ceny na trhu musela firma omezovat rozsah produkce a celkový příjem by poklesl pod úroveň variabilních nákladů, pak bude firma minimalizovat svoje ztráty ukončením činnosti (ztrácí pouze fixní složku).

Cenou, při které se příjmy rovnají variabilním nákladům, je určen bod ukončení činnosti.

Při cenách vyšších než průměrné variabilní náklady bude firma vyrábět rozsah produkce odpovídající příslušné úrovni mezních nákladů. Naopak, bude-li cena nižší, firma nebude vyrábět.

7. Rovnováha firmy na dokonale konkurenčním trhu

Obrázek 7.3: Rovnovážné body při změně poptávky

Definice
nabídky
firmy

Bod U je bodem ukončení činnosti, pod úroveň ceny označenou P_U firma nemůže jít, není ochotna vyrábět a nabízet, neboť by neměla uhrazeny variabilní náklady. To znamená, že **nabídku firmy představuje rostoucí část křivky MC , která začíná v bodě ukončení činnosti U .**

Zisk nebo ztráta firmy na dokonale konkurenčním trhu může být pouze krátkodobým jevem. Zisk může být vyvolán:

- výrobce snížil náklady. Zdokonalení je dostupné z definice i jiným a v krátkém čase i ostatní výrobci zdokonalení zavedou. AC v odvětví poklesnou pod úroveň AR , odvětví se stane ziskovým.
- obdobná situace může být vyvolána jednorázově vzestupem tržní ceny.

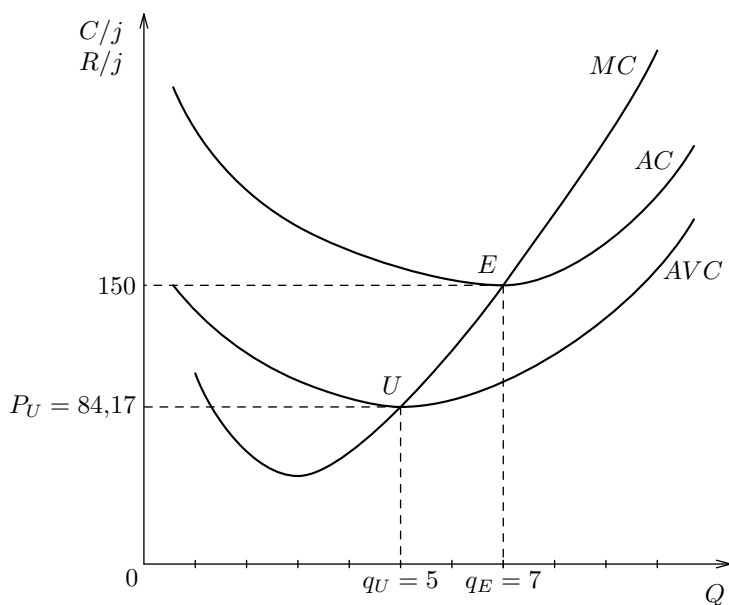
Ztráta může být vyvolána poklesem tržní ceny, tím nastane situace, kdy $AC > AR$. Výrobce bude krátkodobě minimalizovat ztrátu, pokud tržní cena $P > AVC$.

Z dlouhodobého hlediska musí mít výrobce uhrazeny náklady. Musí platit $P = AC$.

7.3 Funkce cen

Dříve než vyslovíme závěry vyplývající z chování firmy pro dokonale konkurenční trh, musíme doplnit naše poznatky o cenách.

Cena je nejkoncentrovanější podobou tržního prostředí. Vyjevuje vztahy mezi nabídkou a poptávkou a tvoří východisko a základ hodnocení, které provádí tržní subjekty strany poptávky i nabídky. Vzhledem k tomu, že jsme se

Obrázek 7.4: Cena vyrovnání a cena ukončení činnosti

již seznámili se základními souvislostmi ovlivňujícími hodnocení, můžeme cenu chápat jako propojení současnosti s minulostí, ale také s budoucností. Uvědomění si této souvislosti nám umožní lépe chápat fungování trhů a procesů, které na nich probíhají.

Minulost je faktorem formujícím poptávku i nabídku. V poptávce se zobrazují minulé zkušenosti uspokojování potřeb (např. neochota vzdát se určité značky, i když konkurenční výrobky jsou srovnatelné a mnohdy jsou schopny lépe uspokojovat potřebu). Utváření potřeb a jejich hierarchie je také dlouhodobý proces. Nabídka je výsledkem minulé alokace zdrojů.

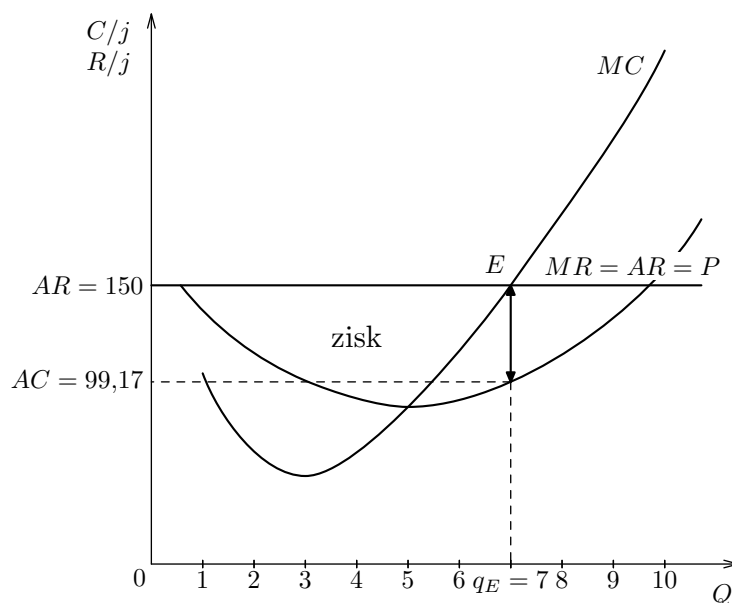
Cena samozřejmě vyjevuje především situaci, která právě nastala na reálném trhu. Ale reálná tržní situace se utváří **pod vlivem očekávání, tedy budoucího vývoje**. Očekávání se projevují i v současné ceně, protože očekávání ovlivňují současné chování tržního subjektu.

Cena je uzlovým bodem tržního systému a jeho mechanismu, neboť je v zásadě jedinou informací, kterou tržní prostředí poskytuje. Podle jejího vývoje ovlivňujícího poměrování užítku s obětí, se subjekty rozhodují. Je tedy dostatek důvodů, proč je třeba ceně a jejímu postavení v tržním systému rozumět. *Základem je pochopení funkcí, které cena plní.*

Základní funkcí ceny je **funkce informační**. Informaci podává kupujícím i prodávajícím. Cena se tak stává zprostředkovatelem přenosu informací o potřebách, zálibách, zvyklostech spotřebitelů, o výrobních možnostech, disponibilních zdrojích aj.

Šíření informací prostřednictvím cenového systému je v mnoha směrech efektivní. Především informace šířené cenou jsou důležité pro tržní subjekty. Cena se „nepropůjčuje“ bezvýznamným informacím, nevzniká nebezpečí zahlcení informacemi. Cenovou informaci přebírá pouze ten, kdo ji potřebuje.

7. Rovnováha firmy na dokonale konkurenčním trhu

Obrázek 7.5: Zisk firmy

Systém přenosu cenové informace prochází také zdokonalováním, především využíváním současných komunikačních systémů. Např. pravidelné publikování cen dlouhodobých zakázek a termínovaných burzovních obchodů dává v kombinaci s aktuální tržní cenou podklad pro rozhodnutí o alokaci zdrojů.

Na druhé straně je na nedokonale konkurenčních trzích oslabována intenzita cenové informace, a to vlivem faktorů působících proti utváření cen na základě výkyvů nabídky a poptávky (státní regulace cen, monopolní snahy o cenovou stabilizaci, limity a kvóty výroby atd.).

K významu cenové informace je nutno poznamenat i to, že má smysl pouze v podmínkách, kdy jsou lidé motivováni k jednání na základě přijatých informací, jsou-li motivováni k jejímu promítnutí do své činnosti (vlastnická suverenita).

Z hlediska mechanismu trhu jako nástroje koordinace hospodářského systému je mimořádně závažná **alokační (regulační) funkce ceny**. Je úzce spjata s cenovými pohyby, prostřednictvím nichž se prosazuje. Tyto pohyby vypovídají o měnících se proporcích mezi nabídkou a poptávkou, odrážejí změny preferencí. Obecně platí, že cenový vzestup je odrazem převahy poptávky a vyjadřuje větší ochotu trhu zaplatit. Převahu nabídky signalizuje cenový pokles. Cenové změny si vynucují nová hodnocení, na jejichž základě jsou tržní subjekty z trhu vylučovány, nebo naopak jsou na trh lákány. Které vlivy bere v úvahu poptávka a co ovlivňuje rozhodnutí nabídky, již víme. *Výsledkem přehodnocování je přemísťování zdrojů z výroby, kde klesající cena vyjadřuje neochotu společnosti nakupovat výrobky v nabízeném množství za původní cenu.* Zdroje jsou využity ve prospěch výroby, jejichž ziskovost vzrůstá, což je výrazem společenského zájmu o tyto výrobky, společenské preference vyjádřené ochotou platit vyšší cenu.

Alokační dopady cen prosazují realizaci takových činností, které jsou společností preferovány prostřednictvím tržních nástrojů.

Cena má stimulační účinek, plní **stimulační funkci**. Tato funkce se prosazuje směrem k výrobcům a jejich výrobkům. Nejedná se o dopad na rozšiřování výroby, ale o důsledek skutečnosti, že *tatáž cena není stejně výhodná pro všechny výrobce*. Ilustrujme si stimulaci na zjednodušeném příkladu odvozeném ze základního vymezení zisku. Příjem je tržba za realizované zboží. Cenu, za kterou by výrobce chtěl realizovat, můžeme vyjádřit jako součet nákladů (c) a zisku (z), tedy:

$$P = c + z. \quad (7.3)$$

Jestliže se na trhu utváří jediná cena, ale náklady výrobců jsou rozdílné, pak *tatáž cena není stejně výhodná pro každého výrobce*. *V podmínkách dokonalé konkurence, kdy výrobce nemá možnost ovlivnit cenu, může výrobce učinit tutéž cenu pro sebe výhodnější tím, že sníží náklady*. Cesta k jejich snížení vede přes efektivnější využívání zdrojů, kterými disponuje.

Je-li výrobce na trhu závislý, musí usilovat o maximalizaci zisku jako prostředku posílení vratké tržní pozice. Nástroje, které může využít k dosažení cíle jsou zdokonalování techniky, technologie a organizace výroby. Jsou to způsoby dosahování vyšší efektivnosti používání výrobních faktorů. Stimulační funkce je projevem vnitřního stimulu tržního systému k prosazování technického pokroku ve výrobě. Se stimulačním účinkem vyvolávaným cenou souvisí i její **diferenční dopad na výrobce**, kteří nejsou schopni dosahovat srovnatelné úrovně nákladů. Jejich vyšší náklady je zbavují prostředků na rozvoj, případně obnovu, a jejich postavení se v konkurenci s ostatními výrobci zhoršuje. Konkurenční prostředí eliminuje (vylučuje) výrobce neschopné dosahovat potřebné efektivity využívání zdrojů.

Směrem ke spotřebitelům plní cena **funkci omezovací**. Tržní produkci získávají ti, kteří jsou schopni a ochotni tržní cenu uhradit. Tržní cena vyrovnávající nabídku a poptávku vždy znamená, že spotřebovat mohou jen někteří, ostatní jsou vyloučeni. Ekonomicky významná je i **funkce distribuční**. Cena je nástrojem distribuce důchodů při směnných transakcích.

Pojednáváme-li o funkcích ceny, musíme si všimnout ještě jedné závažné okolnosti. Vznik ceny na trhu je ovlivňován konkrétními tržními podmínkami, tržní situací a jí odpovídající formou konkurence. Mají měnit se podmínky vliv na prosazování jednotlivých funkcí ceny nebo cena plní uvedené funkce srovnatelně v libovolných tržních podmínkách?

7.4 Efektivnost trhu dokonalé konkurence

Charakter konkurenčních vztahů závisí především na četnosti a postavení subjektů strany nabídky. Jestliže firma nemá možnost ovlivnit tržní situaci, je cena vůči ní objektivní (lhostejno jak se utvářela), a pokud umožňuje výrobcům setrvat ve výrobě, stimuluje ho ke snižování nákladů, ke zdokona-

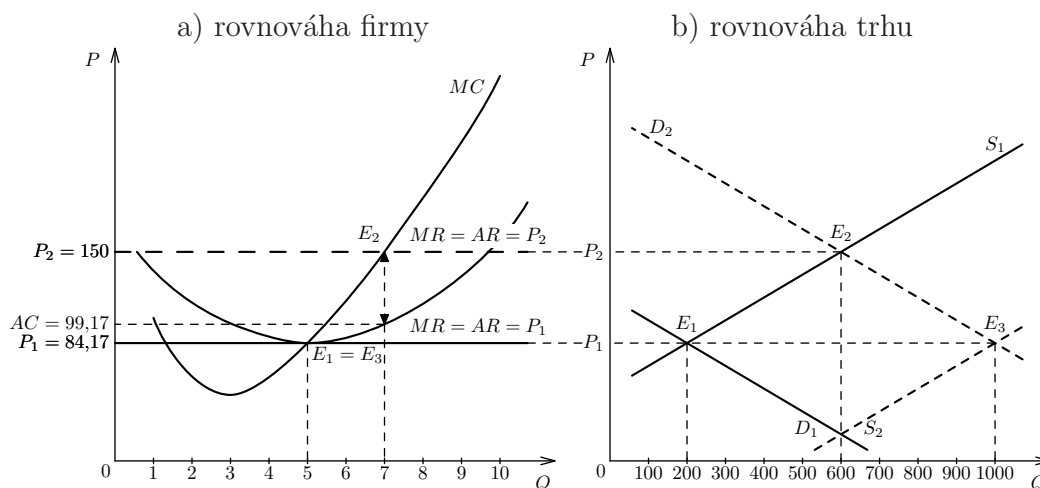
7. Rovnováha firmy na dokonale konkurenčním trhu

Funkce cen
na reálném
trhu

lování. Reálné trhy 20. století nejsou prostředím soutěže výrobců srovnatelných a nevýznamných. Takových je sice většina, ale určující postavení na trhu a tím i při ovlivňování tržní situace a v konečném důsledku ceny, má několik málo firem v rámci jednotlivých odvětví. Jak uvidíme v dalších kapitolách, jsou schopny působit na tržní mechanismus. *Vytvářejí bariéry jeho působení, což má vliv na ceny a intenzitu prosazování jejich funkcí.* Jestliže vedoucí firmy jsou schopny vytvářet bariéry vstupu do odvětví, musí se to (úměrně síle bariér) projevit na alokační funkci cen.

Jsou-li schopny vyvíjet nátlak na cenovou stabilizaci, znamená to, že částečně utlumují informační i stimulační funkci ceny. Zde obecně platí: čím se reálný trh více vzdaluje od dokonale konkurenčního prostředí (čím je hlubší nedokonalost konkurence), tím více se snižuje účinnost jednotlivých funkcí cen, ve srovnání s ideální podobou jejich prosazování na trzích dokonalé konkurence.

Podívejme se, proč ekonomie vnímá dokonale konkurenční trh jako kritérium klasifikace tržních situací a poměrů a v určitém smyslu jako podmínky ideální. V odpovědi nám může pomoci obrázek 7.6, na kterém jsou dva grafy. První ilustruje rovnováhu firmy a druhý rovnováhu trhu. Platnost grafu rovnováhy firmy musí být v podmínkách dokonale konkurenčního trhu všeobecná, tudíž platí pro každou firmu.

Obrázek 7.6: Efektivnost dokonale konkurenčního trhu

Cena se
může
od AC
odchýlit
pouze
krátkodobě

Oba grafy spolu souvisí. Jestliže se na trhu utvoří cena p_1 , pak musí platit, že je výslednicí střetu nabídky (S_1) a poptávky (D_1). Při této ceně jsou dokonale konkurenční firmě uhrazeny náklady. Situaci ilustrují rovnovážné body E_1 .

Jestliže na trhu došlo k růstu poptávky (z D_1 na D_2), projeví se převaha tržní poptávky změnou rovnováhy trhu (E_2) a ceny, vzestupem ceny (P_2). Na cenový vzestup reaguje firma a ustaluje rovnováhu v průsečíku nového mezního příjmu (odpovídá P_2) a původních mezních nákladů. Rovnováha firmy se utvoří v bodě E_2 . To ale znamená, že firmy prodávají za ceny, které jsou vyšší než průměrné náklady ($P_2 > AC$), **odvětví realizuje zisk. Do odvětví vstupují dodateční výrobci.**

Vstup nových výrobců vyvolá posun tržní nabídky na úroveň S_2 a nová rovnováha trhu se utváří v bodě E_3 (průsečík D_2 a S_2). Cena poklesla na původní úroveň a optimum firmy se navrácí do výchozího rovnovážného bodu ($E_3 = E_1$). Firma omezila rozsah nabízeného množství na původní úroveň.

Obdobná situace pro firmu však může nastat i tehdy, když firma zavede zdokonalení (sníží náklady). Firma ve srovnání s ostatními výrobci odvětví realizuje zisk. Zdokonalení je však dostupné i ostatním výrobcům a ti budou zdokonalení realizovat (u výrobců odvětví dojde ke snížení AC , MC se posunou u všech doprava, tedy vzroste tržní nabídka a dojde k poklesu tržní ceny. Klesající tržní cena bude nutit výrobce ke snižování výstupu). Obnovena bude rovnováha splňující podmínku $p = AC = MC = MR = AR$.

Na základě rozboru mechanismu fungování dokonale konkurenčního trhu můžeme konstatovat, že tento trh je efektivní. Viděli jsme, že:

- *charakteristickým znakem chování firem je vyrábět takové množství produkce, při kterém dosahuje firma optima (bod vyrovnaní), přičemž současně platí, že výroby se uskutečňují způsobem, při kterém jsou minimalizovány náklady na jednotku produkce.*
- *to musí platit nejen pro firmy vyrábějící v rámci daného odvětví, ale také pro každé jiné odvětví.*

Jestliže na trhu vznikla situace, kdy pro firmu bylo výhodné vyrábět větší množství produkce než odpovídá minimu průměrných nákladů (v našem případě rovnováha firmy E_2), vynutil si tržní mechanismus následný pokles ceny a obnovení rovnováhy doprovázené minimalizací nákladů na jednotku produkce ($E_3 = E_1$). O trhu a ekonomice splňující tento požadavek můžeme říct, že je efektivní, nebo dosahuje **výrobní a alokační efektivnosti**, tzn., že je organizována způsobem, při kterém výrobci vyrábí nejefektivněji (minimalizují průměrné náklady na výrobu) a současně poskytuje spotřebitelům nejvyšší možnou kombinaci komodit při daných zdrojích a technologiích.

Ekonomika dosahuje alokační efektivnosti tehdy, jestliže jsou zdroje a výstupy ekonomiky použity způsobem, že neexistuje realokace zdrojů, po které by některý subjekt dosahoval vyššího užítku, aniž by se snížil užitek jiného subjektu.

V podmínkách alokační efektivnosti se tedy může zvýšit užitek jedné osoby jedině za cenu snížení užítku někoho jiného. Pro tuto situaci je v ekonomii používáno také označení **Paretova efektivnost nebo Paretovo optimum**.

Poznámka 7.1. *Z tvaru poptávkové křivky a úrovně rovnovážné ceny vyplývá, že uspokojena je pouze ta část poptávky, která je ochotna platit rovnovážnou cenu (uplatňuje se omezovací funkce ceny). Mezi kupujícími jsou i takoví, kteří jsou ochotni platit cenu vyšší. **Plocha zobrazující rozdíl mezi poptávkovou křivkou (vyjadřující cenu, kterou jsou spotřebitelé při daných množstvích ochotni platit) a skutečně placenou cenou tvoří tzv. spotřebitelský přebytek, který je v bodě rovnováhy maximalizován.***

Ještě na jednu souvislost fungování dokonale konkurenčních trhů je třeba

Tržní mechanismus tlačí cenu do úrovně AC

7. Rovnováha firmy na dokonale konkurenčním trhu

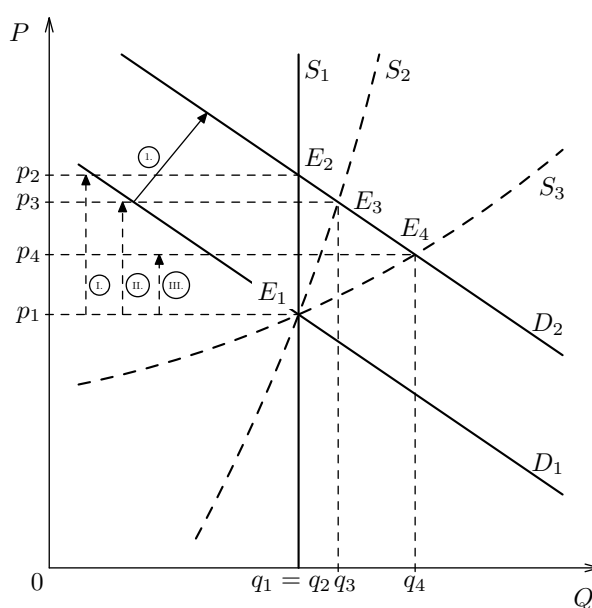
upozornit. Jsou to pohyby cen spojené s prodlužováním časového období.

V předchozím textu jsme upozornili na nutnost důsledného odlišování délky období a seznámili jsme se s důsledkem pro tvar nabídkové křivky. Všimněme si, co z toho vyplývá pro ceny a rovnováhu.

Vyjdeme-li z daného rozměru nabídky (S), pak změna ceny na trhu je projevem změny poptávky. Jestliže se koupěschopná poptávka snižuje (posun křivky doleva), dojde k cenovému poklesu, na který bude nabídka reagovat omezením nabízeného množství, nižším využíváním výrobních kapacit.

Jestliže dojde ke zvýšení koupěschopné poptávky, bude následovat cenový vzestup, jehož rozměr je závislý na délce období, ve kterém pohyby sledujeme.

V případě velmi krátkého období je nabídková křivka nepružná, což je ilustrováno křivkou S_1 . (Viz obrázek 7.7.)

Obrázek 7.7: Cenová reakce podle délky období

Jestliže se zvýší poptávka z úrovně D_1 na úroveň D_2 , bude tím vyvolán cenový vzestup z p_1 na p_2 . Novým bodem rovnováhy se stane bod E_2 oproti výchozímu bodu rovnováhy E_1 . Množství produkce odpovídající novému rovnovážnému bodu je stejné ($q_1 = q_2$).

V krátkém období mohou výrobci reagovat na poptávkový impuls v rámci existujících výrobních kapitálových statků. Tomu odpovídá částečně pružná S_2 . Výsledkem je částečné zvýšení objemu produkce (na objem q_3).

Cenový vzestup je oproti výchozí ceně p_1 zřetelný, ale zároveň je nižší, než byl ve velmi krátkém období. Projevuje se tržní dopad zvýšeného objemu nabídky.

Schopnost reakce nabídky je zde závislá na míře nevyužívání výrobních kapacit a ta je rozdílná mezi odvětvími i mezi firmami v rámci odvětví.

S přechodem do dlouhého období umožňují investice rozšířit kapitálové statky. Nabídková křivka je ještě pružnější, čemuž odpovídá nový bod rovnováhy (E_4), který se utváří při nabízeném množství q_4 a odpovídající ceně p_4 .

Jestliže srovnáme vývoj cen, množství a rovnováhy vyvolaný původním vzestupem poptávky, vidíme, že prodlužující se časové období je faktorem, který umožňuje nabídce, aby se přizpůsobila cenovým vzestupům rozšiřováním produkce. Tím současně působí proti prvotnímu cenovému vzestupu a stlačuje cenu dolů.

Vzestup poptávky způsobil cenový vzestup, ale dlouhodobě se prosazovala tendence k poklesu vzedmuté ceny. *Intenzita síly stlačující cenu p_1 je závislá na schopnosti nabídky rozšiřovat nabízené množství.*

Shrnutí kapitoly

Kapitola vysvětluje klíčové místo porovnání MC a MR pro rozhodování firmy o rozsahu produkce. Tímto porovnáním je rovněž odvozena nabídková křivka firmy. Pro chování výrobce je důležité rovněž to, jak intenzivně se prosazují jednotlivé funkce tržních cen. Dokonale konkurenční trh je popsán jako prostředí, ve kterém sice krátkodobě nemusí být pro firmy nejvýhodnější vyrábět s minimálními náklady na jednotku produkce, ale mechanismus trhu si tuto podmínku vynucuje díky vstupu či odchodu výrobců, který ovlivní tržní nabídku a v důsledku toho i tržní cenu. Pojmy výrobní a alokační efektivnost jsou použity k vymezení obsahu tzv. afektivnosti trhu.

Pomocí učební pomůcky: FUCHS, TULEJA: *Základy ekonomie. Průvodce a cvičebnice k učebnici* si ověřte zvládnutí:

- a) základních pojmů (viz 7.2)
- b) základních poznatků řešením testových otázek (viz 7.5)

Otázky k zamyšlení

1. Objasněte, v čem spočívá a v čem je ekonomický význam informační funkce ceny.
2. Vysvětlete, co vyjadřují jednotlivé funkce tržní ceny a jak spolu funkce souvisí.
3. Uveďte, které faktory mohou působit na snižování intenzity prosazování funkcí ceny.
4. Vysvětlete chování firmy při poklesu tržní poptávky.
5. Podle čeho posuzujeme, zda trh funguje efektivně?
6. Musí platit podmínka $AR = AC$ pro rovnováhu firmy na dokonale konkurenčním trhu v každém okamžiku?
7. Musí platit podmínka $MC = MR$, je-li firma v rovnováze, v každém okamžiku?
8. Pomocí kterých veličin je možno odvodit nabídkovou křivkou firmy a vysvětlete, proč jednotlivé veličiny jsou důležité pro odvození.

7. Rovnováha firmy na dokonale konkurenčním trhu

9. Vysvětlete, která podmínka motivuje ke vstupu dalších výrobců do odvětví.
10. Vysvětlete motiv jednání výrobců, pokud platí $MC > MR$.

- Základní souvislosti vývoje výrobní jednotky tržního typu
- Nové organizační struktury a vlastnické formy firem

8.

Trhy nedokonalé konkurence

Cíl kapitoly

V kapitole se seznámíte se základními historickými i teoretickými tendencemi vývoje tržního systému. Cílem je ukázat na souvislosti směřování od drobné výroby zboží přes homogenní strukturu kapitalistického tržního hospodářství ke vzniku nedokonale konkurenční heterogenní struktury, typické od 70. let 19. století. V tomto kontextu se jedná o postžení souvislostí mezi zdokonalováním technik a technologií a intenzivní snahou o jejich využití v podmínkách, kdy výrobci neměli možnost jiným způsobem dosáhnout zvýhodnění a uspět v konkurenci. Z hlediska teoretického tvoří kapitola úvod k analýze mechanismu fungování trhu v podmínkách nedokonalé konkurence a zdůrazňuje vznik a rozvoj nedokonale konkurenčních poměrů jako logického vyústění konkurenčních vztahů. Vedle spíše informativního obsahu převážné části kapitoly je nutno věnovat pozornost přesnému vymezení obsahu zaváděných pojmů.

Časová zátěž

- 5 hodin
 - 4 hodiny studium látky v 7. týdnu semestru
 - 1 hodina procvičení

Způsob studia

Dokonale konkurenční trh představuje v současné ekonomii abstraktní tržní model, jemuž byly reálné tržní podmínky poměrně blízké ještě v polovině 19. století. Hospodářský rozvoj zaznamenal v následujících desetiletích prudké urychlení vývoje tržních struktur, které se tím začaly vzdalovat od dokonale konkurenčního prostředí. Vznik trhů nedokonalé konkurence je spjat s proměnami provázejícími vývoj kapitálového prostředí. Kapitalistická společnost je historicky první společností, jejíž hospodářství je orientováno tržně a svůj pohyb podřizuje tržní realizaci. Tržní ekonomiky vytvořily prostředí, ve kterém se začal uskutečňovat rychlý vývoj materiálních podmínek života společnosti. Hlavní výrobní subjekty dnešních tržních struktur spojuje s jejich tehdejšími podobami jen snaha uspět na trhu. Pro pochopení mechanismu fungování trhů v současných podmínkách je nezbytné pochopit jak podobu jednotlivé tržní struktury, tak příčiny a souvislosti jejího formování. **Současné tržní struktury jsou produktem změn, které provázely vývoj tržního hospodářství, zejména jeho výrobních subjektů, a to po stránce technické i vlastnické.**

8.1 Základní souvislosti vývoje výrobní jednotky tržního typu

Tržní výroba se začínala rozvíjet na úrovni *rukodělné řemeslné práce*. Typickým producentem byl výrobce vyrábějící na zařízeních, jejichž byl vlastníkem. Realizoval se jako samostatný výrobce statku. Malovýroba byla převládající formou co do podílu na celkové produkci. V těchto podmínkách

sehrával trh *koordináční funkci*, zabezpečoval propojení výrobců oddělených dělbu práce a vlastnictvím, byl také nástrojem kooperace v rámci místních trhů. Charakteristickým obecným rysem malovýroby je tendence k setrvačnosti, zdokonalování je pomalé, dílčí. Výkonnost souvisí především se stupněm zvládnutí pracovních postupů, při kterých se využívá řemeslných nástrojů.

Produktivnost výrobní činnosti, tzn. účinnost využívání zdrojů, se začala zvyšovat výraznějším tempem s přechodem k **manufakturní výrobě**. Manufaktura se nadále opírala o řemeslnou zručnost, ale znamenala *průlom do tradiční úrovně dělby práce a specializace*. Dělník v manufaktuře zvládal řemeslo pouze v šíři nezbytné pro výrobu v manufaktuře, resp. pro jeho zařazení do manufakturní dělby práce. Redukce řemeslné dovednosti znamenala počátek urychlených změn výrobních nástrojů, které se přizpůsobovaly omezenému počtu operací a úkonů, k nimž byly používány. Proces specializace probíhal v *heterogenní manufaktuře* (dělba práce se uskutečňovala podle součástí, z nichž se skládal výrobek) i v *manufaktuře organické* (dělba práce založena na operacích).

Z hlediska vytváření předpokladů pro ekonomický rozvoj byl důležitý především *důsledek rozvoje dělby práce* – zjednodušování jednotlivých úkonů. Tím byly v manufaktuře vytvořeny předpoklady pro nahrazení lidské ruky při ovládnutí nástroje strojem. Byla vytvořena východiska a předpoklady pro mezník vývoje tržního hospodářství – **zrod průmyslové revoluce**.

Zahájení procesu zavádění strojů do výroby vytvořilo předpoklady přechodu ke strojové velkovýrobě. Průmyslová revoluce měla mnoho aspektů, z nichž pro naše potřeby jsou důležité především následující:

- vzniká **kapitalistická továrna**, podnik představující kooperaci strojů. Od tohoto období je dělba práce ve výrobě trvale odvozována od kooperace strojů. **Pracovní síla ztrácí své dominující postavení ve výrobě, mění se v obsluhu.**
- vedle toho, že roste váha kapitálových statků ve výrobě, **roste rozsah (množství) kapitálových statků nutných k podnikání.**
- celkový vzestup výrob přináší **růst rozměrů trhů.**

Toto období bývá v ekonomické literatuře označováno jako kapitalismus volné soutěže (asi do 70. let 19. století) a trhy se v těchto podmínkách svým charakterem nejvíce přibližovaly předpokladům dokonalé konkurence. Platilo, že tržní mechanismus fungoval jako „ideální“ nástroj samoregulace.

Ekonomiku tohoto období (hovoříme o homogenní struktuře) je možno charakterizovat následujícími znaky, které současně postihují obraz výrobní jednotky:

- **firmy působící v jednotlivých odvětvích byly srovnatelné** co do velikosti kapitálových statků a objemu produkce, i pokud jde o úroveň používané techniky a technologie. Existující rozdíly byly řádově nevýznamné.
- **postavení firem bylo (vratké) labilní**, neboť firmy dodávaly pouze

Charakteristika homogenní struktury ekonomiky

malou část celkové nabídky odvětví. Odtud byla odvozena jejich silná závislost na trhu.

- *tržní cena byla pro firmu jednoznačně objektivní veličinou.*
- *množství kapitálu potřebné pro podnikání v jednom odvětví umožňovalo podnikat i v jiném odvětví.* Protože neexistovaly zábrany vstupu do odvětví, byl tím usnadněn přesun kapitálu mezi odvětvími.
- z hlediska organizační podoby firmy bylo typické, že *firemní kapitál byl rodinným kapitálem a činnost řídil vlastník kapitálových statků.*

Uvedené podmínky nutně orientovaly činnost firmy na posilování stability, konkurenceschopnosti, růstu tržního podílu. Působil intenzivní tlak na přeměnu úspor v tvorbu kapitálových statků (investice).

Stimulační a diferenciační efekt tržního mechanismu nutně vyúsťoval do tendencí:

- růstu objemu kapitálu potřebného k podnikání (*koncentrace*),
- růstu kapitálového vybavení práce, tj. vzrůstal poměr kapitálových statků k práci (*substituce práce kapitálem*),
- snižování počtu firem v rámci odvětví, růst prosperujících se uskutečňoval likvidací (zánikem, pohlcením, odkoupením) firem, které v konkurenci neuspěly.

Ve druhé polovině 19. století se postupně vytvářely předpoklady pro nový skok výrobní základny. Byl založen na *technické revoluci* opírající se o celou soustavu nových vědeckých poznatků aplikovaných ve výrobě. **Výsledkem byla zásadní proměna tradičních a vznik celé řady nových odvětví.**

Mezi vynálezy, které přispěly k proměnám a zaujaly v nich skutečně klíčové místo, patří např. zavedení nových způsobů zpracování železné rudy a výroby oceli. Vynález H. Bessemera (1856) znamenal přechod k výrobě ve velkém. P. a E. Martinové (1865) nabídli nový způsob výroby v plamenné peci. Vynález G. Thomase (1879) umožnil zpracování méně kvalitní rudy. Výsledkem byl vzestup výroby oceli, který je možno ilustrovat čísly (jedná se o mil. tun):

země	1870	1913
USA	0,04	34,4
Velká Británie	0,24	8,5
Německo	0,14	20,5
Francie	0,09	5,1
Rakousko-Uhersko	0,02	2,9

Tabulka 8.1: Výroba oceli ve vybraných zemích v letech 1870 a 1913

Růst produkce doprovázený poklesem ceny (např. ocelová kolejnice stála v roce 1858 asi 42 liber, ale v roce 1895 její cena za tunu klesla na 3,75 libry)

vedl k prudkému rozšíření ve stavebnictví i dalších odvětvích. Šlo o skutečně kvalitativní změny, např. nástrojová ocel umožnila několikanásobné zvýšení rychlosti opracování jiných kovů, ale také vyšší přesnost.

Rychle rostlo použití mědi a jejích slitin (bronz, mosaz). Ta sehrála důležitou roli i při rozvodu a využívání elektřiny. Rostl význam olova, zinku, cínu, hliníku.

Rozmáchem prošlo strojírenství, kde k převratům patřilo zavedení automatického revolverového soustruhu (1873), rozvoj výroby ložisek, atd. Průlom do tradičních výrob představovalo využití šicích strojů (1851) či zkonstruování automatického tkalcovského stavu (1889).

Rozvoj chemie vyústil ve vznik chemického průmyslu, nahrazujícího řadu přírodních materiálů syntetickými látkami. O rozvoj chemie se opíral i vzestup gumárenského a kožedělného průmyslu. Byly využívány nové energetické zdroje (vodní energie, přírodní plyn, nafta) a zdokonalením prochází využívání tradičních zdrojů (uhlí).

Urychleně se zdokonalovaly spalovací motory, které položily základ rozvoje dopravy, jejíž podíl na celkovém rozvoji je naprosto nezanedbatelný. Výchoziskem výrobního rozvoje se stala dostupnost energetických zdrojů, kde se stalo mezníkem dynamo W. Siemense (1867), konstrukce a využívání elektromotorů i možnost přenosu elektrické energie na velké vzdálenosti s přechodem ke střídavému proudu.

Stovky vynálezů a zdokonalení **proměnily nejen výrobní základnu, ale znamenaly i změnu podmínek podnikání.** Měly vliv na změnu postavení firem, podobu trhů i jejich fungování. Proces, který se odehrává, znamenal transformaci tržních ekonomik na nové podmínky výroby.

*Z hlediska fungování tržního mechanismu je závažnou změnou proměna homogenní struktury hospodářství na strukturu heterogenní. Pro ni se stala charakteristické, že od konce 19. století v rámci jednotlivých odvětví **soutěží firmy, jejichž ekonomická síla je rozdílná, mnohdy jsou ekonomicky nesouměřitelné.** Vznik, existence a rozvoj velkých (dominantních) firem je velmi úzce spjat s průběhem změn ve výrobní základně.*

Vynálezy a objevy vytvářely předpoklady pro umocnění výkonnosti firem a staly se předpokladem pro možné inovace. Ty mohl uskutečnit výlučně podnikatel. Převratnost mnohých objevů si vynucovala zakládání nových výrobních jednotek nebo zcela zásadní rekonstrukci stávajících. Realizace mnohých byla možná jen s přechodem k výrobám ve velkém (hromadným výrobám). Podstatnou a mimořádně významnou skutečností bylo, že investiční nároky nových kapitálových statků a technologií zpravidla překračovaly možnosti individuálních podnikatelů. Platilo: I když existující kapitály prošly poměrně dlouhou cestou koncentrací, předpokladem využívání nových poznatků se stalo sdružování individuálních kapitálů.

Firmy v individuálním vlastnictví začaly být nahrazovány nově vznikajícími společnostmi. Ty a utvářející se sdružení představovaly ekonomickou sílu schopnou využívat nejprogressivnějších technologií, a tím postupně vytvářely

Konkurence
subjektů
různé
ekonomické
síly

předpoklady pro vytlačení do té doby převládající podoby firmy – soukromého podniku v individuálním vlastnictví (rodinný podnik). Současně s tím docházelo k postupné proměně vnitřní struktury odvětví, formovala se oligopolní struktura trhů jednotlivých odvětví.

Vedle uvedených technických souvislostí je třeba zdůraznit, že samotný **vnitřní mechanismus tržního prostředí** (tržní mechanismus) sehrál významnou roli v procesu přeměny homogenní struktury ekonomiky do struktury heterogenní. Jestliže se vrátíme k základním souvislostem rovnováhy firmy v podmínkách dokonale konkurenčního trhu, vidíme, že:

Chování
firmy
na trhu
dokonalé
konkurence

- firma je závislá na vývoji tržní situace, kterou nemůže ovlivnit
- nachází se v postavení, které je vratké, nejisté.

Za této situace **musí firma nutně hledat způsoby, jak svoji pozici upevnit**, a k tomu vedou *dva úzce související postupy, kterými musí být její chování ovládnuto*:

- **firma usiluje o snížení nákladů**, což jí přináší dodatečný zisk a zároveň vytváří ochranu před případným poklesem ceny.
- **firma usiluje o zvýšení svého tržního podílu**. Silnější kapitál co do rozměru je také odolnější vůči tržním výkyvům. To ovšem předpokládá přeměnu dodatečných prostředků (realizovaných zisků) v dodatečné kapitálové statky (investice).

Samotná logika vnitřních souvislostí tržního prostředí nutí výrobce v podmínkách blízkých dokonale konkurenčnímu prostředí k chování, jehož výsledkem je likvidace takového prostředí. Homogenní struktura ekonomiky nutně přerostla do struktury heterogenní.

Čím je intenzita konkurenčního prostředí silnější, tím je postavení firem méně stabilní. Proto firmy intenzivněji usilují o posílení své pozice, její stabilizaci. Snaží se o získání výhody, ve srovnání s jinými výrobci. Ekonomickou realizací výhody je mimořádný zisk posilující stabilitu firmy.

8.2 Nové organizační struktury a vlastnické formy firem

Sdružování podnikatelů k provozování podnikatelské činnosti pod společným obchodním názvem mělo a má různé podoby. Uskutečňuje se na základě písemné smlouvy, zahrnující obchodní název firmy, jména společníků, předmět činnosti, způsob rozdělení zisků či úhrady ztrát, způsob zániku a vypořádání společníků. K hlavním formám v soudobých tržních ekonomikách (mohou se v jednotlivých zemích podle zákonodárství od sebe více či méně odlišovat, přičemž do rozdílu se promítají i tradice některých forem) patří.

- **Veřejná obchodní společnost** je založena na smlouvě mezi minimálně dvěma společníky, kteří ručí za závazky společnosti celým svým majetkem. Jedná se tedy o společnost s ručením neomezeným. Do společnosti mohou přistoupit další společníci, musí však být sepsána nová smlouva. Každý ze společníků má právo zastupovat společnost (není-li ve smlouvě uvedeno jinak) a podílí se na řízení.

- ***Společnost s ručením omezeným.*** Společníci ručí za závazky pouze do výše svého kapitálového vkladu, který jsou povinni vložit jako příspěvek ke kmenovému jmění společnosti. Tyto podíly společníků nemohou být volně převáděny ani obchodovány. Kmenový kapitál zůstává výlučně v rukou společníků. Při založení společnosti se volí jednatel (nemusí být společníkem), který vede záležitosti společnosti a zastupuje ji navenek.
- ***Komanditní společnost*** představuje určitou formu kombinace společnosti s ručením omezeným i neomezeným. Je to dáno tím, že mezi společníky jsou ti, kteří ručí za společnost neomezeně (komplementáři), ale i společníci s ručením omezeným (komandisté). Společnost vedou a navenek také zastupují výlučně komplementáři, zatímco komandisté mají právo kontroly.
- ***Tichá společnost*** je forma, která se opírá o vnitřní vztah mezi vlastníkem podniku a jeho tichým společníkem, který se na činnosti podílí pouze svým kapitálovým vkladem. Tento vklad ho opravňuje k podílu na zisku či ztrátě (může být smlouvou stanoveno jinak). Tichý společník tedy nese riziko podnikání, ale navenek nevystupuje ani nereprezentuje firmu. Ta má navenek charakter soukromého individuálního podniku.
- ***Akciová společnost*** je nejrozšířenějším typem společnosti. Je založena na členském principu a kapitál je tvořen podíly jednotlivých členů. Potvrzení o kapitálové účasti je akcie, cenný papír opravňující k podílu na rozdělovaném zisku. Činnost akciové společnosti řídí valná hromada akcionářů, v období mezi valnými hromadami řídí činnost správní rada. Dalším orgánem je dozorčí rada akciové společnosti. Akcionář (vlastník akcie) je společníkem (spoluvlastníkem) firmy. Podíl jednotlivých akcionářů na rozhodování o činnosti společnosti je závislý na výši kapitálové spoluúčasti stvrzené vlastnictvím akcií (počet vlastněných akcií je zároveň přidělením hlasů vstupujících do rozhodování). K ovládnutí akciové společnosti je teoreticky zapotřebí 51 % celkového počtu akcií (***kontrolní balík akcií***). Ve skutečnosti stačí podstatně méně akcií k tomu, aby společnost byla ovládnuta. Výše kontrolního balíku je závislá na stupni rozptýlení akcií. Např. kupónová metoda privatizace v české ekonomice rozptýlila akcie do rukou desetitisíců akcionářů. Akciová forma podnikání *znamenal průlom do procesu koncentrace*. Obchodování s akciemi umožňuje akciové společnosti proměňovat v akciový kapitál i drobné úspory obyvatelstva. Přitom cena, za kterou se akcie prodává (kurs akcie), není totožná s nominální hodnotou (uváděna na titulním listě). Závisí na vztahu mezi nabídkou a poptávkou. Akciová forma podnikání vytvořila předpoklady pro realizaci i těch nejnákladnějších inovací.
- ***Holdingová společnost*** svým způsobem odvozená od akciového podnikání. Představuje *formu zaměřenou na ovládnutí dalších akciových společností prostřednictvím získání kontrolního balíku akcií*. Tímto způsobem se utváří systém vzájemného propojení, ve kterém vedle „mateřské“ společnosti jsou i touto společností ovládané „dceřiné“ společnosti a společnosti „vnukovské“.

Přechod k těmto formám nebyl samoúčelný. Vedle již dříve uvedených souvislostí spojených s nedostatečným rozměrem individuálního kapitálu, umožňovaly nové formy podnikání překonat bariéry spojené s ručením vlastním majetkem.

Firmy schopné díky centralizaci kapitálu zavádět inovace urychleně posilovaly své pozice a potvrzovaly opodstatněnost změn.

Rozvoj oligopolní struktury se projevil změnami forem konkurence. Konkureční firmy se odlišily ekonomickou silou i stabilitou. Technologický předstih doprovázený nižšími náklady umožnil velkým firmám snadno eliminovat slabší konkurenty. Na druhé straně se nová kvalita trhů, tzn. konkurence mezi velkými firmami, stala okolností zpochybňující klasický nástroj konkurenčního boje, cenovou konkurenci. Vzhledem k síle a odolnosti velkých firem by se proměnila v dlouhodobou cenovou válku znamenající ztráty a nejasný výsledek.

Vzhledem k malému počtu velkých firem se *objektivně vytvořila situace vytvářející dobré východisko k dohodě* o společném postupu, případně kapitálovému spojení.

Dohody, které se uzavírají, mohou být krátkodobé, dokonce i pro jednotlivé tržní operace či jednorázovou transakci. Dohody tohoto typu jsou nepevné, často porušované. Firmy usilují o dohody, které by stabilizovaly realizaci výhody nebo k výhodě vedly. Vznikají organizační struktury, prostřednictvím nichž se realizují monopolní výsady.

Takovými formami jsou především:

- **kartel** představující dohodu výrobců téže produkce o cenách, rozdělení realizačních trhů, přidělení výrobních kvót. Zúčastněné **firmy si uchovávají výrobní i odbytovou samostatnost**. Smlouva jim zabezpečuje, že na smlouvě vymezených trzích jim nebudou ostatní zúčastněné firmy konkurovat a jednotný tržní postup jim garantuje uchování poptávky po vlastní produkci. Porušení dohody je penalizováno. Kartel může mít podobu tajné dohody, zejména, je-li v zemi uplatňováno protikartelové zákonodárství.
- **syndikát** je také formou sdružující producenty téže produkce. Je **uchována výrobní samostatnost firmy**, ale odbyt je realizován prostřednictvím syndikátu a jeho obchodní sítě. Vznik se omezuje na výroby či odvětví s masovou produkcí.
- **trust** má podobu akciové společnosti. Sdružené **firmy ztratily výrobní i odbytovou samostatnost**. Navenek vystupuje jako **jednotná firma založená na kapitálovém spojení**. Toto spojení se může uskutečňovat po linii horizontální (spojování firem téhož odvětví) nebo po linii vertikální (po linii výrobní návaznosti). Pro vertikálně se rozvíjející trust se používá označení **kombinát**. Horizontální rozvoj trustu znamená růst tržního podílu a vytváří předpoklady k získání výsadního postavení. Proto již koncem 19. století sílily hlasy usilující o omezení rozvoje této formy a našly i právní vyjádření (Sherman

Act, 1890).

- **koncern** je organizační formou spojující **formálně nezávislé firmy**, které jsou však ovládnuty prostřednictvím finanční kontroly. Může jít o holding. I tato forma prodělává vývoj.

Jestliže původně se koncerny rozvíjely po linii výrobní návaznosti, **dnešní koncerny mají mnohooborovou strukturu, která nesleduje linii výrobní návaznosti**. To znamená, že existuje několik souběžných a nezávislých sfér podnikání, z nichž žádná nemusí být výrazně převažující (v tomto případě hovoříme o konglomerátech). Diverzifikace je motivována vyhledáváním volných tržních příležitostí pro přebytečný kapitál těchto subjektů.

Vývoj a transformace organizačních struktur jsou podmiňovány pokračujícím procesem zdokonalování technické a technologické báze podnikání. Vyústěním technického převratu na přelomu století byla možnost přechodu k hromadné výrobě. Byly vyvinuty i nové, adekvátní metody a systémy řízení.

Zdokonalování techniky a technologií prošlo v polovině 20. století dalším zásadním posunem, někdy označovaným jako vědeckotechnická revoluce. Zejména přechod na pružné výrobní systémy znamenal překonání technologií hromadných výrob unifikované produkce. Firmy získávají technologie umožňující efektivní výrobu individualizované produkce. Tím jsou narušovány organizační struktury vzniklé z hromadných výrob. **Pokračuje proces diverzifikace výrob a změny přináší i nové podmínky pro fungování malých firem**. Zvláště malé firmy orientované na vývoj a ověřování nových technologií není možno označovat za vratké, nestabilní a málo efektivní tržní subjekty. Naopak, takové firmy vnášejí pokrok do výrob a naznačují budoucí směry vývoje odvětví.

Změny sice otevírají prostor pro vyšší počet subjektů na straně nabídky, ale na druhé straně, **v žádném případě z toho automaticky nevyplývá omezování tržních nedokonalostí, či snižování úrovně koncentrace v odvětvích. Stále platí:**

- *rozhodující část nabídky je soustředěna do okruhu několika málo velkých firem*
- *ostatní firmy odvětví se podřizují tržní a zejména cenové politice dominantních firem*
- *firmy usilují o vyčlenění specifické poptávky po vlastní produkci. Systematicky usilují o vytváření individuálního trhu. K tomu využívají diferenciaci produkce, prodejních podmínek, snahou maximálně vyhovět zákazníkovi.*
- *na reálném trhu není produkce volně zastupitelná substituty*
- *tvorba poptávky neodpovídá ideálně teoretickým předpokladům, zejména předpokladu **homo economicus**. Člověk setrvává u osvědčené značky, v jeho chování je silný vliv setrvačnosti.*
- *poptávka je pod každodenním nátlakem reklamy atd.*

Charakteristika
soudobého
trhu

Shrnutí kapitoly

Tendence ke koncentraci výrob a kapitálu, stejně jako tendence k růstu tržního podílu firm, se staly průvodními znaky vývoje kapitalistického tržního hospodářství. Příčiny jsou spjaty jednak se snahou průběžně zdokonalovat podmínky výroby jako předpokladu posilování pozice v konkurenčním boji, jednak se snahou zvýšit tržní podíl firmy jako předpoklad posilování tržní pozice a stability firmy. Tento proces byl ve druhé polovině 19. století urychlen novými technologiemi a technickými převraty. Předpokladem rozvoje se staly vlastnické a organizační změny na úrovni firem. Poslední třetina 19. století znamenala definitivní odklon od homogenní struktury tržní ekonomiky, rozvoj heterogenní struktury a růst intenzity nedokonalé konkurenčních tržních struktur.

Pomocí učební pomůcky: FUCHS, TULEJA: *Základy ekonomie. Průvodce a cvičebnice k učebnici* si ověřte zvládnutí:

- a) základních pojmů (viz 8.2)
- b) základních poznatků řešením testových otázek (viz 8.5)

Otázky k zamyšlení

1. Vysvětlete vztah mezi technickým rozvojem a velikostí firmy.
2. Uveďte hlavní důvody, které vedly k zakládání obchodních společností.
3. Uveďte hlavní organizační formy společností a jejich základní charakteristiku.
4. Jak souvisí proces koncentrace výroby s konkurencí?
5. Charakterizujte význam akciové formy společnosti pro vývoj hospodářství.
6. Jaké jsou motivy mnohooborové struktury velkých firem?
7. Proč firma usiluje v homogenních podmínkách o růst tržního podílu a jakým způsobem ho může dosahovat?
8. Jak se změnila podmínky vynakládání kapitálu s přechodem do heterogenních struktur.

POT

Zadání POTu bude zpřístupněno na síti v 8. a 9. týdnu semestru. Současně budou zveřejněny pokyny týkající se odevzdání. Zpracování předpokládá zvládnutí látky prvních 8 kapitol textu a mělo by s k němu přistoupit poté, co byly úspěšně absolvovány kontrolní testy I. a II.

Adresa zadání kontrolních testů a POTu

econ.muni.cz

rychlé odkazy: CDCV

Studium On-Line

autorizovaný vstup

KEMIKR MIKROEKONOMIE

cvičení, úlohy, POTy

- Rovnováha výrobce v postavení monopolu
- Protimonopolní regulace
- Rovnováha v podmínkách oligopolu
- Monopolistická konkurence a rovnováha firmy
- Neefektivnost nedokonale konkurenčních trhů

9.

Rovnováha na trzích nedokonalé konkurence

Cíl kapitoly

Po obsahové stránce tvoří základní cíl zodpovězení otázky, co platí pro utváření rovnováhy na reálných nedokonale konkurenčních trzích, které jsou zde postupně presentovány v již zavedeném členění: monopol, oligopol a monopolistická konkurence. Seznámíte se s jednotlivými řešeními, přičemž každé nejen existuje, ale má svá specifika. Současně však platí, že všechna tři rovnovážná řešení spojuje charakteristická vlastnost: na trhu dosahují firmy rovnováhy, tím dosahuje rovnováhy celá tržní struktura, ale platí, že rovnováha je provázena ztrátou výrobní a alokační efektivity. Úroveň neefektivnosti je závislá na konkrétní tržní struktuře a je možno konstatovat, čím je výraznější vliv monopolních sil, tím výraznější neefektivnost, měřeno kritériem efektivity odpovídajícím situaci dokonale konkurenčního trhu.

Časová zátěž

- 5 hodin
 - 4 hodiny studium látky v 9. týdnu semestru
 - 1 hodina procvičení

Způsob studia

Tato kapitola je věnována analýze utváření rovnováhy v základních nedokonale konkurenčních tržních strukturách, tzn. monopolu, oligopolu a monopolistické konkurenci, které jsme v předchozím textu definovali. Každá z těchto tržních struktur má své specifické znaky a charakteristiky a při jistém zobecnění můžeme kteroukoliv z existujících tržních struktur k některé z těchto situací přiřadit. Zvládnutí látky by Vám mělo umožnit interpretovat projevy neefektivnosti jednotlivých nedokonale konkurenčních struktur nejen ve srovnání s dokonale konkurenčním trhem, ale rovněž ve vzájemném srovnání nedokonale konkurenčních struktur.

9.1 Rovnováha výrobce v postavení monopolu

Případ monopolního výrobce dodávajícího celkový objem nabídky představuje nejvyhraněnější podobu nedokonalé konkurence. *Výsada, o kterou se monopol opírá, vytváří výhodné předpoklady pro maximalizaci rozdílu mezi celkovým příjmem a celkovými náklady.* Tento rozdíl obsahuje trvalé a vysoké ziskové zvýhodnění. Je to umožněno tím, že monopol využívá nástrojů, které nemá k dispozici nemonopolní firma.

V podmínkách dokonalé konkurence je firma omezena, při snaze maximalizovat zisk, na možnost zvyšovat objem produkce a snižovat náklady (zaváděním zdokonalení, zejména nové techniky či technologie). *Monopolní firma využívá překážek vstupu do odvětví.*

Rozhodování monopolu se uskutečňuje v rovině, kterou naznačil poměrně přesně již A. Cournot. Upozornil na skutečnost, že maximalizace zisku monopolního výrobce předpokládá optimální kombinaci množství realizované

produkce a ceny v závislosti na tvaru poptávkové křivky (resp. cenové elasticitě). To ovšem znamená, že když někteří autoři charakterizují tuto tržní situaci jako diktát monopolu, není možno tím rozumět ničím neomezený diktát ceny.

Základní odlišnost utváření rovnováhy na monopolním trhu spočívá v tom, že monopolní výrobce není v postavení, kdy se musí podřizovat poptávce, ale je schopen na ni vyvíjet nátlak, kterým ji nutí respektovat nabídku. Tyto jeho praktiky *není možno interpretovat tak, že poptávku ignoruje, že nepřihlíží k poptávce*.

Z předchozího výkladu si můžeme uvést některé z důvodů, proč by to bylo chybné:

- **monopol je tržním producentem**, jehož existence je nutně spojena s možností realizace,
- **poptávka je funkce vyjadřující ochotu nakupovat** daný produkt, a to v různém množství při různých cenách,
- v reálných tržních podmínkách **existují substituty** (nebo alespoň možnost vzdát se spotřeby určitého statku).

Proto ani monopolní trh nemůže být absolutní nadvládou, diktátem jedné strany, v tomto případě nabídky. Spotřebitel má vždy možnost se svobodně rozhodnout, že zboží nekoupí.

Charakter poptávky je faktorem, který nutně určuje jednu stranu rozhodování monopolu při snaze maximalizovat zisk, druhou stranou jsou náklady. Přesněji, **monopolní firma vychází jako každá jiná firma z porovnání mezních nákladů a mezního příjmu**.

V podmínkách nedokonalé konkurence, tedy i v případě monopolu, *je firma svým chováním (zvětšováním či omezováním množství dodávané produkce) schopna měnit tržní situaci*.

Vydeme-li z dané úrovně poptávky po produkci firmy, potom je firma schopna realizovat větší množství produkce pouze za nižší cenu. To znamená, že: **v podmínkách nedokonalé konkurence je mezní příjem klesající**. Současně platí, že průměrný příjem také klesá s rostoucím objemem realizované produkce.

V grafickém zobrazení bude navíc **křivka průměrného příjmu současně poptávkovou křivkou** (plyne bezprostředně z definice).

Je-li poptávka na trhu dána, musíme odpovědět na otázky:

- jaký bude rozměr nabízené produkce a jaká bude jeho cena.
- co z rozhodnutí monopolu vyplývá pro tržní situaci a tržní poměry.
- co z existence monopolu plyne pro spotřebitele a pro výrobu.

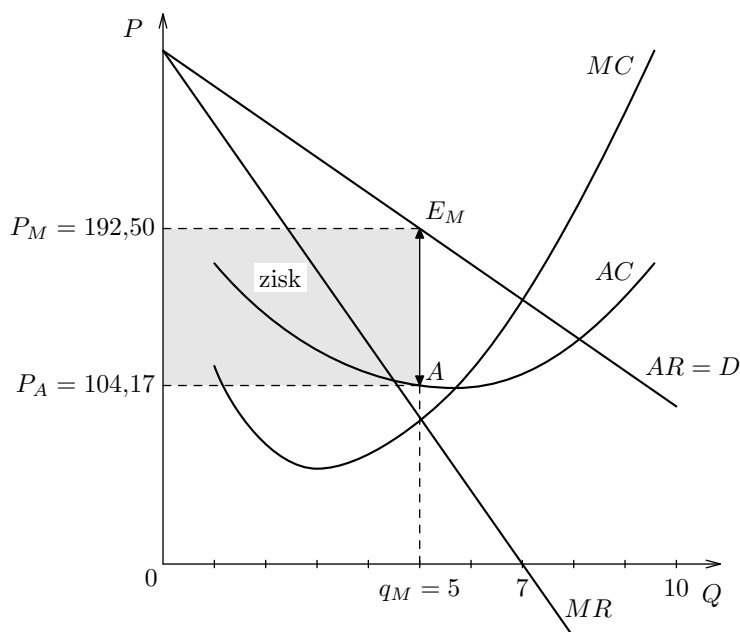
Rozbor utváření rovnováhy monopolu by na tyto otázky měl dát odpověď.

Již z předchozího výkladu víme, že *pro firmu je optimální rozměr produkce, při kterém dochází k vyrovnání mezních nákladů s mezním příjmem ($MC = MR$)*. Jestliže tento rozměr označíme q , víme, že firma vyšší

Rozsah výstupu je určen bodem vyrovnání

9. Rovnováha na trzích nedokonalé konkurence

Obrázek 9.1: Rovnováha monopolu

produkcí na trh nedodá, neboť rozšíření by se realizovalo na úkor ziskovosti. Průsečík křivek MC a MR určuje rovnováhu i v případě monopolního výrobce.

Vlastnosti
rovnováhy
monopolu

*Jaké důsledky má pro tržní cenu, že nabídka bude mít rozměr právě q_M . Především, rozměr koupěschopné poptávky umožňuje, aby toto množství bylo realizováno za cenu P_M . Tato **cena je vyšší než průměrné náklady produkce q_M** . Jejich výši odpovídá bod A a cena P_A .*

Cenou P_M se realizuje přebytek průměrného příjmu nad průměrnými náklady ($AR - AC$), který je ekonomickou realizací monopolu. Obsah obdélníka s vrcholy P_A , P_M , E_M , A představuje celkový rozměr zisku, který realizuje monopol navíc, při prodeji produkce q_M . Právě v možnosti realizovat za cenu zabezpečující monopolní zisk se projevuje tržní síla monopolu, který ve vztahu k ceně má pozici cenového tvůrce. Na rozdíl od firmy v podmínkách dokonalé konkurence, která je cenovým příjemcem.

Souvislosti znázorněné na obr. 9.1. dávají zároveň odpověď na otázku, proč se ekonomická teorie staví kriticky k monopolním praktikám, čímž jsou dány odpovědi i na další výše položené otázky. Z hlediska monopolu je rozhodnutí omezit rozsah produkce při množství q_M pochopitelně racionální. Firma zabezpečuje maximální úroveň efektivnosti výroby, měřenou masou realizovaného zisku. Tyto souvislosti je možno ilustrovat i následujícím obrázkem 9.2.

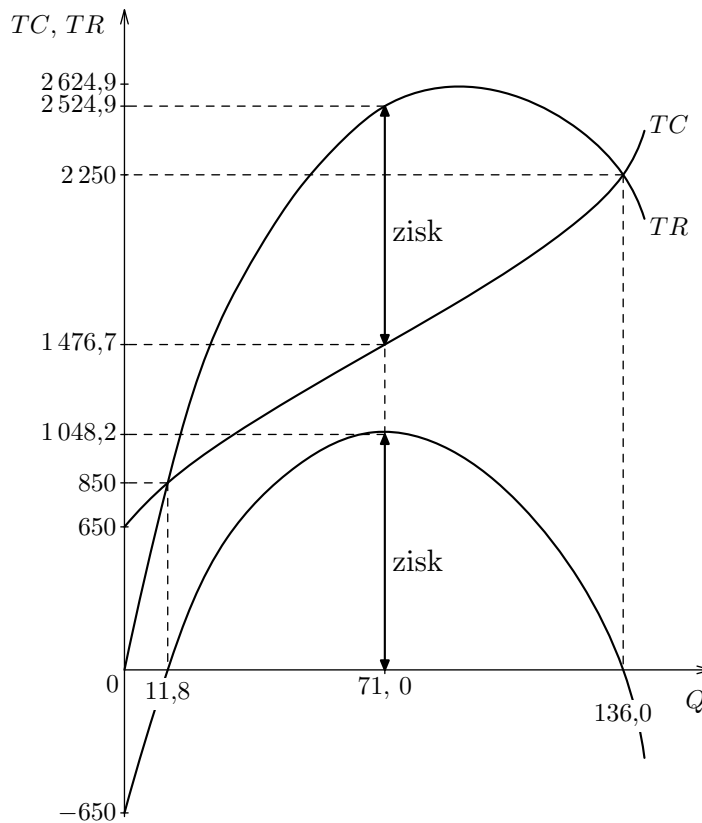
Z hlediska spotřebitelů (společnosti) však toto rozhodnutí obdobný charakter nemá. Mezní užitečnost na trhu spotřebitelů vyjadřuje poptávková křivka, která vyjadřuje ochotu společnosti platit za výrobek. *Mezní náklady protínají*

poptávkovou křivku vpravo od bodu určujícího rovnováhu monopolu. Tzn., jejich průsečík odpovídá většímu rozsahu produkce.

Jaké závěry je možno vyvodit z rozboru rovnováhy monopolu:

Kritika
monopolu

- **monopol má tendenci omezovat rozsah nabízené produkce.**
V našem případě produkuje dokonce méně, než odpovídá průsečíku MC s AC . Toto by nemuselo platit, kdyby poptávka byla dostatečně vysoká a bod vyrovnání odpovídal většímu množství, než je určeno minimem AC .
- **omezováním budeme rozumět, že rozsah výroby je vždy menší, než odpovídá maximalizaci užitku spotřebitelů,** což je rozsah produkce odpovídající průsečíku MC s poptávkovou křivkou – monopol omezuje výrobu.
- **jakémukoliv omezení výroby zákonitě odpovídá vyšší cena,** což je další podstatná výtka směřující proti monopolům.

Obrázek 9.2: Maximalizace zisku monopolem

Kritika zdůrazňuje tři prvky:

1. **Ceny, za které monopol realizuje, jsou vyšší než ceny, které by se utvořily na trhu dokonalé konkurence** – tzn. cena je vyšší než minimum AC .
2. **Monopol nevyrábí s nejnižšími možnými náklady (zdražuje výrobu).** Tato výtka upřesňuje obsah předcházející. Cena trhu dokonalé konkurence

rence je cenou minimálních AC . V případě monopolu je tato úroveň ceny v zásadě vyloučena.

3. Monopol má tendenci **omezovat rozsah nabídky, a tím omezuje spotřebu.**

K těmto momentům můžeme ještě připojit *výtku z pozice tržního mechanismu*. Monopol má zákonitě snahu udržet a upevnit výsadu, o kterou se opírá. Proto *vytváří bariéry vstupu do odvětví a celkově svojí činností stimuluje stabilizaci tržních poměrů, včetně cen*. Důsledkem je utlumování tržních (cenových) informací a snížení celkové pružnosti tržního systému.

Bylo by však ***krajně jednostranné tyto aspekty absolutizovat***. Je možno ukázat, že nemají nebo nemusí mít vyhraněně negativní dopad. Všechny výše uvedené výtky mají svůj *negativní obsah, ale ten získávají především tím, že vychází ze srovnání monopolu s modelem dokonale konkurenčního trhu, který reálně neexistuje*.

9.2 Protimonopolní regulace

Ve všech vyspělých tržních ekonomikách se můžeme setkat se snahou uskutečňovat protimonopolní regulaci, a to z důvodů uvedených v subkapitole 9.1.

Již v klasické škole byl monopol chápán *jako prvek narušující soutěž*, a proto jsou v řadě zemí zřízeny úřady na ochranu hospodářské soutěže. Jejich poslání se za desítky let existence a činnosti měnilo.

Co musí regulace respektovat

Před sto lety vyústil zrod heterogenní struktury jednotlivých odvětví v požadavek uchovat rovné (shodné) možnosti pro nerovné konkurující subjekty. Pozornost se obracela především ke snaze omezit, nejlépe rozdělit, vzniklé velké firmy na více malých firem. Požadavek byl určitou reakcí na růst firem cestou urychleného spojování (dobrovolného či nedobrovolného) dříve samostatných firem. Nicméně, sledovaný výsledek dosažen nebyl a nemohl být. Jsou proto *dva základní důvody*:

- ***velikost firmy je*** konec konců jev objektivně podmíněný konkrétními technickými a technologickými možnostmi.
- ***podnikatelská sféra si našla velmi rychle způsoby jak zákonná omezování obcházet***. Výsledkem byl rychlý rozvoj koncernů, holdingových společností, tajných dohod atd.

Představa vytvoření trhů bez monopolních výhod je prostě iluzí, neboť právě soutěž je faktorem, který nutí firmy k získání výhody (to není negativní vlastnost soutěže). Snaha získat výhodu je obsahem konkurence a záruka možnosti podnikat i v budoucnu.

Proto se postupně prosadilo do činnosti protimonopolních institucí vědomí (i když je mnohými nepřijímáno nebo jen nerado přijímáno), že *s monopoly se nejen musí, ale také dá žít*. Výsledkem je snaha *hledat nástroje, pomocí nichž by byl monopol usměrněn do „přijatelného“ postavení*. Je sledována

oblast cen a cenové politiky firem, dodržování pravidel hospodářské soutěže.

Hlavními nástroji regulace jsou:

- **zákonné normy**, kterými může být vytvořeno prostředí postihující zneužívání výhody. Protikartelové či protitrustové zákonodárství, které může obsahovat i požadavek rozpuštění firmy, jestliže průkazně přeměňuje své postavení v „nepřiměřené“ zisky.
- **daňová politika** státu založená na progresivní metodě zdanění, která odčerpává nejvyšší podíl z nejvyšších zisků. Je to nástroj přerozdělování vytvořených důchodů, kterému se budeme věnovat při výkladu fiskální politiky státu v makroekonomii.
- **stát** může usilovat o oslabení monopolních výhod tím, že **vstoupí do podnikání** v daném odvětví. Může jít o státní podnik (nesleduje ziskové kritérium) nebo určité formy státní spoluúčasti při podpoře konkurenčních firem.
- tím jsme se dotkli možnosti **využívání tržního prostředí k regulaci monopolu**. Zde je možno využít dvou základních přístupů:
 - stimulace konkurenčního prostředí,
 - cenová regulace.

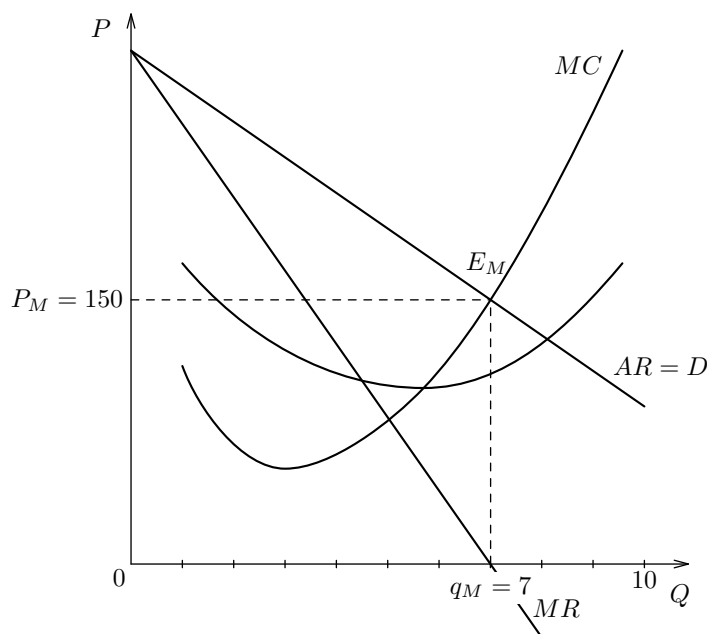
Otázka cenové regulace má své stoupence, ale má mnoho odpůrců, kteří zdůrazňují její negativní stránky. Především:

- *administrativní stanovení ceny ji zbavuje tržního charakteru* a je s ním spojeno riziko, že může být stanovena příliš nízko nebo vysoko. „Ideálem“ regulace by byla cena odpovídající průsečíku AC s poptávkovou křivkou. Otázkou však je, jak věrohodně ony průměrné náklady zjistit a jaký by byl vztah nabízeného a poptávaného množství.
- *působí na ztrátu motivace*.
- závažným problémem je skutečnost, že *i když průkazně bude cena vyšší než průměrné náklady (bude přinášet monopolní zisk), neznamená to, že je to pro trh spotřebitele nevýhodné*. Jestliže dominantní firma používá technologii zabezpečující vyšší efektivnost, zlevní produkci po stránce výrobní. Potom cena zabezpečující monopolní zisk může být nižší než cena slabších výrobců. Efekt je rozložen mezi firmu a spotřebitele.

Cenová regulace představuje upřednostnění okamžitého řešení (krátkodobé hledisko) oproti dlouhodobému výsledku spojenému s tržním řešením. Např. *jestliže výrobce realizuje monopolně vysoký zisk, je to dáno cenou, která však vyjadřuje ochotu koupěschopné poptávky zboží v daném množství při dané ceně kupovat. Vysoká ziskovost musí nutně stimulovat řadu dalších firem, aby hledaly způsob, jak vstoupit do výroby a na trh vysoce ziskového výrobku*. Současně působí silné podněty pro výrobu substitutů. Výsledkem je, že po určité době způsobí zvýšená nabídka cenový pokles a zboží je v širokém rozsahu přístupné i cenově. Je-li prosazena administrativní cena, jsou tím potlačovány stimuly.

V praxi protimonopolní regulace se běžně můžeme setkat **s neméně problematickými minimálními cenami**. Je to opatření zaváděné také pod

9. Rovnováha na trzích nedokonalé konkurence

Obrázek 9.3: Regulovaná cena a rovnováha monopolu

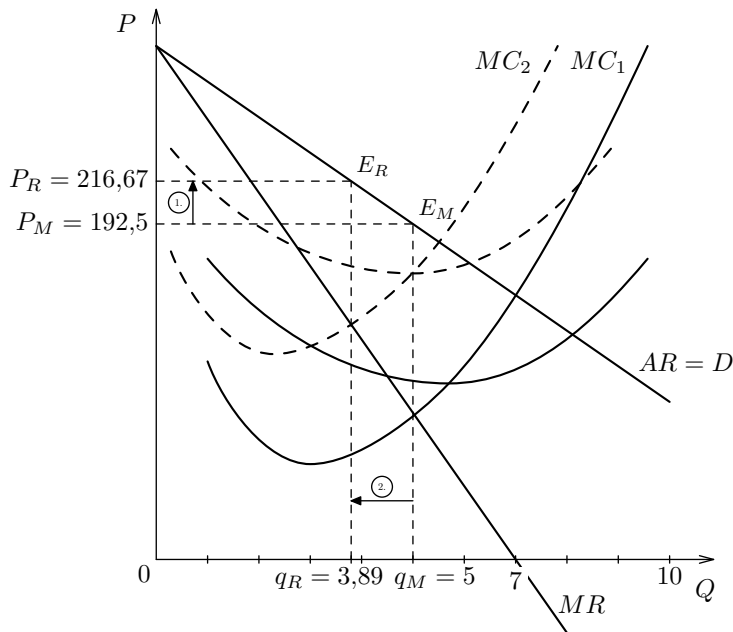
heslem ochrany soutěže, zpravidla pod nátlakem slabších konkurentů. Argumentuje se oprávněně, že prodej za ceny pod úrovní nákladů si může dovolit jen velká firma, která touto cestou usiluje o zvýšení tržního podílu, který se stává východiskem pro budoucí uplatňování cen zabezpečujících vysoké zisky. Nicméně i v tomto případě je problémem zjistit skutečnou hladinu nákladů. Navíc garantovaná hranice cen spíše probouzí stagnaci než stimuly k rozvoji.

V protimonopolní politice je snaha zákonem omezit *umělé udržování tržních cen* na základě smluv mezi výrobcí či prodejci. Obdobně je snaha vyloučit možnost tzv. *vázaných prodejů a úmluv o nich*. Tedy, že je prodáno zboží *A* pouze tehdy, je-li také zákazníkem koupeno zboží *B*. Třetím cenovým jevem, o jehož odstranění protimonopolní regulace usiluje, je **cenová diskriminace**, při které firma prodává tentýž výrobek různým zákazníkům za různé ceny.

Rozporné efekty přináší i dodatečné daňové zatížení monopolu. Běžná argumentace monopolní daně se opírá o možnost odčerpání „nepřiměřeně“ nebo „neoprávněně“ vysokých zisků. Grafickou ilustrací dopadů však zjistíme, že efekt účinku je problematický, neboť ve svém důsledku vede k omezování nabídky, a tím k růstu ceny. Dodatečná daň je monopolem vnímána jako nutný odvod, tedy nákladová položka, vyvolává růst nákladů a tomu odpovídá optimalizace výstupu monopolu.

Jestliže jsme výše uvedli některé problémy provázející protimonopolní regulaci, neznamená to, že jsou uváděny jako důvody jejího odmítání, ale jako varování před euforií a přeceňování možností, zejména pozitiv, které ji doprovází. *Její pozitivní stránkou je především to, že svoji existenci usměrňuje monopoly a jejich praktiky k přijatelným formám.* Výhodu se snaží výrobce

proměnit v dodatečný efekt, ale ne metodami, které by bylo možno označit jako zneužívání tržní pozice. Svoji roli hraje i skutečnost, že monopol musí, stejně jako každý jiný tržní výrobce, dbát na dobré jméno firmy a usilovat o stabilizaci dlouhodobě výhodného postavení před možností maximalizovat zisk v dané chvíli.

Obrázek 9.4: Dopad dodatečně uvalené daně

Předností regulativního zásahu je, že může usměrnit předem a problém zneužívání postavení řešit okamžitě, ve srovnání s dlouhodobějším tržním řešením. **Ale současně je nutno zvažovat, že každý zásah omezuje konkurenci.** Omezováním konkurentů se totiž konkurence skutečně omezuje, proto i deformuje a má negativní dopady. Proto má regulující zásah své opodstatnění v konkrétním případě, zatímco plošné zásahy jsou doprovázeny kumulací negativních důsledků.

Představa, že protimonopolní regulace vytvoří konkurenční prostředí je odvážná, neboť pak by mělo být předem známo např.:

- kolik firem a s jakými tržními podíly by mělo fungovat, a to při existující diferenciaci produkce.
- jaká cena zabezpečí normální zisk atd.

To jsou ovšem otázky, na které „umí“ odpovědět výlučně trh sám.

V souvislosti s problematikou protimonopolní regulace a jejím vývojem musíme učinit ještě jednu poznámku. Jedná se o formu státní aktivity v hospodářství, a jak uvidíme při studiu makroekonomie, soudobá ekonomická teorie není jednotná v posuzování otázek vztahu státu a ekonomiky, resp. trhu. Protimonopolní politika a regulace je silně ovlivněna tím, v rámci jaké hospodářskopolitické doktríny se uskutečňuje. Jestliže je od 80. let 20. století zřetelný vliv směru ekonomického myšlení, který klade důraz na efektivní

samoregulační schopnosti trhu, pak i prostor protimonopolní regulace je omezen.

9.3 Rovnováha v podmínkách oligopolu

Dokonalá konkurence i monopol realizovaný jedinou firmou jsou krajními formami tržních situací. Představují především teoretický přístup k analýze trhu, *jsou zkoumány jako čisté formy*.

Analýza trhů vyspělých tržních ekonomik ukazuje, že tržní struktura je diferencovaná podle odvětví, ale převládající a charakteristická je převaha několika málo firem dodávajících rozhodující část produkce. **Výjimku z oligopolních struktur** představují zpravidla *nové, progresivní výroby*, ve kterých probíhá rychlý technický rozvoj, formují se nové trhy a firemní strategie je založena na pružném přizpůsobování proměnlivé poptávce. Výjimkou mohou být *i některé druhy služeb*, ve kterých se nevytváří podmínky pro vysoký stupeň koncentrace.

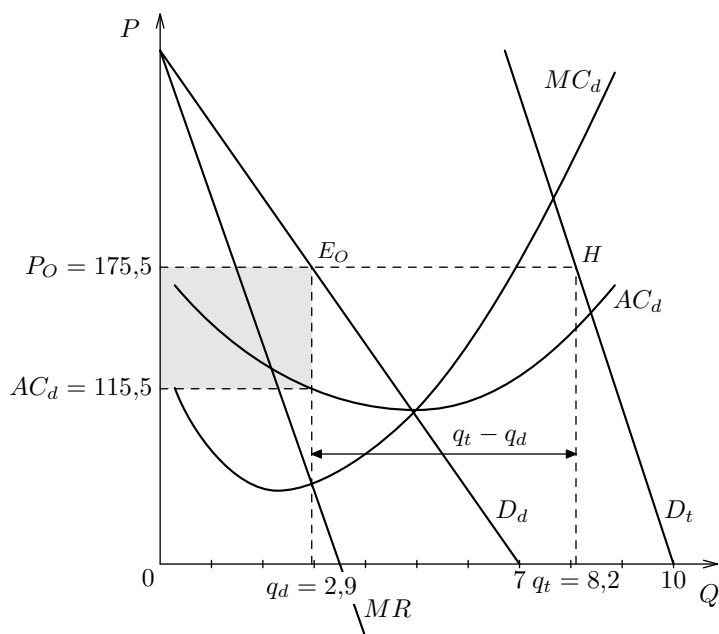
Vznik oligopolních struktur je odrazem vývoje výrobních podmínek. Především vztahu mezi náklady na podnikání a rozměrem produkce nutným k efektivnímu fungování kapitálu. Jejich vznik je možno odvodit i ze vztahu nákladových a poptávkové křivky odvětví. Vztah mezních nákladů a příjmů určuje, kde jsou optima fungování. Má-li firma fungovat efektivně, pak se volba rozsahu produkce pohybuje v určitém omezeném rozsahu. **Jestliže je poptávka dostatečně vysoká (tj. vpravo), otevírá se prostor pro další firmy i menší producenty.**

Oligopolní trhy existují v široké škále konkrétních podob, v závislosti na vlivu nejrůznějších faktorů. Samozřejmě technologické podmínky, úroveň techniky, stupeň koncentrace odvětví, charakter poptávky a její stabilita, atd. Pro vysvětlení základních souvislostí utváření rovnováhy na oligopolních trzích zvolíme situaci, kterou zobrazíme v podobě, jako je na obrázek 9.5. Jedná se o zjednodušenou podobu, kdy na straně nabídky stojí *jediná dominantní firma*. My si však pod ní můžeme představit i *uskupení* několika hlavních firem, *kteří* jsou samostatné, ale *provádí jednotnou tržní politiku na základě např. kartelové dohody o kvótách a cenách*. Na obrázku jsou dvě poptávkové křivky. D_t je tržní poptávka a D_d je ta část, kterou tvoří poptávka po výrobcích dominantní firmy. Množství produkce, které dominantní firma nabízí trhu je q_d (v tomto případě je dáno průsečíkem křivek MC a MR). Při dané poptávce D_d může dominantní firma realizovat za cenu P_O . Bod E_O je bodem rovnováhy dominantní firmy.

Koupěschopná poptávka při ceně p_1 je vyšší. V našem případě je *rozdíl* $q_t - q_d$ *tržním prostorem, který zůstává otevřený* dalším firmám. Samozřejmě pouze těm, které jsou schopny prostřednictvím tržní ceny p_1 efektivně fungovat.

Bodem rovnováhy odvětví se tak stává bod H , odpovídající tržní ceně p_1 a nabízenému množství q_t . Podstatnou část produkce přitom dodává dominantní firma.

Obrázek 9.5: Rovnováha oligopolní struktury

V případě oligopolu nemůže vedoucí firma volit cenu vyšší než p_1 a už vůbec ne na úrovni odpovídající bodu E_M (viz. obrázek 9.1), který by odpovídal rovnováze monopolu (průsečík kolmice k ose množství, procházející bodem vyrovnání s křivkou tržní poptávky). Důvodem je přítomnost konkurujících firem, které jsou v našem případě sice méně významné, ale jsou schopny efektivně fungovat při ceně p_1 . Trvale je na ně vázána část poptávky, a kdyby dominantní firma chtěla realizovat za cenu vyšší, vyvolala by tím přesun části své poptávky ve prospěch malých firem. **Utváření oligopolní rovnováhy je podmíněno vstupem dominantních firem na trh s adekvátní cenou, která:**

- vytvoří rovnováhu tržní nabídky a tržní poptávky,
- zabezpečí dominantní firmě vyšší zisk,
- umožní malým a středním firmám efektivní podnikání (normální zisk).

Proto hraje cenová politika klíčovou roli v tržní strategii vedoucích firem. Je jednoznačně motivována snahou zabezpečit dlouhodobě stabilizovaný vysoký zisk. Jestliže cena umožní malým firmám zaplnit prostor neuspokojené tržní poptávky, trh se stabilizuje a uzavírá možnosti vstupu dalších kapitálů.

Postavení firem na trhu není rovnocenné. Malé a střední firmy jsou v postavení **cenového příjemce**. Na cenu nemají vliv, ceně se přizpůsobují a je pro ně výhodné, že je cena dominantní firmy utvořena na vyšší hladině. Je jim tím vytvářena příležitost k tomu, aby se do ceny nákladově vtěsnaly. Každé zdokonalení se může projevit v dodatečném zisku. Naopak narušení stability trhu (vstup dodatečného producenta, přechod dominantní firmy na dokonalejší technologii doprovázený posunem průsečíku MC a MR vpravo, cenový pokles vyhlášený vedoucí firmou nebo koupěschopnost poptávky se

Oligopolní rovnováha

sníží) se do postavení malých firem promítá velmi intenzivně. *Na oligopolních trzích je cenová konkurence účinným nástrojem konkurenčního boje.* Všeobecná snaha o dočasnou stabilizaci tržních poměrů však stimuluje růst významu necenových forem konkurence.

Cenová tvorba v podmínkách oligopolní struktury je důležitým faktorem tržní stabilizace nebo úsilí o dosažení stabilizace za výhodnějších podmínek pro vedoucí firmu. Stanovení ceny je součástí marketingové politiky firmy. Naznačme si, jak „hledání ceny“ v základních souvislostech firma provádí.

Východiskem je samozřejmě znalost vlastního výrobku (technická charakteristika, vhodnost pro uspokojování potřeb, předpoklady pro výrobní a tržní segmentaci aj.). Druhým faktorem je *analýza poptávky*, a to nejen její rozměr, ale také její demografické, sociální a psychologické aspekty (věková kategorie spotřebitelů, vzdělanostní úroveň, profesní složení aj.). Mimořádně závažným krokem je *analýza konkurenčních podmínek*. Předvídání reakce konkurentů vyrábějících nebo schopných vyrábět tentýž výrobek nebo substitut. Poté musí firma zvážit možnosti *tržní segmentace*, založené na skutečnosti, že poptávka je tvořena subjekty odlišujícími se koupěschopností i úrovní požadavků na výrobek. Jsou zváženy možnosti výroby různých provedení a jejich ekonomické dopady. Roli hraje i *výběr odbytových cest*.

Všechny uvedené aspekty jsou posuzovány **ve vazbě na tržní strategii, která je zpravidla vázána na požadavek udržení nebo zvýšení tržního podílu firmy.**

Postup při kalkulaci tržní ceny

Na základě těchto východisek *se uskutečňuje stanovení ceny, zahrnující především tyto kroky:*

- **rozhodnutí o míře zisku**, tzn. cílové rentabilitě vložených kapitálových prostředků (musí být dostatečná pro rozvoj firmy, ale současně nesmí vyvolat posun ceny do výše, která by vedla k vyostření konkurence tím, že by přilákala dodatečnou kapitálovou sílu).
- **rozhodnutí o úrovni využití výrobních kapacit**. Tato míra vstupuje do kalkulací jako standard, tzn. dojde-li k tomu, že firma z nějakých důvodů zvýší později míru využití kapacit, sníží jednicové náklady oproti původní kalkulaci. Právě volné kapacity uchovávají nabídce pružnost reakce na podněty přicházející od poptávky, tím také přispívají ke stabilizaci poměru sil v odvětví.
- **výpočet nákladů na jednotku produkce (AC)**, od kterých je potom odvozena cena zabezpečující požadovanou míru zhodnocení.
- **stanovení ceny jednotlivého výrobku**, neboť při daném využití kapacit je znám objem produkce, průměrný náklad a požadovaný celkový zisk je možno přiřadit k jednotlivému výrobku.

Uvedené kroky se v konkrétní situaci zavádění výrobku na trh modifikují v závislosti na tom, jedná-li se o:

- a) **technologické inovace** (již zavedený výrobek se vyrábí pomocí techniky či technologie nové kvality) nebo
- b) **výrobní inovace** (nový výrobek). I v těchto případech však existuje řada variant.

U výrobkové inovace je rozdíl, jestli výrobek přichází na trh sice jako nový, ale zároveň je substitutem výrobků již zavedených. V tomto případě musí jeho cena zohledňovat cenu výrobků dosud užívaných k uspokojování potřeby. Tyto výrobky si onu schopnost uchovávat i nadále (proto bývá postup označován jako metoda imitace).

Zcela jiná situace nastane, *přichází-li výrobek na trh jako jedinečný*. Firmě se otevírá **široký prostor promítnutí jedinečnosti výrobku do vysoké ziskovosti**, např. postupným zaváděním výrobku na trh při využívání vztahu mezi cenou a množstvím. Cena výrobku *klesá po poptávkové křivce*, až se ustálí na úrovni odpovídající množství vyráběné produkce při rovnosti $MC = MR$.

Obdobně je možno dosahovat vyšší ziskovosti *pomocí segmentace trhu* a různých provedení výrobku v různých cenových hladinách. Trh se rozpadne na luxusní, středně náročný a masový (je běžné i jemnější segmentování).

Oligopol sám o sobě je produktem tržní segmentace. Tržní poptávka není homogenní, a proto také nevystupuje jednotně ani co do místa, ani co do požadavků na zboží. Oligopolní uspořádání je jednou z cest, kterými se nabídka přizpůsobuje diferencované poptávce a diferenciaci trhů vůbec.

Poznámka 9.1. Jedinečnost výrobku nemusí být promítnuta přímo do ziskové strategie. Výrobek, který je nositelem jedinečných vlastností, je jedním z nejdokonalejších nástrojů získávání nových trhů. V tomto případě je **jedinečnost nástrojem strategie proniknutí na trh**.

9.4 Monopolistická konkurence a rovnováha firmy

Jednou z forem nedokonalé konkurence je i tzv. monopolistická konkurence, někdy označovaná jako konkurence velké skupiny. **Nedokonalost této formy je založena na skutečnosti**, že produkce jednotlivých firem není identická, produkt je diferencovaný a navíc působí řada dalších faktorů (značka, jméno firmy, reklama, tradice a zvyky spotřebitelů, aj.), které rozkládají celkovou poptávku. V praxi to znamená, že výrobce vstupuje na svůj, dočasně stabilizovaný trh.

Je to však trh, na kterém je silný konkurenční vliv, který se prosadí vždy, dojde-li k nějaké tržní změně, neboť diferencovaná produkce má charakter téměř dokonalých substitutů. Z hlediska rovnováhy firmy je v podmínkách velké skupiny důležité zvláště to, že: i když je firma na „svém“ trhu v postavení odpovídajícím postavení monopolu, nemůže monopolní výhodu realizovat jako dlouhodobě stabilizovaný zisk, který výrazněji přesahuje hladinu průměrných nákladů.

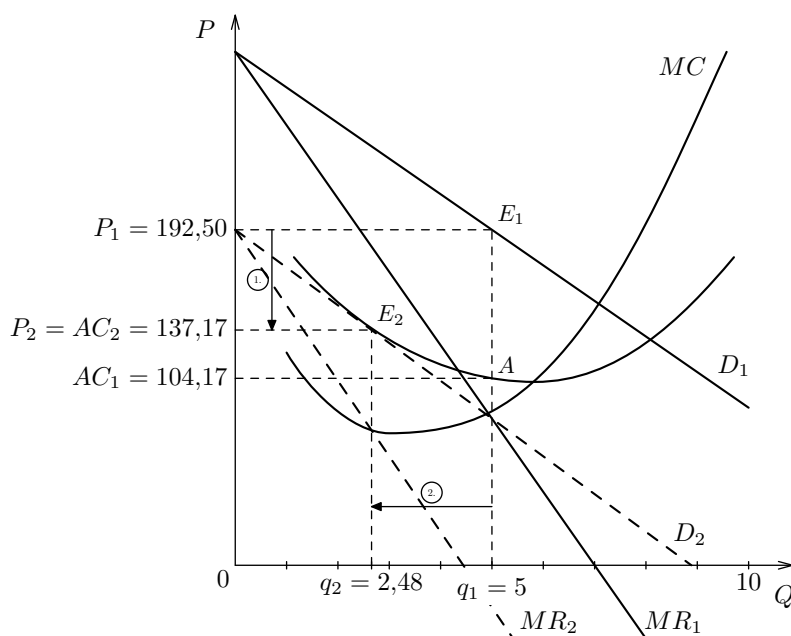
Jestliže na obrázku 9.6 je D_1 původní poptávka po produkci firmy, MR_1 poptávce odpovídající mezní příjem, dále MC mezní náklady a AC průměrné náklady sledované firmy, pak E_1 je bodem rovnováhy při ceně P_1 . Pokud by se utvořila rovnováha splňující uvedené podmínky, znamenalo by to, že naše firma realizuje **mimořádný zisk**, jehož výše je určena rozdílem

9. Rovnováha na trzích nedokonalé konkurence

mezi tržní cenou P_1 a AC_1 při rozsahu výroby Q_1 .

Realizace za cenu P_1 by přinášela přebytek nad normálním ziskem, ale současně by přilákala dodatečné producenty, kteří by nabídku rozšířili a vyvolali cenový pokles, neboť poptávka po produkci naší firmy klesla. Pokles poptávky je v obrázku naznačen poptávkovou křivkou D_2 . Snižuje se mezní příjem na úroveň MR_2 , cena i nabízené množství se snižují také na úroveň P_2 a Q_2 .

Na obrázku se utváří nový rovnovážný bod E_2 , který je určen jako bod dotyku přímky D_2 a křivky AC .

Obrázek 9.6: Rovnováha firmy v podmínkách monopolistické konkurence (konkurence velké skupiny)

Předložené řešení je možno chápat jako krajní a „ideální“. Pokud by se reálně prosadilo, znamenalo by, že pod vlivem nabídky konkurentů se spotřebitelé zřekli preferencí, na základě nichž upřednostňovali produkci našeho výrobce. Obecně je možno konstatovat:

čím zřetelněji jsou potlačeny důvody preference výrobce, tím více se blíží tržní cena hladině průměrných nákladů AC .

Srovnání
rovnováhy
monopolistické
a dokonalé
konkurence

Skutečnost, že tržní cena odpovídá průměrným nákladům je shodou s rovnovážným řešením v podmínkách dokonalé konkurence. **Na rozdíl od dokonalé konkurence však není splněna podmínka, že jsou minimalizovány průměrné náklady, tedy rovnovážná cena se utváří za situace, kdy $AC > MC$.**

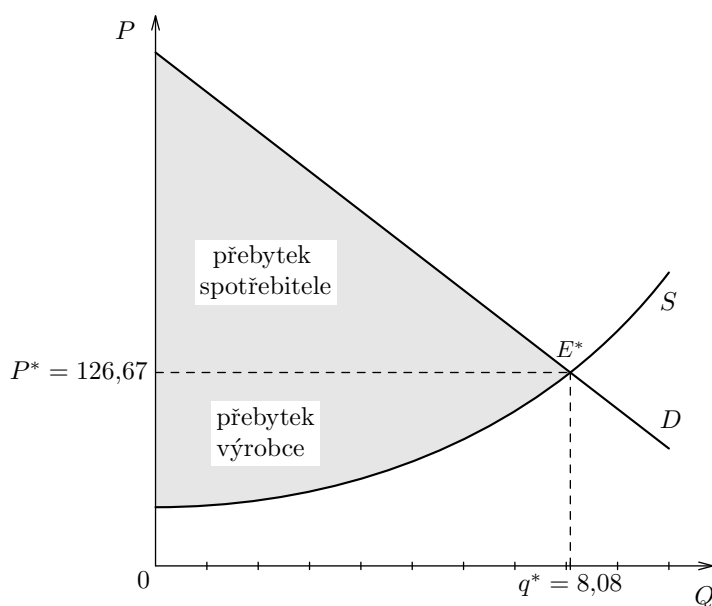
Jako v případech ostatních nedokonale konkurenčních tržních struktur platí i v tomto případě, že $P > MC$.

9.5 Neefektivnost nedokonale konkurenčních trhů

Ve všech tržních strukturách nedokonale konkurenčního trhu dochází k projevům neefektivnosti, a to jak výrobní, tak alokační. Jako ilustrace využijeme případ monopolu. K formulování správné odpovědi musíme znovu uvést, že jsme si již zavedli pojmy **efektivnost výrobní** (trh nutí výrobce k tomu, aby vyráběli rozsah produkce, při kterém jsou minimalizovány náklady na jednotku produkce) a **efektivnost alokační** (je vztažena ke spotřebě, neboť nejde pouze o to vyrobit, ale také spotřebovat. Přičemž kritériem alokační efektivnosti je podmínka vyrovnání mezních nákladů s prostředky, které jsou kupující ochotni vydat na koupi dodatečné jednotky produkce).

Rovněž jsme zdůraznili, že vzhledem k tvaru poptávkové křivky a mechanismu utváření ceny, existují rozdíly mezi množstvím peněžních prostředků, které by spotřebitelé byli ochotni za dané množství produkce zaplatit a kolik skutečně platí (**přebytek spotřebitelů**). Obdobně, při daném rozsahu produkce je rozdíl mezi částkou, za kterou by výrobci byli ochotni prodat, a částkou, za kterou skutečně prodávají **přebytek výrobců**.

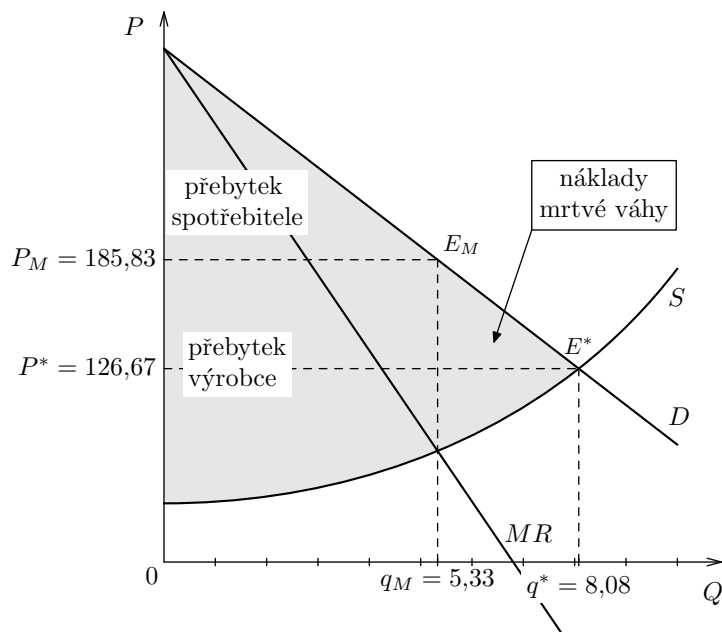
Bod E^* je rovnovážným bodem trhu.

Obrázek 9.7: Přebytek výrobce a přebytek spotřebitele

Na úvodním obrázku 9.1 je ilustrována rovnováha monopolu a výrobní neefektivnost. Alokační neefektivnost ilustruje následující obrázek, který vychází ze zdůvodněného poznatku, že rovnováha je určena bodem vyrovnání MC a MR . Důsledkem je vznik tzv. **nákladů mrtvé váhy. Jedná se o části přebytků, které se nerealizují (zanikají) v důsledku omezení rozsahu produkce.** Současně ale platí, že vyšší cena, za kterou realizuje monopol, snižuje přebytek spotřebitele ve prospěch přebytku výrobce.

Monopol prodává za cenu $P_M > P^*$ a nabízí množství $Q_M < Q^*$.

Obrázek 9.8: Alokační neefektivnost monopolu

Shrnutí kapitoly

V kapitole je vysvětleno utváření rovnováhy firem v nedokonalé konkurenčních strukturách, monopolu, oligopolu a monopolistické konkurenci. Rovnováhy se vzájemně odlišují, ale jejich společnou vlastností je, že dochází k tržním neefektivnostem. Charakteristickou vlastností rovnováh trhu je ztráta výrobní i alokační efektivity. Zaveden je i způsob ilustrace těchto ztrát, tzn. výrobní neefektivnost se ilustruje průměrnými náklady a alokační neefektivnost pomocí nákladů (ztrát) mrtvé váhy.

Pomocí učební pomůcky: FUCHS, TULEJA: *Základy ekonomie. Průvodce a cvičebnice k učebnici* si ověřte zvládnutí:

- základních pojmů (viz 9.2)
- základních poznatků řešením testových otázek (viz 9.5)

Otázky k zamyšlení

- Kritika monopolů zdůrazňuje především tyto důsledky jejich chování:
- Může být pro monopolistu výhodné (z hlediska ziskového) vyrábět větší množství než to, při kterém jsou minimalizovány náklady na jednotku produkce?
- Uveďte motivy protimonopolní regulace.
- Které podmínky musí splňovat rovnovážná cena v podmínkách oligopolu?
- Znárodněte rovnováhu monopolu a oligopolu. Pojmenujte odlišnost.
- Uveďte nástroje protimonopolní regulace a vzájemně porovnejte efekty jejich užití.

7. Základní odlišnosti utváření rovnováhy firmy v podmínkách monopolistické konkurence, ve srovnání se stavem dokonalé konkurence je?
8. Co platí pro vztah mezi poptávkou po produkci dominantní firmy a tržní poptávkou na oligopolní trhu?
9. Jak postupuje dominantní firma, pokud chce maximalizovat zisk v případě, že disponuje zdokonaleným výrobkem a jedinečným výrobkem?

10.

- Ceny výrobních faktorů
- Půda a pozemková renta
- Trh práce
- Nezaměstnanost

**Utváření cen a rovnováhy
na trzích výrobních faktorů**

Cíl kapitoly

Kapitola obrací pozornost čtenáře na ten segment tržního systému, ve kterém se rozhoduje o základním hospodářském problému, tzn. o otázce alokace omezených zdrojů a jejich efektivním využívání. Tím je vymezen význam tématu, kde na jedné straně je nutno vnímat trh výrobních faktorů jako odvozený, ale z hlediska efektivnosti užívání zdrojů se právě na trhu výrobních faktorů předurčuje rámeček řešení. Cílem je postihnout specifika trhu výrobních faktorů, ale rovněž zvládnutí fungování tržního mechanismu na tomto trhu. Proto je pozornost věnována otázce motivace chování subjektů vstupujících na trh výrobních faktorů na nabídkové či poptávkové straně. Z hlediska interpretace základních souvislostí fungování trhu jde o zvládnutí teorie mezní produktivity.

Časová zátěž

- 5 hodin
 - 4 hodiny studium látky v 10. týdnu semestru
 - 1 hodina procvičení

Způsob studia

Při studiu kapitoly je nutno vycházet z obsahu vstupních kapitol a poznání, že trhy výrobních faktorů sehraávají klíčovou roli v tržním systému. Jsou to trhy, na kterých se uskutečňuje realokace omezených zdrojů, a tím je dáno jejich místo ve fungování hospodářského mechanismu. To, co se na trzích výrobních faktorů odehrává, je odvozeno od vztahu mezi nabídkou a poptávkou na trzích výrobků a služeb, v tomto smyslu se jedná o trhy odvozené. Jsou to však trhy, na kterých působí tržní mechanismus obdobně jako na trzích finální produkce, i když vývoj na trzích výrobních faktorů je provázen řadou specifik.

10.1 Ceny výrobních faktorů

Ceny výrobních faktorů se utváří na trzích výrobních faktorů, prostředí, v němž dochází k alokaci zdrojů do jednotlivých výrobních. Řešení, které trh výrobních faktorů poskytne, předznamenává úroveň budoucího souladu mezi představami a požadavky poptávky a reálnou nabídkou.

Způsob alokace zakládá předpoklady efektivní či neefektivní výroby. Fungování trhu výrobních faktorů je závislá na tom, jak jsou tržní subjekty schopny přetransformovat signály trhu výrobků a služeb do požadavků na trhu výrobních faktorů. Jakékoliv zábrany stojící v cestě tržní cenové informací vytvářejí reálné deformační tlaky na trhu výrobních faktorů.

I na trhu výrobních faktorů je cena výslednicí střetu nabídky s poptávkou, ochoty výrobní faktory prodat či pronajmout a na druhé straně ochoty za ně zaplatit. *Co motivuje nabídku a poptávku a v čem jsou specifika trhu výrobních faktorů jsou otázky, na které nyní odpovíme.*

Trh výrobních faktorů má zvláštnosti. Jsou dány především:

- charakterem spotřeby, tzn. **výrobní spotřebou**. Výrobní faktory se při své spotřebě stávají zdrojem tvorby nových statků a přitom se používají v různých kombinacích, jejichž produktivnost je technologicky podmíněna. Proto i poptávka po výrobních faktorech je technologicky podmíněná.
- **na straně poptávky, která je poptávkou odvozenou vystupují firmy** motivované především maximalizací zisku. I když zůstává plně zachována základní zásada směny, že směna musí přinášet směňujícímu subjektu užitek, skutečností je, že kupujícímu neslouží k uspokojování osobní spotřeby. Proto *nemůžeme motivaci poptávky vysvětlovat pomocí teorie mezní užitečnosti*. Poptávka je reprezentována podnikatelskými subjekty, které nakupují výrobní faktory proto, aby pomocí nich vytvořenou produkci realizovaly na trhu. Obecným cílem realizace je maximalizace rozdílu mezi výnosy a náklady. Právě náklady představují pojítka s trhem výrobních faktorů. Základní souvislosti vývoje nákladů i výnosů jsme si již osvojili a víme, že rozhodování firmy se orientuje jejich mezními hodnotami.
- **domácnosti představují nabídkovou stranu** trhu výrobních faktorů a jejich chování je motivováno maximalizací užitku.

Výnosy jsou závislé na výkonnosti výrobních faktorů, a protože mezní produkt jednotlivých výrobních faktorů klesá, klesá i příjem z mezního produktu. Příjem z mezního produktu je dodatečný příjem, který firma získává zapojením dodatečné jednotky výrobního faktoru do výroby, přičemž ostatní vstupy zůstávají neměnné. Je to dodatečný příjem (změna celkového příjmu) dosažený realizací dodatečné produkce.

Tím se nám nabízí odpověď na otázku, čím je motivována poptávka po výrobních faktorech, neboť snadno je odvoditelná souvislost pro vývoj mezních nákladů na výrobní faktor (MC_F). Mezní náklady na výrobní faktor jsou dodatečné náklady, které firmě vznikají při nakoupení dodatečné jednotky daného výrobního faktoru.

Pro odvození utváření ceny na trzích výrobních faktorů je významné identifikovat tendence vývoje obou sledovaných veličin. Platí:

- *příjem z mezního produktu výrobního faktoru vykazuje od určitého rozsahu zapojení výrobního faktoru klesající tendenci*. Víme, že mezní produkt od určité hranice klesá, přičemž cena na trhu je:
 - *klesající* (realizace dalších jednotek je podmíněna poklesem ceny v podmínkách nedokonalé konkurence)
 - *konstantní* (v dokonalé konkurenci firma realizuje každou další jednotku produkce za stejnou cenu) nebo
- *mezní náklady výrobního faktoru jsou*
 - *konstantní* (firma v podmínkách dokonalé konkurenčního trhu může nakoupit každou další jednotku výrobního faktoru za stejnou

10. Utváření cen a rovnováhy na trzích výrobních faktorů

cenu), nebo

- **rostoucí** (na nedokonale konkurenčním trhu).

Vidíme, že vývojové tendence veličin, které stojí v pozadí rozhodnutí o jejich nakoupení jsou rozdílné a odpověď na otázku optimálního množství výrobního faktoru je dána splněním podmínky:

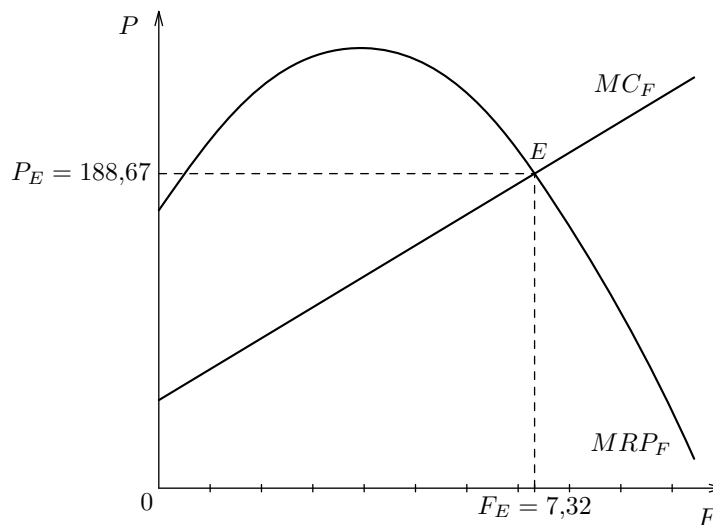
$$MRP_F = MC_F = P_F, \quad (10.1)$$

kde: P_F – cena výrobního faktoru.

Jak již bylo uvedeno, v případě dokonale konkurenčního trhu by byly mezní náklady výrobního faktoru konstantní. Pokud rostoucí poptávka po výrobním faktoru jeho cenu zvyšuje, roste náklad na dodatečnou jednotku výrobního faktoru (MC_F). **Jestliže mezní náklady výrobního faktoru jsou menší než příjem z mezního produktu, bude podnikatel nakupovat další jednotky výrobního faktoru a rozšiřovat výrobu.**

Optimální množství výrobního faktoru

Naopak, nastane-li situace, že $MC_F = MRP_F$, je pro podnikatele nepřijatelné poptávat další výrobní faktor. Pokud by platila opačná nerovnost a příjem z mezního produktu byl pod úroveň mezních nákladů výrobního faktoru, pak firma využívání výrobního faktoru omezí, tím se sníží rozsah výroby a vzroste tržba z mezního produktu (až na úroveň mezních nákladů výrobního faktoru). Stav rovnováhy vyjadřuje rovnost mezi oběma mezními veličinami.

Obrázek 10.1: Vztah mezního příjmu z dodatečné jednotky výrobního faktoru a mezních nákladů výrobního faktoru

Podmínka maximalizace zisku

Významným momentem ovlivňujícím situaci na trhu výrobních faktorů je **možnost vzájemné substituce výrobních faktorů**. Optimální kombinací jejich užití je taková, která zabezpečuje, že příjmy z mezních produktů jednotlivých výrobních faktorů se sobě rovnají. I v tomto případě máme pochopitelně na mysli firmy, které usilují o maximalizaci zisku. Ten maximalizují tehdy, když příjem z mezního produktu připadající na vynaloženou

peněžní jednotku kteréhokoliv vstupu je stejný. Tedy:

$$\frac{MRP_L}{P_L} = \frac{MRP_K}{P_K} = \frac{MRP_P}{P_P}. \quad (10.2)$$

Dojde-li ke změně ceny některého z výrobních faktorů, zatímco ceny ostatních se nezmění, vytváří se možnost substituce nákladnějšího výrobního faktoru levnějším faktorem.

Substituce respektuje dvě souvislosti:

- **obecné pravidlo rovnosti mezních produktů**
- **substituci není možno znázornit spojitou funkcí (týká se především kapitálových statků), je vždy omezována technologickými předpoklady.**

Očekávaný rozdíl mezi výnosem plynoucím z výrobního faktoru a náklady na jeho pořízení je motivujícím faktorem na straně poptávky. Není to pochopitelně jediný motivující faktor. I na trzích výrobních faktorů můžeme úspěšně využít ostatních možných vlivů, se kterými jsme se již seznámili (např. očekávání cenových pohybů, ale také např. motivy spekulací aj.).

Na nabídkové straně trhů výrobních faktorů musíme odlišovat, zda transakce je skutečným prodejem (změnou vlastníka), nebo se jedná o pronájem výrobního faktoru. V prvním případě se jedná o skutečně tržní cenu, ve druhém případě je placeno nájemné. Motivem nabídky je snaha získat důchod. Ceny výrobních faktorů, které se utvářejí jako výslednice vztahu mezi nabídkou výrobních faktorů a poptávkou po nich, představují důchody vlastníkům.

Základní teoretickou konstrukcí využívanou k vysvětlení cen výrobních faktorů je **teorie mezní produktivity**, která plní funkci teorie rozdělování. Její základy formuloval J. B. Clark na počátku 20. století. Její obsah můžeme ilustrovat pomocí výrobního faktoru práce a jeho ceny, tj. mzdy.

Víme, že mezní produkt práce je klesající a Clark předpokládal jeho pokles u každého dalšího pracovníka. Ten kdo práci poptává není samozřejmě ochoten za ni platit více, než kolik mu přinese.

Podle teorie mezní produktivity je výše mzdy závislá na mezní produktivitě výrobního faktoru, tedy v našem případě na produktivitě poslední (m-té) jednotky práce.

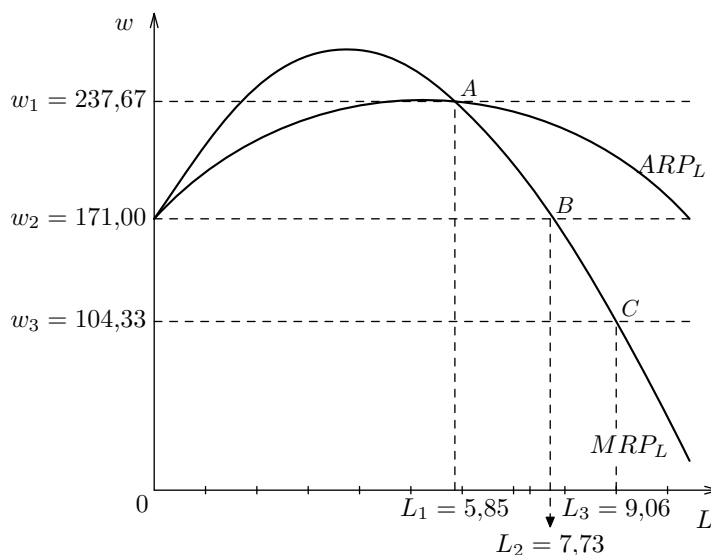
Vyjdeme z definovaného pojetí zákona klesajících výnosů a formulované vlastnosti vývoje příjmu z mezního produktu (v tomto případě práce). Předpokládejme, že práce bude najímána za podmínek, kdy každá další jednotka bude najata za tutéž cenu (vyjádřenou mzdovou sazbou). Budeme-li respektovat předchozí poznatky, je přebytek příjmu z mezního produktu práce nad mezním nákladem práce podmínkou jejího najímání.

Pokud se odvoláme na poznatky o firmě v tom, kdy ještě vykazuje zájem vyrábět, víme, že klíčovou veličinou vyjadřující skutečnou pozici firmy udávají veličiny průměrné.

10. Utváření cen a rovnováhy na trzích výrobních faktorů

Ze vztahu mezních a průměrných veličin vyplývá, že **příjem z průměrného produktu výrobního faktoru (ARP_F)** je nejdříve rostoucí a poté klesající. Na dokonale konkurenčním trhu pak musí platit rovnost mezi mezním a průměrným nákladem výrobního faktoru, tedy:

$$AC_F = MC_F. \quad (10.3)$$

Obrázek 10.2: Určení rovnovážné mzdy

Z obrázku 10.2 je možno odvodit významný poznatek o poptávce po práci (při zobecnění, poptávce po výrobním faktoru).

Na základě vztahu mezi ARP_L a MRP_L je možno definovat **poptávku po práci jako klesající část MRP_L od bodu, jehož souřadnice tvoří L_1 a w_1 (průsečík MRP_L a ARP_L)**. Pro všechny nižší mzdové sazby bude platit, že bod vyrovnání w a MRP_L uzavírá oblast přebytku dodatečného příjmu nad dodatečným nákladem výrobního faktoru. Pokud bude mzdová sazba vyšší než w_1 , pak až do výše maxima MRP_L sice najdeme průsečíky, ale nejsou splněny podmínky ochoty nakupovat práci, neboť platí, že příjem z průměrného produktu práce je menší než průměrný náklad na jednotku práce (mzdová sazba). Tudiž se nevyplácí práci najímat a tato část křivky MRP_L není zobrazením poptávky po práci.

Odvození vycházelo z předpokladu, že množství výrobního faktoru kapitál je dáno, tedy jedná se o odvození individuální poptávky po práci v krátkém období.

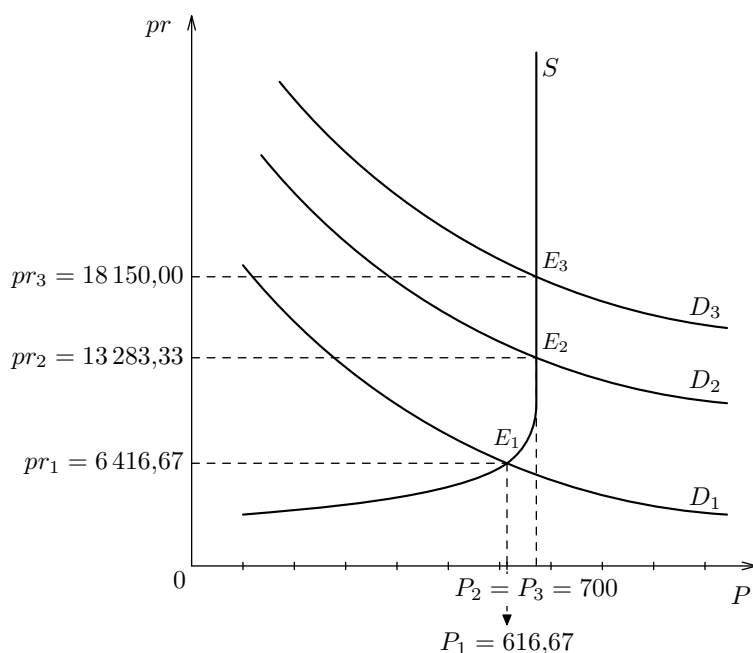
10.2 Půda a pozemková renta

Půda a práce jsou považovány za tzv. prvotní výrobní faktory, neboť nemají svůj původ v hospodářské činnosti (narozdíl od kapitálu, jako druhotného faktoru). Půda je výrobním faktorem, jehož množství je dané, nabídka půdy

je fixní. Vzhledem k mimořádnému významu půdy v životě společnosti a rostoucím požadavkům na půdu v oblastech hospodářského rozvoje můžeme nabídku půdy považovat za nepružnou vzhledem k ceně. Proto se *změna rozsahu poptávky* po půdě projevuje bezprostředně v cenách půdy, v cenových posunech.

Půda jako přírodnina byla v soukromém vlastnictví již při vzniku zárodků novodobých států. Podnikat na půdě předpokládalo uskutečnit její pronájem od vlastníka. Za pronájem půdy se platí pozemková renta (pr), která je ekonomickou realizací vlastnictví výrobního faktoru půdy (P). Výši renty ovlivňuje vztah mezi nabídkou a poptávkou po půdě.

Pokud je předmětem koupě a prodeje samotná půda, souvisí její cena s pozemkovou rentou. Vlastnictví půdy se ekonomicky realizuje v důchodu (pozemkové rentě), který pravidelně vlastníkovi náleží. Jestliže je vlastník ochoten půdu prodat, znamená to, že se zříká důchodu z jejího vlastnictví. Za jakou cenu bude ochoten půdu prodat? Částka, kterou prodejem získá, by mu měla přinášet stejný roční důchod, tzn., vloží-li peníze do banky, budou se zhodnocovat v podobě úroku, jehož roční výše by měla nahradit původní rentu. Vysvětlení tržní ceny půdy kapitalizací pozemkové renty poprvé použil Richard Cantillon v 18. stol.

Obrázek 10.3: Rovnováha trhu půdy

Vliv na tržní cenu půdy mají i další faktory. Především vztah mezi nabídkou a poptávkou, očekávání spojená s trhem půdy, konkrétní motivace prodeje, která může být spojena s upřednostněním získání peněz v hotovosti aj.

Půda jako výrobní faktor **není homogenní**, proto i renta vyjadřující v důchodové podobě podíl půdy na tvorbě statků a služeb, není stejná. **Diferenciace půd** je založena na dvou okolnostech. První je *kvalita půdy*. Bonita

půdy je faktorem bezprostředně ovlivňujícím výši nákladů. Kvalitnější půdy poskytují ze stejných kapitálových investic větší výnos, tedy snižují náklady na jednotku produkce, stimuluje konkurenční schopnost. Druhou okolností je *poloha půdy* (slunný svah je výhodnější než svah severním, vzdálenost od trhů atd.). Kombinace zvláštní kvality půdy a polohy *může založit existenci přírodního monopolu* za předpokladu, že se na trhu vytvoří poptávka, jejíž rozměr umožní realizovat za ceny vyšší, než jsou průměrné náklady.

Poloha ovlivňuje výsledky podnikání i mimo oblast zemědělské výroby. Proto je pronájem a cena půdy vyšší v podnikatelsky atraktivních oblastech (peší zóna, spojové tepny aj.).

10.3 Trh práce

Trh práce se řídí stejnými zákonitostmi jako ostatní trhy, nicméně má řadu specifických rysů, které jsou projevem zvláštností výrobního faktoru práce. Práce je jedním ze zdrojů, ale neexistuje sama o sobě. Práci konají lidé, nositelé schopnosti pracovat (pracovní síly). Koupě výrobního faktoru práce se sjednává s jejím vlastníkem a cenou je mzda.

I v případě hledání odpovědi na otázku, jak se utváří mzda, musíme vycházet z ujasnění motivace obou stran trhu.

Co motivuje nabídku práce a poptávku po práci.

Poptávka po práci je určena jako u každého výrobního faktoru mezním produktem, tedy mezním produktem práce. Podnikatel je ochoten a má zájem najímat práci, jestliže příjem z mezního produktu bude větší než náklady na její získání. Dojde-li k rovnosti, nemá zájem o dodatečné jednotky práce. Poptávka se utváří v závislosti na množství ostatních výrobních faktorů a jejich vzájemných poměrech.

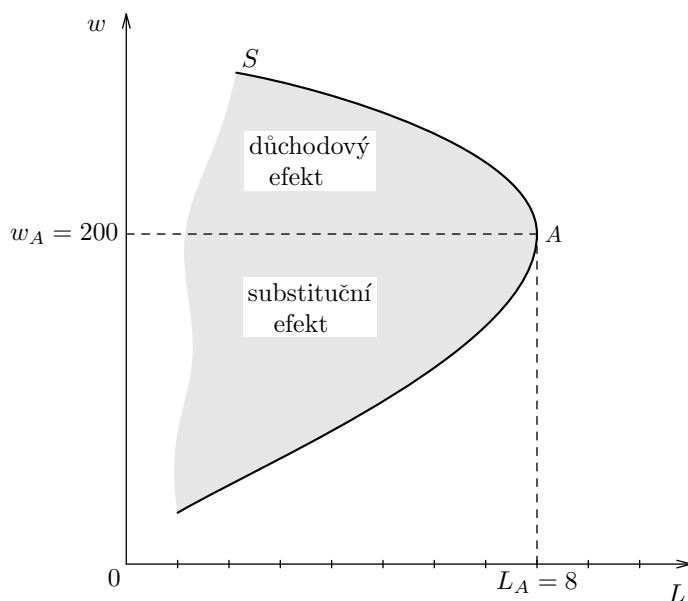
Nabídka práce je na trhu zastoupena domácnostmi a i v tomto případě platí, že ochota pracovat je výrazem poznání, že efekt, který z konání práce plyne, je větší než oběť, která je spojena s jejím konáním. Efektem vynakládání práce je mzda, peněžní ocenění vynaložené práce, resp. jejího mezního produktu. Výhodiskem porovnávání, o které se opírá rozhodnutí o tom, zda práce bude nabídnuta, není suma peněžních prostředků (*nominální mzda*), ale tzv. **reálná mzda**. **Ta vyjadřuje koupěschopnost nominální mzdy, kolik zboží a služeb si může její příjemce nakoupit.**

Tyto okolnosti ovlivňují specifický tvar nabídkové křivky, který je znázorněn na obrázku 10.4.

Substituční a důchodový efekt nabídky práce

Jestliže w je reálná mzda a L množství práce na trhu, potom průběh nabídkové křivky ukazuje, že *s rostoucí reálnou mzdou roste i množství nabízené práce*. *Nabídka práce je pod vlivem tzv. substitučního efektu*. Domácnosti jsou rostoucím důchodem motivovány a zvyšují nabídku práce.

Tento vývoj je zastaven při určité výši reálné mzdy (w_A), dochází ke zlomu

Obrázek 10.4: Nabídka práce

a rostoucí reálná mzda způsobuje omezování nabídky práce. Co je příčinou tohoto jevu?

Odpověď získáme, budeme-li na nabídku práce skutečně pohlížet jako na nabídku domácností, nikoliv jako na nabídku jednotlivce. Jestliže se domácnost dostane do situace, kdy její člen (členové) pobírá vysokou reálnou mzdu, dochází k běžnému jevu, domácnost upřednostní u svého člena „volný čas“ před nabídkou práce. „Volný čas“ je využit na práce spojené se zabezpečením chodu domácnosti, péčí o děti atd. Toto upřednostnění může být dočasné (než důvody pomínou). Uvedený jev je způsoben **důchodovým efektem**, který se od určité výše důchodu může diferencovaně projevit a statisticky je zjistitelný.

Trh práce byl průkazně nedokonalý dávno před tím, než ekonomická teorie věnovala pozornost problematice nedokonalosti trhu. Reálný trh práce je významně ovlivněn tím, že **mzda je specifickou cenou, která plní významnou reprodukční funkci**. Z těchto důvodů je silně omezen možný pohyb mzdy směrem dolů, nemá tendenci oscilovat, naopak, prostřednictvím smluv je vyvíjen silný tlak na minimálně uchování výše reálných mezd.

Fakticky od průmyslové revoluce, která vytvořila předpoklady pro nabídku nekvalifikované pracovní síly, provází trh práce převaha nabídky nad poptávkou. Důležitými faktory ovlivňujícími celkovou situaci na trhu práce jsou:

- vynakládání práce je prostředkem získání statků nutných k uspokojování potřeb,
- nabídka práce je podmíněna vývojem mimoekonomických (zejména demografických a sociálních) faktorů,
- poptávka po práci je determinována výslovně ekonomickými souvislostmi plynoucími z využívání práce v kombinaci s ostatními výrobními faktory.

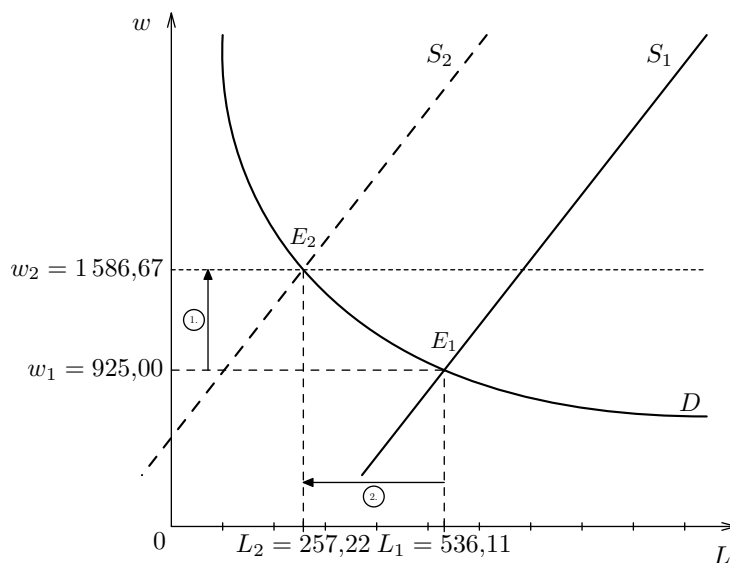
10. Utváření cen a rovnováhy na trzích výrobních faktorů

Volba na straně těch, kteří práci nabízejí, je výrazně omezená, nebudeme-li přihlížet k souvislostem důchodového efektu. Výjimky mohou být sice v určité situaci celkem běžné, nicméně se jedná o situace nežádoucí z hlediska fungování sociálně-ekonomického systému. Např. část populace se rozhodne získat prostředky jinou cestou než legální ekonomickou aktivitou v hospodářství. Jiným případem mohou být situace, kdy výše sociálních podpor se natolik přiblížila mzdě, kterou je možno získat vynakládáním práce, že rozdíl mezi nimi k vynakládání práce nemotivuje.

Trh práce
není
dokonalý

Významným prvkem působícím na trhu práce jsou i odbory, které usilují především o prosazení svého vlivu na utváření mzdy. Mzdová oblast je také pod vlivem státní regulace. Důsledkem je nepružnost (strnulost) projevující se jak na straně nabídky, tak i na straně poptávky. Tato nepružnost je dále podporována omezenou zastupitelností pracovních sil. *Pod vlivem ekonomických, sociálních i politických faktorů se na trhu práce prosazuje nepružnost mzdy směrem dolů.*

I přes výše uvedené vlivy tržní mechanismus na trhu práce funguje, což si můžeme ilustrovat na jednom z typických příkladů reálného trhu práce, kde se velmi často projevuje snaha odborů o zvýšení mzdy. Podívejme se jaké důsledky takové opatření vyvolá.

Obrázek 10.5: Změna rovnováhy při zákonném zvýšení mzdy

Na obrázku 10.5 je L práce a w je mzda. Původní mzda je w_1 , po zákonném opatření vzrostla na hodnotu w_2 . Množství původně poptávané práce je L_1 , při nové mzdové hladině klesá na úroveň L_2 . E_1 je bod původní rovnováhy a E_2 odpovídá situaci, která na trhu vznikne. Byl by to rovnovážný bod trhu, kdyby poklesla nabídka práce (posun S doleva), ale k jejímu poklesu nedošlo.

Jestliže dochází k vnějšímu zásahu do tržního prostředí, následuje adaptace systému na zásah, která zpochybní původní dopad opatřením sledovaný.

V našem případě byla při množství L_1 zvýšena mzda na úroveň w_2 . Firma se přizpůsobí tím, že omezí poptávku po práci na rozměr L_2 . Výsledkem jsou tedy vyšší mzdy, ale pro méně zaměstnanců. Jestliže omezení poptávky není možno realizovat (např. je znemožněno kolektivními smlouvami), bude si firma hledat kompenzaci růstu mzdových nákladů snížením nemzdových výdajů v oblasti širších pracovních podmínek. Dopad výše uvedeného zásahu závisí i na pružnosti poptávkové křivky.

10.4 Nezaměstnanost

Nezaměstnanost bývá často označována za projev poruch na trhu práce a její rozsah se měří ukazatelem *míry nezaměstnanosti*:

$$n = \frac{N}{L} \cdot 100 (\%), \quad (10.4)$$

kde: n – je míra nezaměstnanosti

N – počet nezaměstnaných

L – celkový počet praceschopných, kteří pracují nebo se ucházejí o pracovní místo, tzn. ekonomicky aktivní obyvatelstvo

Problematika nezaměstnanosti, její existence a příčiny, patří již dvě století k problémům, jímž ekonomie věnuje pozornost. Proto se i její pojetí vyvíjí.

Při analýze trhů práce se rozlišují tři rozdílné typy nezaměstnanosti, a to:

- **frikční nezaměstnanost**, která vzniká v důsledku neustálého pohybu lidí mezi místy či pracovními příležitostmi. Svoji roli zde hraje i nedostatečná informovanost osob hledajících práci o nabídce vhodných pracovních příležitostí.
- **strukturální nezaměstnanost**, tzn., že profesní segmentace nabídky na trhu práce není v souladu se strukturou poptávky po práci. Jedná se o příčiny, jejichž vliv se prohlubuje s technickým pokrokem a různou dynamikou vývoje jednotlivých odvětví.
- **cyklická nezaměstnanost**, která souvisí s cyklickým kolísáním výkonu ekonomiky. V období hospodářských poklesů tato složka narůstá, naopak při růstu výkonnosti ekonomiky je potlačována.

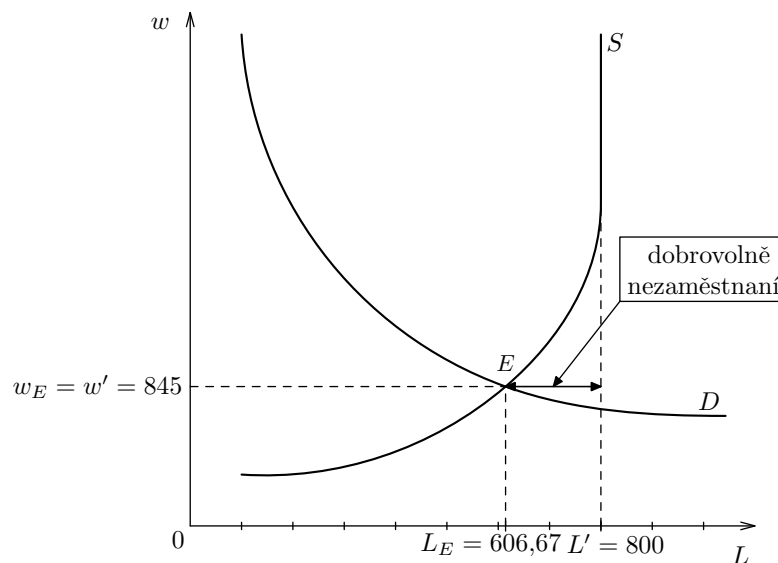
Vedle uvedených typů a vlivů je možno vymezit i některé další, např. **sezónní práce** působí na vývoj nezaměstnanosti a růst nabídky práce v určitých časových obdobích.

Od vydání Keynesovy „Obecné teorie zaměstnanosti, úroku a peněz“ (1936), se rozlišuje *tzv. dobrovolná a nedobrovolná nezaměstnanost*.

Dobrovolná nezaměstnanost znamená, že je upřednostněna nějaká jiná aktivity, a tedy volný čas, před konáním práce. Dobrovolně nezaměstnaní mohou mít nabídky pracovních příležitostí, ale aktivně hledají jiné, zpravidla lépe placené místo, za daných mzdových podmínek nejsou ochotni pracovat a upřednostní volný čas. Pokud by trh práce byl dokonale konkurenční, pak by utváření rovnováhy dospělo k řešení, kdy nezaměstnanost by byla v delším období pouze dobrovolná.

Kdo je
dobrovolně
nezaměstnaný

10. Utváření cen a rovnováhy na trzích výrobních faktorů

Obrázek 10.6: Dobrovolná nezaměstnanost

Počet zaměstnaných je znázorněn úsečkou $0L_E$. Úsečka L_EL' zobrazuje rozsah dobrovolné nezaměstnanosti, tzn. ty, kteří při dané mzdě nejsou ochotni pracovat. L' je ekonomicky aktivní obyvatelstvo.

Termín dobrovolná nezaměstnanost je také často užíván pro označení stavu, kdy počet nezaměstnaných je nižší nebo roven počtu volných pracovních míst. Tedy situace, kdy ten, kdo hledá práci, by mohl pracovat.

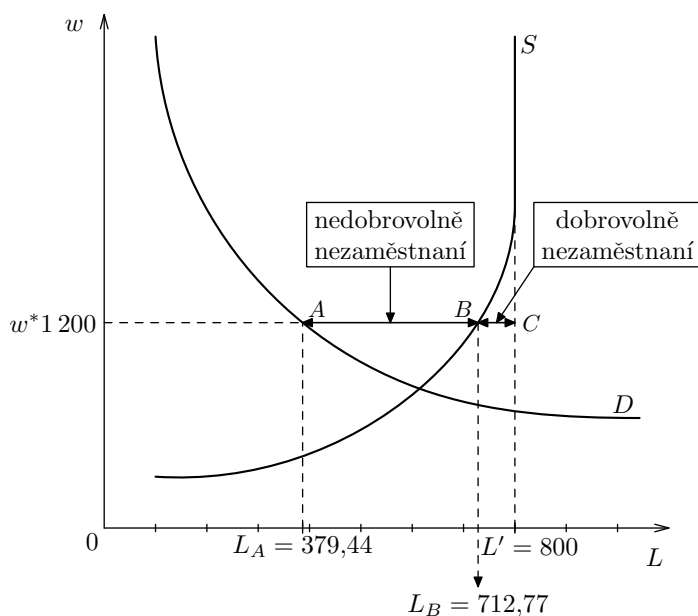
Existence nepružných mezd vyvolává poruchu v podobě nedobrovolné nezaměstnanosti. Je porušen čistící efekt trhu práce. Pokud se podíváme na náš obrázek, snadno můžeme identifikovat skutečnost, která nastane, pokud mzdy uvíznou na vyšší hladině, než odpovídá stavu rovnováhy trhu práce. Tuto souvislost naznačuje následující zobrazení (obrázek 10.7) a vyšší mzdová hladina je označena w^* . Vidíme, že především je zaměstnáno méně obyvatel než při volných mzdách, kdy by se utvořila rovnováha v průsečíku nabídky a poptávky. Současně však vzniká přebytek nabídky práce, který zobrazuje **ty, kteří jsou ochotni při této mzdové sazbě pracovat, ale neexistuje pro ně pracovní příležitost**. w^*A jsou zaměstnaní, AB je rozsah nedobrovolné nezaměstnanosti. BC jsou ti, kteří nejsou při dané mzdě ochotni pracovat, tedy představují dobrovolnou nezaměstnanost.

I když na trhu práce působí tržní mechanismus, není vývoji nezaměstnanosti ponechán volný průběh. Nezaměstnanost je společností vnímána jako významná porucha představující sociální i politický problém.

Proto se hospodářská politika orientuje i na cíle v oblasti zaměstnanosti. Snahou je vytvářet předpoklady pro co nejnižší úroveň ukazatele míry nezaměstnanosti. *Politika tzv. plné zaměstnanosti* usiluje o udržování ukazatele na úrovni **přirozené míry nezaměstnanosti**.

Přirozená míra nezaměstnanosti představuje nejvyšší udržitelnou úroveň zaměstnanosti a odpovídá ukazateli míry nezaměstnanosti v podmínkách, kdy

Obrázek 10.7: Důsledek nepružných mezd na nezaměstnanost

ekonomika optimalizuje svůj výkon (dosahuje výkonu na úrovni tzv. *potenciálního produktu* – je definován jako nejvyšší udržitelný výkon ekonomiky za podmínek daného množství a kvality vstupů). Těmito otázkami se podrobněji zabývá makroekonomie. Otázka, pomocí jakých nástrojů má být dosaženo uvedeného stavu, je předmětem sporu, neboť k jejímu řešení je možno přistupovat z pozic různých teoretických východisek. V zásadě je při řešení problému nezaměstnanosti možno stimulovat poptávku po práci (přímo nebo prostřednictvím vlivů na tržní prostředí) nebo snižovat nabídku práce. Tyto přístupy, cíle a nástroje je nutno posuzovat v kontextu celkové koncepce hospodářské politiky státu. Při jejím rozboru se k problematice řešení nezaměstnanosti vrátíme.

Shrnutí kapitoly

V kapitole jsou popsána specifika projevující se obecně na trzích výrobních faktorů. Vzhledem k významu problému realokace zdrojů, je těžiště první části ve vysvětlení motivace chování kupujících (poptávajících) na trzích výrobních faktorů – tedy firem. V další části je věnována pozornost vztahu nabídky a poptávky na trhu práce a tendenci ke vzniku nezaměstnanosti. Současně je tento jev konkretizován tak, aby výklad vysvětlil nejen, kde jsou příčiny nezaměstnanosti, ale také logiku diferencovaného přístupu ekonomické teorie, která nepovažuje obecně nezaměstnanost za negativní jev. Na druhé straně je to jev, který si zaslouží pozornost a průběžné vyhodnocování, aby se nestal nežádoucí poruchou hospodářského systému.

Pomocí učební pomůcky: FUCHS, TULEJA: *Základy ekonomie. Průvodce a cvičebnice k učebnici* si ověřte zvládnutí:

- základních pojmů (viz 10.2)
- základních poznatků řešením testových otázek (viz 10.5)

Otázky k zamyšlení

1. Na výši pozemkové renty mají vliv následující faktory:
2. Cena, za kterou je půda prodána, závisí na těchto faktorech:
3. Vyjmenujte a charakterizujte jednotlivé formy nezaměstnanosti:
4. Vysvětlete, čím se odlišuje motivace kupujícího a prodávajícího na trzích výrobních faktorů.
5. Uveďte, čím je způsobena nedobrovolná nezaměstnanost.
6. Vyjmenujte veličiny, pomocí kterých můžete odvodit poptávku po výrobním faktoru.
7. V čem spočívá základní odlišnost mezi jevy dobrovolná a nedobrovolná nezaměstnanost.
8. Proč se při výkladu nezaměstnanosti omezuje ekonomická teorie na ekonomicky aktivní obyvatelstvo?

- Pojetí kapitálu
- Kapitálové statky a jejich akumulace
- Trh kapitálu

11.

Trh kapitálu

Cíl kapitoly

V kapitole si především osvojíte přístup ke kapitálu jako nezastupitelnému výrobnímu faktoru, který má, stejně jako jeho trh, svá specifika. Především označení kapitál nemusí být vždy nutně vázáno na výrobní faktor ve fyzickém smyslu slova. Zkoumáme-li fungování trhu, pak kapitálové statky jsou základní formou kapitálu a další formy (zejména peněžní či fiktivní) jsou ve výkladu redukovány pouze na rozsah těsně spjatý s fyzickou formou využívanou ve výroбах. Zvláštní pozornost a důraz je nutno věnovat pochopení vztahu úspor a kapitálu. Úspory jsou předpokladem vzniku prostředků, které mohou být využity jako kapitál v procesu investování. Přeměna úspor investice je klíčovou souvislostí úspěšného fungování hospodářství, její zabezpečení je funkcí kapitálového trhu, a tím je dáno nezastupitelné místo úrokové míry – ceny kapitálového trhu. Vzhledem k navazujícímu výkladu makroekonomie je žádoucí si ujasnit a osvojit motivace k investování – investiční alternativu – protože ta stojí v pozadí tvorby poptávky po kapitálu.

Časová zátěž

- 5 hodin
 - 4 hodiny studium látky v 11. týdnu semestru
 - 1 hodina procvičení

Způsob studia

Při studiu kapitoly je nutno spojit výklad úvodní části učebního textu o mechanismu fungování tržního hospodářství a roli trhu výrobních faktorů jednak s pojetím kapitálových statků jako výrobního faktoru, ale rovněž s teorií mezní produktivity předcházející kapitoly. Kapitál je v této kapitole chápán a interpretován jako výrobní faktor. Proto jsou uváděny základní souvislosti investic a investování jako procesu tvorby kapitálu.

11.1 Pojetí kapitálu

V úvodních kapitolách jsme se seznámili s jedním z používaných vymezení kapitálu. Tento pojem se však užívá v poněkud odlišných významových rovinách. Je to dáno tím, které souvislosti jsou analyzovány či popisovány.

Kapitál jako výrobní faktor je považován za faktor odvozený, druhotný. Je výsledkem předchozí hospodářské aktivity a právě **hledisko vzniku** a zdroje je jednou z možností, jak přistupovat k vymezení kapitálu. Z tohoto pohledu se kapitál v ekonomii definuje jako **úspory přeměněné v investice, úspory vydávané za účelem zhodnocení**.

V obecné ekonomii se můžeme často setkat s obecnějším pojetím, které chápe kapitál jako hodnotu schopnou zhodnocení, tj. schopnou obohacovat se o přírůstek hodnoty.

V předchozích pasážích jsme doposud používali termín kapitál pro označení kapitálových statků, které jsou reálným výrobním faktorem. **Kapitálové**

statky jsou také jednou ze základních forem, ve kterých kapitál vystupuje. Vedle této fyzické formy můžeme odlišit další **dvě rozšíření formy, a to peněžní a fiktivní**. Jak uvidíme v dalším výkladu, právě peněžní forma kapitálu bude spojena s otázkami souvisejícími s problémem makroekonomické rovnováhy.

Peněžní formu představuje kapitál existující v podobě peněžních prostředků. Ne každé peníze však představují kapitál. Např. peníze určené na nákup spotřebních předmětů kapitálem nejsou. Zdrojem peněžního kapitálu jsou **úspory** (prostředky, které nevstupují do konečné spotřeby) *a k tomu, aby se přeměnily v kapitál, je nutné umožnit jim zhodnocování (přímo investovat, nabídnout jinému k investicím aj.). Peněžní forma je výchozí a zároveň univerzální formou kapitálu.*

Formy kapitálu

Fiktivní (portfoliová) forma kapitálu vystupuje v podobě cenných papírů, které jsou dokladem o kapitálovém vkladu a opravňují k podílu na výsledcích podnikání.

U kapitálu se budeme setkávat s různými přívlasky, neboť jeho dělení může být prováděno podle různých kritérií. Např. *podle sféry, ve které funguje*, se může odlišovat kapitál průmyslový, obchodní, bankovní, atd.

My budeme i v této kapitole rozumět kapitálem především kapitálové statky, na kterých závisí efektivnost podnikání a hospodářství vůbec. Kapitál pro nás budou především statky dlouhodobé spotřeby, které jsou používány k výrobě dalších statků. **Můžeme rozlišit tři základní kategorie kapitálových statků:**

- **stavby** (např. výrobní a skladové haly, obytné domy, aj.)
- **zařízení** (především výrobní zařízení, tj. stroje)
- **zásoby** (např. zboží na pultu atd.).

Jednou z nejpodstatnějších souvislostí ekonomiky je skutečnost, že **kapitál má alternativní možnosti užití (investování)**. Klíčovým problémem pro výkonnost se stává otázka nejlepšího způsobu investování. Základním a nejdůležitějším měřítkem úspěšnosti volby je **výnosová míra z kapitálu, tj. roční čistý výnos na peněžní jednotku investovaného kapitálu**. *Čistý výnos se vypočítá, když odečteme od příjmu náklady. Výnosová míra je jako každá míra vyjádřena v procentech.*

Již jsme uvedli, že peněžní forma kapitálu je formou výchozí a univerzální. V pohybu peněžního kapitálu sehrává důležitou roli úvěr. **Úvěr je vztah, kterým vlastník kapitálu poskytuje své prostředky někomu jinému**, tím mu dává možnost s nimi po stanovenou dobu volně disponovat. Úvěrem se vytváří *vztah věřitel – dlužník*. Rozvoj úvěru je založen na existenci dočasně volných prostředků, které může vlastník za úplatu poskytnout. Rozsah úvěrových operací umožnil vznik specializovaných institucí zprostředkovávajících úvěr, které specializací na mobilizaci dočasně volných peněžních prostředků možnosti úvěru dále rozšířily. Těmito institucemi jsou především banky.

Význam úvěru

Bankovní úvěr má (na rozdíl od obchodního úvěru) univerzální charakter. Umožňuje přemísťování peněžních prostředků k těm subjektům, které jsou

schopny dosáhnout jejich zhodnocení. Úvěrování má řadu pozitivních momentů. **Především umocňuje výkonnost ekonomiky tím, že prostředky, které by dočasně ležely ladem, přeměňuje ve fungující kapitál, a to bez ohledu na jejich výši (tedy včetně drobných úspor obyvatelstva).**

Poskytnutí úvěru je službou, která má svou cenu. Touto cenou je **úrok – důchod plynoucí z kapitálu, kapitálový výnos.**

Úrok je základní formou výnosu z kapitálu, náleží vlastníkovi (věřiteli) jako odměna za službu, kterou zapůjčený kapitál poskytl. **Výše úroku závisí na úrokové míře, která je dána vztahem:**

$$i = \frac{u}{K} \cdot 100, \quad (11.1)$$

kde: u – úrok,

K – kapitál poskytnutý formou úvěru.

Výše úrokové míry určuje stupeň zhodnocení zapůjčeného kapitálu, ale v širších souvislostech stupeň zhodnocení kapitálu vůbec. **Úroková míra je cenou, která se utváří na peněžním trhu jako výslednice střetu nabídky peněz s poptávkou po penězích.** Její pohyb se řídí obecně stejnými zákonitostmi jako pohyby cen na jiných trzích. Rostoucí poptávka po penězích vyvolává tlak na vzestup úrokové míry (úvěr dostane ten, kdo je ochoten za jeho poskytnutí více platit) a naopak převaha nabídky se projevuje poklesem úrokové míry. (Podrobněji se zákonitostmi peněžního trhu zabývá výklad makroekonomie, neboť se jedná o sféru intenzivního vlivu makroekonomické regulace států.)

Vzhledem k tomu, že úvěrové vztahy prostupují tržním prostředím a podnikání je spojeno s úvěrem, platí, že výše úrokové míry ovlivňuje rozsah a intenzitu podnikání.

Zisk jako kapitálový výnos jsme si již charakterizovali. Nyní si zdůrazněme, že **úrok je spolu s rentou implicitním důchodem, a proto je při vyjadřování čistého ekonomického zisku odečítáme.**

11.2 Kapitálové statky a jejich akumulace

Kapitálové statky se spolupodílí na tvorbě hodnot a prochází procesem výrobní spotřeby. Do výrobní spotřeby mohou vstupovat jednorázově (*oběžný kapitál*) nebo tato spotřeba může probíhat postupně (*fixní kapitál*). Fixním kapitálem jsou především budovy, strojní zařízení, vybavení staveb aj. Proces výrobní spotřeby fixního kapitálu má podobu postupného opotřebení, které není exaktně měřitelné, stanovuje se pomocí účetních předpisů. *Amortizační odpisy jsou formou, pomocí níž se proces opotřebení eviduje. Současně vytváří předpoklady pro obnovu spotřebovaného fixního kapitálu, neboť odepsané hodnoty se shromažďují na amortizačním fondu.*

Akumulace kapitálových statků je procesem, ve kterém se na základě investic vytváří nové kapitálové statky. Předpokladem je úspora prostředků, které je možno v investice proměnit. Obecně se akumulací rozumí proces

přeměny peněžních prostředků v kapitál. Rozlišujeme mezi:

- *akumulací peněžní* (úspory se zhodnocují v peněžní formě, tj. např. poskytnutím těchto peněz formou úvěru, který přinese úrok. Jinou možností je nákup cenných papírů, přinášejících důchod.) a
- *akumulací reálnou*, která znamená využití peněžních prostředků k nákupu výrobních faktorů.

V předchozích kapitolách jsme si přiblížili základní vývojové tendence, které si objektivně vynucují akumulaci kapitálových statků. Snaha o posilování postavení firmy v konkurenčním boji je spojena s reálnou akumulací, která se opírá o investiční aktivitu. Investicemi budeme rozumět tvorbu kapitálových statků. Reálná akumulace kapitálu je tvořena **čistými investicemi**, které jsou vynakládány na nákup dodatečných prvků kapitálu, tzn. jsou základem rozšiřování výroby.

Investicemi
se uskutečňuje
akumulace

I na obnovu spotřebovaného kapitálu je třeba vynakládat investice. V tomto případě hovoříme o tzv. **obnovovacích (restitučních) investicích**. Jejich zdrojem je odpisový fond, který musí být vytvářen tak, aby poskytoval dostatečné zdroje.

Čisté investice doplněné o investice obnovovací tvoří **hrubé investice**:

$$I_B = I_N + I_R, \quad (11.2)$$

kde: I_B – hrubé (brutto) investice,
 I_N – čisté (netto) investice,
 I_R – obnovovací (restituční) investice.

Předpokladem investiční činnosti je vznik úspor, které je možno v investice přeměnit. Tedy z celkové masy peněžních důchodů se musí vedle části vynakládané na spotřebu vydělit uspořené část. Jestliže celkové důchody označíme Y , výdaje na spotřebu C a úspory S , platí rovnost:

$$Y = C + S. \quad (11.3)$$

Vznik úspor, resp. schopnost tvořit úspory, patří k jedné z nejvýznamnějších charakteristik ekonomiky. Peněžní akumulace vytváří předpoklady pro akumulaci reálnou. Masu úspor je pak možno přeměnit na investice (I), zabezpečení přeměny úspor v investice je funkcí kapitálového trhu. Utvoření rovnováhy předpokládá vytvoření rovnosti:

$$I = S. \quad (11.4)$$

Z těchto důvodů si tvorba úspor i jejich přeměna v investice zaslouží zvýšenou pozornost.

Mají-li vzniknout úspory, musí ekonomický subjekt svůj důchod rozdělit na výdaje pro spotřebu a úspory (tzn. prostředky, které nebudou na spotřebu vynaloženy, zříká se spotřeby za tuto část důchodu). Toto rozdělování je vysvětlováno pomocí dvou sklonů, které se prosazují v chování příjemce důchodu. Jsou to **sklon ke spotřebě a sklon k úsporám**.

Pro uvedené sklony platí:

$$s = \frac{S}{Y}, \quad (11.5)$$

kde: s – sklon k úsporám,
 S – úspory,
 Y – výše důchodu.

$$c = \frac{C}{Y}, \quad (11.6)$$

kde: c – sklon ke spotřebě,
 C – výdaje na spotřebu.

Součet obou sklonů se rovná jedné, neboť důchod je buď vydáván na spotřebu, nebo se mění v úspory.

Sklon k úsporám je motivován dvěma hlavními vlivy. Prvním je *úroková míra* a platí, že rostoucí úroková míra vyvolává růst sklonu k úsporám, naopak pokles úrokové míry působí na snižování sklonu k úsporám. Druhým faktorem je tzv. *preference likvidity* vyjadřující potřebu mít část důchodu v hotovostní podobě k okamžitému použití, které umožňuje využít vhodné příležitosti poskytnuté trhem. Důvodů je však více, např. spekulace, zajištění pro případ nouze, atd.

Na druhé straně je však nutno poznamenat, že zcela bezvýhradně není přijímán jednotlivými směry ekonomického myšlení ani vliv dvou výše uvedených faktorů. Např. v keynesiánské ekonomii je výše úspor chápána jako závislá výlučně na výši důchodu, nikoliv na úrokové míře.

Ve vývoji sklonů se prosazují i další charakteristické aspekty. Především obecně platí, že u vyšších důchodových skupin je také vyšší sklon k úsporám, tedy ***s rostoucím důchodem roste sklon k úsporám***. Rostoucí sklon k úsporám znamená i vyšší citlivost na změny úrokové míry. Sklony se změnami důchodů mění, což znamená, že i u těchto veličin hrají klíčovou roli jejich přírůstkové hodnoty, tj. ***mezní sklon k úsporám a mezní sklon ke spotřebě, které můžeme definovat jako poměry:***

$$mps = \frac{dS}{dY}, \quad (11.7)$$

kde: dS – přírůstek úspor,
 dY – přírůstek důchodu.

$$mpc = \frac{dC}{dY}, \quad (11.8)$$

kde: dC – přírůstek výdajů na spotřebu.

Přeměna úspor v investice je ovlivňována *tzv. sklonem k investicím*, který se vymezuje jako poměr výdajů na investice k celkovému důchodu, tedy:

$$i = \frac{I}{Y}. \quad (11.9)$$

Důležitou funkci má zejména vývoj mezního sklonu k investicím, který definujeme jako poměr přírůstků obou veličin:

$$mpi = \frac{dI}{dY}. \quad (11.10)$$

Sklon k investicím je závislý na úrokové míře, a to nepřímo úměrně. Rostoucí úroková míra působí na pokles sklonu. Je to dáno tím, že rozhodnutí o investování přechází kalkulace očekávaného výnosu.

Očekávaný výnos, tzv. **mezní efektivnost kapitálu** je veličina, kterou podnikatel poměřuje úrokovou mírou. *Jedná se o kalkulovanou výnosnost investice za dobu její životnosti.* V tom spočívá jeden z hlavních důvodů postavení, které úroková míra zaujímá v tržním systému. Prostřednictvím úrokové míry se kapitálové prostředky průběžně zhodnocují, a proto podnikatel odečte od očekávaného výnosu výši úroku (předem garantovaného důchodu). *Čím je vyšší běžná úroková míra, tím méně příznivé je vyhodnocení těžké investice a naopak. Obětovaný úrok je nákladem investování.*

Naše dosavadní poznatky o motivaci poptávky na trhu výrobních faktorů se plně vztahují i na koupi kapitálových statků. Zdůrazněme však v této souvislosti význam úroku, který je cenou kapitálu, a jako každá cena i úrok ovlivňuje rozhodování subjektů. Především nutí toho, kde disponuje kapitálem, aby usiloval o maximálně efektivní vynakládání kapitálu, neboť z dosaženého výnosu musí být uhrazen úrok. **Výše úrokové míry vytváří soustavný tlak na racionální využívání kapitálu jako výrobního faktoru, a tím i na hospodaření vůbec.**

Pokud uvádíme faktory ovlivňující ochotu investovat, pokusíme zdůraznit význam ještě jednoho faktoru, **očekávání budoucího vývoje**. Tento faktor může zaujímat zcela dominantní postavení a rozhodujícím způsobem ovlivnit chování investora. Rostoucí nejistota provázející očekávání budoucího vývoje zpochybňuje návratnost investice a oslabuje ochotu investovat.

11.3 Trh kapitálu

Trh kapitálu je součástí finančního trhu, do kterého náleží i trh peněz. Právě na základě vztahu mezi nabídkou peněz a poptávkou po penězích se na peněžním trhu utváří výše úrokové míry. Trh kapitálu bývá označován jako **trh dlouhodobých peněz**, kde předmětem obchodování jsou především bankovní úvěry, jejichž lhůta splatnosti je delší než jeden rok. Dále se obchoduje i s cennými papíry, zejména akcemi a obligacemi.

Proč jsou předmětem obchodování na kapitálovém trhu cenné papíry? Cenné papíry jsou hellenského původu, mají svoji historii, ve které procházely vývojem. Jestliže původně měly podobu **dluhopisu** (potvrzení závazku dlužníka, který cenný papír vystavil, že dluží věřiteli), pak dnes existují i jiné formy.

Cenné papíry udávají především majetková práva, tedy cenné papíry potvrzují podíl na kapitálu společnosti (akcie). S přechodem k akciové formě podnikání vzrostl význam právě této složky kapitálového trhu.

Na čem závisí ochota investovat

Pokud se jedná o dluhopisy, obsahem závazku je výplata dlužné částky ke stanovenému datu. Dlužník musí nejen splatit (umorit dluh), ale platí úrok, cenu za službu, kterou poskytly zapůjčené prostředky. Běžnými dluhopisy jsou směnky, vkladové listy aj. Z hlediska obchodování na kapitálovém trhu jsou důležitou formou obligace, které jsou obvyklou formou volně obchodovatelných dluhopisů. Obligace jsou zpravidla dlouhodobé a mají pevnou úrokovou sazbu. Obligace jsou emitovány s cílem získat peněžní prostředky. Emitentem může být stát (krytí státního dluhu), peněžní ústav nebo podnik. Rozlišujeme tedy obligace státní či soukromé.

Institucionální formou kapitálového trhu je burza cenných papírů, která plní nezastupitelné místo v tržní ekonomice. Obchoduje se na ní s obligacemi, ale především s akciemi. Předmětem obchodu jsou pouze ty cenné papíry, po nichž je dostatečná poptávka. Ty se na burze kótují (zaznamenávají). Volně jsou k burzovnímu obchodu připuštěny pouze státní papíry. O připuštění soukromých cenných papírů musí firma žádat (součástí žádosti je i poskytnutí nezbytných informací o cenných papírech, činnosti firmy, finanční situaci aj.).

Tržní ceny (kursy) cenných papírů se utváří na základě vztahu nabídky a poptávky. V pozadí vydávání cenných papírů obchodovatelných na burzách jsou motivy spojené se získáním dodatečných prostředků. ***Emise a prodej vytváří dodatečné investiční zdroje. Vedle faktorů působících na emisi mají na kurs cenných papírů vliv i další faktory. Především tržní úrokové míry, výše výnosu (úrok, dividenda), celková hospodářská situace, očekávání budoucího vývoje, spekulace, ale i např. vývoj politické situace.***

Právě spekulace je významným faktorem v burzovních obchodech. Jejím předmětem jsou především akcie a očekávaný vývoj jejich kursů. Cenné papíry jsou zpravidla nakupovány na krátkou dobu, aby byly se ziskem prodány. V tomto případě se jedná o spekulaci na vzestup kursu (á la hausse), ale mohou být prováděny i spekulace na pokles (á la baisse). V tomto případě se jedná o včasný prodej, aby byly znovu nakoupeny za nižší cenu.

Obecně při obchodování cenných papírů platí, že *ten, kdo je nabízí, vystupuje v roli poptávky po penězích*, které také prodejem získává. Ten, kdo nakupuje, chce získat právo na výnos spojený s příslušným cenným papírem. *Výnos poměruje úrokem, který by získal, kdyby peníze uložil v bance.* Kdo prodává, zřídka se výnosu a i on bere v úvahu úrokovou míru. Ta ovlivňuje jeho ochotu prodat, zejména výši, za kterou prodá. Platí, že ***kurs cenného papíru a úroková míra jsou veličiny nepřímoúměrné. Vztah si můžeme ilustrovat jednoduchým příkladem.***

Jestliže nám cenný papír přináší roční výnos 1 000 Kč a je 5% běžná úroková míra, pak prodáme-li za 20 000 Kč, získáme na úroku z této částky stejný důchod. Jestliže se úroková míra sníží na 3 %, potom částka, která zabezpečí úrok ve výši výnosu z cenného papíru, vzroste. Musíme prodat za 3 333 Kč.

Obecně platí pro kurs vztah:

$$k = \frac{d}{i}, \quad (11.11)$$

kde: k – kurs cenného papíru,

d – důchod (výnos), který pravidelně získáváme,
 i – úroková míra.

I v tomto jednoduchém příkladu můžeme uvažovat o vlivu spekulace. Jednalo by se o spekulaci spojenou s budoucím vývojem úrokové míry.

Shrnutí kapitoly

V kapitole je zaveden obecný přístup ekonomie k pojmu kapitál a procesu jeho vzniku jako druhotného výrobního faktoru. Proto je věnována pozornost nejen obecnému vymezení kapitálu a jeho vazbě na úspory, ale je popsán proces akumulace a investování, včetně základních souvislostí motivace k investicím. Zdůrazněn je význam tvorby úspor pro vznik kapitálu a základní formy úvěrů. V závěrečné části je obsažen úvod k trhu kapitálu, na který bude navázáno ve výkladu makroekonomie.

Pomocí učební pomůcky: FUCHS, TULEJA: *Základy ekonomie. Průvodce a cvičebnice k učebnici* si ověřte zvládnutí:

- a) základních pojmů (viz 11.2)
- b) základních poznatků řešením testových otázek (viz 11.5)

Otázky k zamyšlení

1. Vysvětlete ekonomický význam úvěru.
2. Proč je peněžní forma kapitálu považována za univerzální?
3. Vysvětlete významu úvěru pro rozvoj hospodářství.
4. Porovnejte bankovní a obchodní úvěr.
5. Co platí pro vztah úroku a úrokové míry?
6. Na základě čeho rozlišujeme oběžný a fixní kapitál?
7. V čem je význam amortizačních odpisů?
8. Co je akumulace kapitálu?
9. Co rozumíme investicemi a jak je dělíme?
10. Jak se určuje výnosová míry kapitálu a v čem je její význam?

Shrnutí

Učební text obsahově naplňuje dva základní celky tvořící východisko ke studiu ekonomie a ekonomicky orientovanému univerzitnímu studiu.

První celek je obsahově pokryt 1.–4. kapitolou a je možno jej považovat za stručný úvod do studia ekonomie. V první kapitole je vytvářen základní rámec, ve kterém se bude pohybovat další výklad, a to včetně navazující makroekonomie. Pojetí hospodářství a jeho základní souvislosti, včetně zavedení zákonitostí prosazujících se při užívání zdrojů. V návaznosti na uvedené vymezení je další kapitola věnována stručnému nástinu vývoje ekonomického myšlení, přes zrod ekonomie jako vědy k vymezení předmětu zkoumání soudobé ekonomie. Obsahově významná je kapitola třetí podrobněji vysvětlující nutnost existence mechanismu koordinace v hospodářství a možné principy uspořádání této koordinace. Výklad směřuje k osvojení si základních předností tržní koordinace, a proto jsou rozebírány i základní předpoklady, které musí být splněny k tomu, aby tržní koordinace byla dostatečně účinná.

Druhý celek je výkladem základů mikroekonomie, a to v kapitolách 5.–11. Výklad je podán v posloupnosti obvyklé v učebnicích základů ekonomie. Začíná vysvětlením motivace spotřebitele, pomocí které se popisuje utváření a zejména chování poptávky na trzích výrobků a služeb. Následná 6. kapitola umožňuje pochopit význam nákladů, včetně jejich časové struktury, k popisu a analýze chování firmy. Zvláštní pozornost je kladena na ujasnění si skutečnosti, že i pro firmu jako tržní subjekt, je snadno vymezitelné jednoznačné kritérium vypovídající o tom, při kterém množství produkce (výstupu firmy) dosahuje firma se svými výrobními kapacitami nejlepšího z možných tržních řešení. Odtud se odvíjí možnost vysvětlovat změny rozsahu výstupů, pokud se na trhu mění cena výrobku.

Následující 7. kapitola je věnována dokonale konkurenčnímu trhu a chování firmy na tomto trhu. V kapitole jsou vysvětleny dvě základní souvislosti. To první je rovnováha firmy a její vlastnosti a na ni navazuje objasnění obsahu tzv. efektivnosti trhu (na příkladu dokonale konkurenčního trhu). Tento poznatek je využit k interpretaci neefektivností trhů v 9. kapitole. Kapitoly 8. a 9. se zabývají nedokonale konkurenčními trhy. V 8. kapitole jde o historicko popisný výklad vzniku nedokonale konkurenčních trhů, s důrazem na tendenci k nedokonalosti prosazující v souvislosti s motivací chování firem a 9. kapitola řeší postupně problém utváření rovnováhy v základních tržních strukturách těchto trhů. Vedle schopnosti interpretovat rovnováhu firmy se zde jedná především o pochopení obsahu tzv. tržních neefektivností, které souvisí jak s výrobní, tak s alokační neefektivností.

Závěrečná část je tvořena kapitolami 10. a 11., ve kterých se pojednává o trzích výrobních faktorů. Z hlediska výkladu základů ekonomie je mimořádně významná zejména úvodní část 10. kapitoly, ve které je vysvětlen základ teorie mezní produktivity. Ta dává odpověď na otázku, čím je dána cena výrobních faktorů obecně, ale protože cena faktoru je důchodem jeho vlastníka, jedná se o výklad teorie rozdělování. V návaznosti na tuto obecnou část je poté věnována pozornost specifikám trhů jednotlivých výrobních faktorů, tedy práce, půdy a kapitálu.

Rejstřík

A

akciová společnost, 137
akumulace, 178
 peněžní, 179
 reálná, 179
Akvinský, T., 35
Aristoteles, 33
Augustinus, A., 34

B

barter, 21
bod
 rovnováhy odvětví, 152
 ukončení činnosti, 121
 vyrovnání, 121
Bóhm-Bawerk, E., 41

C

cena
 tržní, 67
cenová diskriminace, 150
cenová liberalizace, 67
ceteris paribus, 48
Clark, J. B., 41
Colbert, J. B., 36

D

dělna práce, 19
diferenciace, 125
 půd, 167
diskriminace
 cenová, 150
dluhopis, 181

E

efekt
 důchodový, 92, 169
 přelévání, 82
 substituční, 94, 168
efektivnost
 alokační, 127, 157
 mezní, 181
 Paretova, 127
 výrobní, 24, 127, 157
ekonomicky aktivní obyvatelstvo, 171
ekonomie
 neoklasická, 41
 normativní, 47
 pozitivní, 46
 strany nabídky, 45
ekonomika
 centrálně plánovaná, 60
 smíšená, 60
externalita, 82

F

firma
 dominantní, 152
Friedman, M., 44
funkce
 alokační, 124
 distribuční, 125
 informační, 123
 omezovací, 125
 peněz, 22
 stimulační, 125

H

hospodářský mechanismus, 57
hospodářství, 56
 naturální, 21
 tržní, 21, 63
hranice výrobních možností, 23

I

institucionalismus, 42
intenzita práce, 18
investice
 čisté, 179
 hrubé, 179
 obnovovací, 179
 restituční, 179
izokosta, 106
izokvanta, 106

K

kapitál, 20
 fiktivní forma, 177
 fixní, 178
 oběžný, 178
 peněžní forma, 177
 portfoliová forma, 177
kapitalizace pozemkové renty, 167
kardinalismus, 89
kartel, 138
Keynes, J. M., 43
keynesiánsství, 43
kombinát, 138
komplement, 91
koncentrace, 134
koncern, 139
konglomerát, 139
konkurence, 75
 cenová, 77
 dokonalá, 79
 mezi subjekty nabídky, 76
 monopolistická, 80
 napříč trhem, 76
 necenová, 77
 nedokonalá, 80
křivka
 indiferenční, 90
 Lafferova, 46

L

Laffer, A. B., 46
linie příjmu, 90
Lucas, R. E., 45

M

míra
 nezaměstnanosti, 171
 přirozená, 172
 úroková, 181
makroekonomie, 47
Malthus, T. R., 39
Marshall, A., 41
Marx, K., 40
Menger, C., 41
merkantilismus, 35
 raný, 36
 rozvinutý, 36
mezní produkt kapitálu, 103
mikroekonomie, 47
Mill, J. S., 39
monetarismus, 44
monopol, 78, 80

přirozený, 79
monopolistická konkurence, 80
Mun, T., 36
mzda
 reálná, 168

N

nabídka, 64
náklady, 107
 alternativní, 24
 celkové, 107
 fixní, 107
 implicitní, 112
 mezní, 107
 mrtvé váhy, 157
 průměrné, 107
 fixní, 109
 variabilní, 109
 variabilní, 107
nástroje regulace, 149
neoklasická ekonomie, 41
nepružnost
 dokonalá, 96
neviditelná ruka trhu, 38
nezaměstnanost
 cyklická, 171
 dobrovolná, 171
 frikční, 171
 nedobrovolná, 171
 strukturální, 171
německá historická škola, 40
nová klasická makroekonomie, 45

O

období
 velmi krátké, 105
očekávání, 45
 budoucího vývoje, 181
oligopol, 80
omezenost zdrojů, 23
omezování
 rozsahu
 nabídky, 148
 výroby, 147
ordinalismus, 90

P

Pareto, V., 41
poptávka, 65
 koupěschopná, 65
potřeba, 17
 ekonomická, 17
 neekonomická, 17
pozemková renta, 167
pravidlo rovnosti mezních produktů, 165
práce, 18
produkt
 celkový, 26
 mezní, 26
 kapitálu, 103
 průměrný, 27
produktivita práce, 18
průmyslová revoluce, 133
pružnost, 96
 cenová, 95
 dokonalá, 96
 jednotková, 96
příjem
 celkový, 111
 mezní, 113

 průměrný, 113
 z mezního produktu, 105, 163
přebytek
 spotřebitele, 127, 157
 výrobce, 157
převis
 nabídky nad poptávkou, 74
 poptávky nad nabídkou, 74
půda, 18

R

regulace
 cenová, 149
Ricardo, D., 39
rovnováha
 spotřebitele, 88
 trhu, 73
rozdělování
 příjmů, 20

S

Samuelson, P. A., 43
Say, J. B., 39
Sayův zákon trhů, 39
sklon
 k úsporám, 179
 mezní, 180
 k investicím, 180
 ke spotřebě, 179
 mezní, 180
směna, 20
 peněžní, 21
Smith, A., 38
soukromé vlastnictví, 59
spotřeba
 nerivalitní, 81
 rivalitní, 81
 výrobní, 163
spotřebitelský přebytek, 127
statek, 17, 98
 ekonomický, 18
 luxusní, 98
 méněcenný, 98
 nezbytný, 98
 normální, 98
 soukromý, 81
 veřejný, 81
 volný, 17
struktura
 heterogenní, 135
 homogenní, 133
substituce výrobních faktorů, 106
substitut, 91
syndikát, 138

T

technologická změna, 103
teorie
 mezní produktivity, 165
 pracovní hodnoty, 39
trh
 finanční, 181
trust, 138
tržní
 mechanismus, 64
 segmentace, 154

Ú

úrok, 33, 178
úroková míra, 178, 181

úspory, 179
úvěr, 177
 bankovní, 177
užitečnost, 87
 celková, 87
 mezní, 87
užitek
 mezní, 87

V

vlastnictví
 soukromé, 59
výnosy z rozsahu, 27
 klesající, 27
 konstantní, 28
 rostoucí, 28
výnosová míra z kapitálu, 177
výroba
 manufakturní, 133
výrobní efektivnost, 24
výrobní faktor, 18, 20
 druhotný, 20
 prvotní, 20

X

Xenofón, 33

Z

zákon
 klesající poptávky, 66
 klesajících výnosů, 25
 klesajícího mezního produktu, 104
 rostoucí nabídky, 66
 Sayův, 39
 substituce, 90
zdražování výroby, 147
zisk, 111
 účetní, 111
ztráta, 111

Literatura

- [1] FUCHS, K., TULEJA, P.: *Základy ekonomie*. Praha, Ekopress 2003
- [2] FUCHS, K., TULEJA, P.: *Základy ekonomie. Průvodce a cvičebnice k učebnici*. Praha, Ekopress 2004
- [3] FUCHS, K., LISÝ, J.: *Hlavní směry ekonomického myšlení (do vzniku neoklasické ekonomie)*. Brno, MU ESF, 2000
- [4] HEYNE P.: *Ekonomický styl myšlení*. Praha, VŠE, 1991
- [5] LIVESEY F.: *Economics, 2nd edition*. Polytech Publishers Ltd., 1981
- [6] MANSFIELD E.: *Principles of microeconomics, 3th edition*. New York, W.W. Norton and comp., 1980
- [7] MANKIW G. N.: *Zásady ekonomie*. Praha, Grada Publishing 1999
- [8] SHACKLE G. L. S.: *Ekonomika pro potěšení*. Praha, Orbis, 1970
- [9] SAMUELSON P.A., NORDHAUS, W. D.: *Ekonomie*. Praha, Svoboda 1991